MAAL OG MINNE

NORSKE STUDIER

UTGIT AV BYMAALS-LAGET

VED

MAGNUS OLSEN

1913

KRISTIANIA. BYMAALS-LAGETS FORLAG

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI — 1913

INDHOLD

Smaastykker.

HARALD HAARFAGRES LØFTE.

Av Sten Konow.

Blandt alle de træk som vore sagaer beretter om Harald haarfagre, er der et som vi visselig alle i vore barneaar har fæstet os ved, og det er fortællingen om hvordan han avla det løfte ikke at klippe eller kjæmme sit haar, før han var blit enekonge i Norge. Min far, som længe var prest oppe i Vang i Valdres, fortalte om hvordan han engang ved en skoleeksamen bad en av gutterne om at fortælle det han vidste om Harald haarfagre. Og guttens beretning var ikke lang, men saa kom han ogsaa med den uten at betænke sig et øieblik, og den lød: han klypte haaret sit.

Jeg tror ikke det er mange av os som ikke har fundet denne historien om haaret særlig interessant, og der er kanske somme som liketil har syntes det var ondt, da de fik høre at vore dages kritikere ikke anerkjender den. Det var kjedelig at maatte opgi troen paa noget som vi hadde glædet os over i barndommen.

Men nu vet vi at saa meget av det som fortælles om kong Harald er senere tilsætninger, at hans saga er blit saa gjennemvævet med sagn og eventyr at det mangengang er vanskelig at skille ut den historiske kjerne. Og til disse senere tildigtninger hører da ogsaa sagnet om Haralds løfte.

I beskrivelsen av Finmarkens amt i Norges Land og Folk har professor Moltke Moe offentliggjort en ypperlig avhandling om eventyrlige sagn i den ældre historie, som ogsaa er utkommet i særtryk, Kristiania 1906. Der behandles ogsaa haarklipningssagnet, og jeg skal i korthet referere de resultater som der

er vundet. Det har for mit øiemed ikke nogen interesse at komme ind paa den øvrige literatur om spørsmaalet. Den er, saavidt jeg vet, blit fuldstændig utnyttet i professor Moes studie.

De ældre skaldekvad vet ingenting om Haralds løfte. Som professor Moe bemerker, «fortællingen optrær først i sagaer, som er 200 til 300 aar yngre end Haralds død, og beretningen bærer alle kjendemerker paa at være et yngre sagn, dannet i senere tider til forklaring av Haralds to tilnavne, særlig Lúfa, saaledes som dette navn er opfattet i de islandske sagaer. Sagnet knytter sig nemlig øiensynlig til Lúfa i dette ords vestnorske betydning, lurvehovedet; hensigten er at forklare, først hvordan en navnkundig konge med ære har kunnet bære et navn som maatte forekomme folk som et økenavn, og dernæst hvorledes to tilnavne, som syntes at utelukke hinanden, «Lurvehoved» og «Haarfager», har kunnet tillægges én og samme mand.»

Første gang vi hører om Haralds løfte, er, naar vi bortser fra den fragmentariske fremstilling i Ágrip, i tredje kapitel av Egils saga, som ifølge Finnur Jónsson skriver sig fra tiden omkring aar 1200. Vi hører der at «han hadde avlagt det løfte ikke at la skjære eller kjæmme sit haar før han blev enekonge over Norge. Han blev kaldt Harald Lúfa.»

I Fagrskinna, som sættes til omkring aar 1220, læser vi om kong Harald: «hans haar var langt og floket; derfor kaldtes han Luva.» Og senere, at da han var blit enekonge i Norge, «klippet Ragnvald jarl paa Møre hans haar og gav ham navnet Harald den haarfagre.»

I Heimskringla, som er skrevet i aarene mellem 1220 og 1230, sættes som bekjendt kong Haralds løfte i forbindelse med det svar han fik paa sit frieri til Gyda Eriksdatter, at hun ikke vilde ægte ham uten han blev enekonge over Norge. Harald tyktes at det var ikke ilde talt, og han sa, hører vi i Haralds saga kapitel 4: «det lover jeg, og paa det kræver jeg den gud til vidne som skapte mig og som raar for alt, at man aldrig skal skjære eller kjæmme mit haar, før jeg har tilegnet mig hele Norge.» Da saa Harald var blit enekonge, fortæller sagaen i kapitel 23, hvordan han var til veitsle hos Ragnvald jarl paa Møre. Der lauget han sig og lot greie sit haar, og da skar Ragnvald jarl haaret hans, som ikke var blit skaaret eller kjæmmet paa ti aar.»

En noget anden form faar haarsagnet i Flateyjarbók i Þáttr Halfdanar svarta. Der fortælles om hvordan kong Halvdan sat paa Oplandene, og saa begyndte meget gods og guld at forsvinde fra hans skatkammer. Det lykkedes kongen at faa tak i utøveren av disse tyverier, en diger jotun ved navn Dovre, som han lot lægge i lænker. Det blev under dødsstraf forbudt at hjælpe ham eller gi ham mat. Men den unge Harald, som da var fem aar gammel, brydde sig ikke om forbudet og satte Dovre i frihet. Derover blev Halvdan vred og jog sønnen fra sig. Saa kom Dovre og tok gutten med sig til Dovrefjeld, der han bodde, og fostret ham der i fem aar. Saa en dag sa Dovre til Harald: «Nu har jeg lønnet dig, fordi du frelste mit liv, ti nu har jeg laget det saa at du blir konge. Din far er død, og jeg var ikke langt borte da det hændte. Nu skal du drage hjem og overta dit rike. Ikke skal du la klippe dit haar eller dine negle, før du blir enekonge over hele Norge. Jeg skal hjælpe dig og være hos dig i slagene, uten at nogen ser mig.»

Her er altsaa forholdet fremstillet slik, at Dovre sier til Harald at han ikke skal klippe sit haar før han blir enekonge, og der er ikke mere tale om et frivillig løfte Harald gjør.

Dette sagn om Dovre og Harald forekommer altsaa første gang i Flateyjarbók, men Sophus Bugge og Moltke Moe har paavist at det maa være betydelig ældre. Det har nemlig paavirket den fortælling om hvordan maten blev stjaalet bort fra kong Halvdan svarte, som vi kjender fra Ágrip og Heimskringla og Flateyjarbók. Hovedmotivet i dette sagn har, sier Moltke Moe, naadd nordboerne fra kelterne i Sydvestengland og stammer fra en walisisk «mabinogi», det vil si en slags eventyrfortælling. Dette sagn er saa smeltet sammen med hjemlige eventyr om huldrer og overnaturlige væsener, «som usynlig er tilstede i gjæstebud og lag og forsyner sig av retterne, saa fat og kar tømmes for gjæsternes øine.» Videre hævder Moltke Moe, «at fortællingen om matranet indeholder træk, som intet tilsvarende har i det keltiske eventyr og kun er let varierede gjentagelser fra sagnet om Harald og Dovre. Naar Harald i matransagnet slipper den fangne fin løs og følger ham fra kongsgaarden, likesom han i Dovresagnet løser den fangne Dovre og kort efter følger ham til hans heller, saa har vi heri en uomtvistelig paavirkning paa sagnet om finnen og matranet fra Dovresagnet.»

Det er da klart at sagnet om Dovre og Harald maa ha dannet sig før Ágrip blev nedskrevet ved slutten av det 12te aarhundred. Moltke Moe minder saa videre om at «det eventyr hvorav Dovresagnet efter sit væsentlige indhold er oprundet, har desuten mer end 200 aar før Ágrips tid været kjendt i Norden. Det kan sees derav, at dette eventyr ligger til grund for en del av eddakvadet Grímnismál, som er fra omkring 950.»

«Hovedkilden for Dovresagnet er,» hører vi, «et gammelt og overmaade utbredt eventyr, som bærer mange navn efter eventyrets helt. Det kan efter den typiske skildring av ham kaldes «Guldhaaret» («Goldener»); et ganske almindelig navn er ogsaa «Skurvehovedet» («der Grindkopf»).» I dette eventyr forekommer nu ikke det træk at haaret ikke skal klippes eller kjæmmes, og kong Haralds løfte er derfor, sier professor Moe, «ikke grodd op av eventyret, om det end tør være eventyret, som har foranlediget sammenknytningen.»

Til forklaring av selve motivet, at man avlægger et løfte om ikke at skjære eller kjæmme sit haar før et eller andet forehavende er utført, har forskjellige sidestykker været anført, hos germaner, gallere og romere. Professor Moe hævder imidlertid at «ved nærmere betragtning vil størstedelen av disse paralleler forsvinde: Enten er der, som hos romerne, ikke tale om noget løfte, men alene om at la haar og skjæg vokse uklippet som tegn paa sorg, eller ogsaa gaar løftet ut paa — ikke at *la være* at klippe haaret, men netop at *klippe* det, som betaling eller som offer for opfyldelsen af et ønske.» Professor Moe gjennemgaar de forskjellige tilfælde som har været anført som paralleler til kong Haralds løfte, og hefter sig bare ved to germanske eksempler. I det ene lover en mand i havsnød ikke at skjære sit haar før han har fremstillet sig for den hellige Niketius til tak for redningen. I det andet tilfælde er sakserne blit slaat av sveverne og forbinder sig til ikke at klippe haar eller skjæg, før de har hevnet sig. Det samme fortælles saa ogsaa om langobarderne. Moltke Moe gjør opmerksom paa at det her gjælder fortællinger hos utpræget kirkelige forfattere, Gregor av Tours og Paulus Diaconus. Det første tilfælde er da, mener han, ikke noget andet end en kirkelig anvendelse av det jødiske nasiræerløfte. «Og hvad den anden fortælling angaar,» sier han, «synes det ogsaa for dens vedkommende overveiende sandsynlig, at den beror paa literær indflydelse, enten fra bibelens beretning

om nasiræerne, som Gregor altsaa har anvendt i den første fortælling, eller kanske snarere fra den romerske historieskriver Svetons meddelelse om Julius Cæsar: da han hørte at en av hans hære hadde lidt et nederlag, «lot han haar og skjæg vokse og tok det ikke av, før han hadde hevnet sig.» I ethvert tilfælde er uttrykkene i Gregors fortælling om løftet for vage og hele beretningen for enestaaende, til at den kan bevise eksistensen av en saadan skik blandt germanerne.»

Professor Moe mener nu videre at sagnet om kong Haralds løfte likeledes er en adaption av de traditionelle beretninger om nasiræerløftet. Han minder om det kristne præg som hviler over enkelte beretninger om Harald haarfagre, saaledes naar det heter i et tillæg til Fagrskinna fra første halvdel av det fjortende aarhundred, at han lovet ikke at ofre til andre end den gud som skapte solen og ordnet verden, «ti det er dog tydelig at se at hverken jeg eller nogen anden kan ha hjælp av en gud, hvis hele magt kun er indskrænket til en sten eller en skog».

Videre minder Professor Moe om at alt P. A. Munch var opmerksom paa det kristne præg som beretningen om Haralds løfte bærer. Om Haralds frieri og hans løfte sier Munch: «Begge disse fortællinger er vist temmelig gamle, dog har de et altfor romantisk præg til at kunne fortjene tiltro. Især er det forsøk der i dem begge gjøres paa at fremstille Harald som en halv kristen, eller som en mand der allerede hadde dyrket den eneste sande gud, der hadde lært at indse og vovede aabenbart at uttale sin foragt for de hedenske guder, øiensynlig utgaaet fra sildigere kristne sagnfortællere, der ønsket at fremstille nationens yndlingshelt, landets første enevoldskonge, i det bedste og for middelalderens ensidige betragtningsmaate av religionsforholdene gunstigste lys. Ikke at tale om at de begge indeholder anakronismer.» Professor Moe konkluderer da med at bemerke: «I virkeligheten viser de ord som lægges Harald i munden, og deres religiøse farvelægning at vi her utvilsomt staar foran et senere forsøk fra sagaskriverens side paa at overføre paa kong Harald en skik som ansaaes for kristelig.»

Om selve nasiræerløftet sier professor Moe: «med dette bibelske stof var de geistlige sagaforfattere fuldt fortrolige. Efter 4de Moseboks 6te kapitel skal den som avlægger et specielt nasiræerløfte, avholde sig fra vin og holde sig borte fra lik, og «der skal ikke komme rakekniv paa hans hode; indtil hans løfte

er opfyldt, skal han være hellig og la sit hovedhaar frit vokse.» Til forklaring af navnet Lúfa og dets forhold til navnet Haarfager har sagafortællerne alene havt bruk for forbudet mot klipning av haaret.»

Jeg har ikke været istand til at finde Moltke Moes forklaring helt tilfredsstillende. Forskjellige ceremonier og skikke som har med haaret at gjøre finder vi rundt om i verden, og der er vel ikke tvil om at de ogsaa har spillet en stor rolle hos germanerne. De træk som Sophus Bugge har fremhævet i sine studier (s. 214) er i saa henseende ikke let at bortforklare. Navnlig er, noget som min ven professor Magnus Olsen har mindet mig om, fortællingen om Vaale, som ikke tor sine hænder eller kjæmmer sit hode før han faar lagt Balder paa baare, egnet til at vise at der fandtes gamle germanske skikker med haaret som kommer nær op til fortællingen om Harald haarfagres løfte. Det skulde da ikke være nødvendig at ty til nasiræerløftet for at finde en forklaring.

Naar vi ser nærmere paa traditionerne om Haralds løfte, vil vi se at vi paa den ene side har beretningen i Egils saga og Heimskringla, og paa den anden side Dovresagnet, slik som det foreligger i Flateyjarbók. Hvis vi gaar ut fra at haarmotivet er en senere tildigtning, maa det da vel være overført fra den ene av disse beretninger til den anden, og spørsmaalet blir i hvilken av dem det kan tænkes at være oprindeligst. Som fortællingen staar der i Egils saga, synes den litet motiveret. I Heimskringla derimot er det hele bedre utført. Men det kristne præg som her synes at hvile over beretningen, maa gjøre os mistænksomme. Og fremfor alt, vi indser ikke rigtig hvorfor eller hvordan selve historien om haarløftet er blit til. Hvad vi skulde vente var at motivet er indkommet ved sammensmeltning med sagn som hadde saa mange berøringspunkter med Haralds historie at en assimilation av motiver vilde være naturlig. Men slike sagn kjender vi i al fald foreløbig ikke.

Anderledes ligger, tror jeg, saken an med hensyn til Dovresagnet. Et karakteristisk træk i dette er det at Dovre har trængt sig ind hos kong Halvdan og der er blit ilde behandlet. Harald hjælper ham og blir derfor jaget hjemmefra. Dovre fostrer ham saa, og en dag fortæller han at han har lønnet Harald med at stelle det slik at han skal bli konge, idet Halvdan er død. Vi faar et bestemt indtryk av at Dovre her har

havt en finger med i spillet, at han har voldt Halvdans død. I det av Dovresagnet paavirkede matransagn i Heimskringla er det en klok *(margfróðr)* fin som blir pint av kong Halvdan, og som faar hjælp av Harald til at komme sig undav. Harald følger ham, og finnen lønner ham en dag med at fortælle at Halvdan er død, og, sier han, «du skal faa hele det rike som han har havt, og tilmed skal du vinde hele Norge.» Her blir altsaa ikke Harald jaget hjemmefra av sin far, men følger godvillig med finnen.

Vi har her tydeligvis, som professor Moe mener, for os eventyrtræk, som er blit overført paa Harald, og parallele eventyr er blit fremdradd av Moltke Moe, men ingen av disse har noget som svarer til haarløftet. Altsaa heller ikke her syntes vi at kunne finde den søkte forklaring.

Nu findes der imidlertid et indisk sagn, som har særdeles mange overensstemmelser med Dovresagnet, og som desuten har et træk som paafaldende minder om haarmotivet. Hvis det altsaa kunde gjøres sandsynlig at dette sagn var kjendt i Norden, vilde gaaden være løst. Det indiske sagn maatte ha assimileret sig med Dovresagnet, paa grund av de mange overensstemmelser mellem de to, og derved maatte haarmotivet være indkommet i Dovresagnet, hvorfra det saa gik over i sagaerne. Gaar vi videre ut fra at forestillinger av samme art som de som møter os i haarsagnet, fra før av var kjendt i Norden, saa vilde det falde saa meget lettere at forstaa hvordan et slikt træk gik over fra det indiske sagn til Dovresagnet.

Indien var fra gammel tid opstykket i mange smaastater. Ved den tid da Alexander den store kom til landet, hadde der dannet sig en ret betydelig stat i Gangeslandet under Nandaernes herskerhus. Dette blev saa styrtet av en mand, som sagnet gjør til en søn av den sidste Nandakonge. Denne hadde, hører vi, to dronninger. Den yngste av disse var av lav avstamning, men var kongens yndling. Hendes søn var Tschandragupta, og han var det som, efterat Alexander hadde forlatt Indien, samlet store dele av Nordindien til et rike. Han er den første virkelige enehersker i Indien, en slags sidestykke til vor Harald haarfagre, og græske gesandter ved hans hof har gjort hans navn kjendt ogsaa utenfor Indiens grænser. I sit arbeid for at samle landet under sig hadde han en ypperlig støtte i sin

minister Tschānakya, som til alle tider er vedblit at staa for opfatningen i Indien som den personificerte statskløkt.

Om Tschandragupta og Tschānakya har der nu tidlig i Indien dannet sig en sagnkreds, og mange fortællinger om dem er os overleveret.

Fra Kaschmir har vi to berømte samlinger av eventyr og fabler, Somadevas Kathāsaritsāgara og Kschemendras Brhatkathāmañjarī, som begge er blit til i det ellevte aarhundred, men som begge er bearbeidelser av en og samme gamle original. Her fortælles (Kathāsaritsāgara V. 108 ff., Brhatkathāmañjarī II. 208 ff.) at en av den sidste Nandakonges ministre ønsket at rydde ham av veien. Til dette øiemed benyttet han sig av Tschānakya. Han hadde nemlig faat se hvordan denne i vrede rykket op et stivt straa som han hadde stukket foten sin paa, og sluttet derav at han var av et hidsig temperament. Han sier til Tschānakya at han vil faa megen hæder ved Nandas ofringer, og at han der skal sætte sig øverst. Men da han vil gjøre det, kommer en anden og gjør ham rangen stridig, og denne faar medhold av kongen. Tschānakya blir da rasende, løser sit haar og avlægger et høitidelig løfte om at dræpe Nanda inden en ukes forløp. Da først vil han igjen binde sit haar. Saa blir Nanda dræpt og Tschandragupta gjort til konge.

En anden fremstilling av sagnene om Tschandragupta og Tschānakya foreligger i den indiske dsjainasekts hellige bøker, og kan her følges tilbake til omkring aaret 500. Vi hører her at Tschānakya alt ved sin fødsel hadde faat alle sine tænder, og derav sluttet munkene at han skulde bli konge. Men hans far vilde ikke vite av det og lot tænderne ta ut. Munkene sa da at Tschānakya vilde komme til at herske gjennem en anden. Da han vokset til, blev han en svare lærd mand. Han egtet en fattig pike, og en dag kom hans kone i lag med sine søstre, som alle var blit gift med rike mænd, og disse gjorde nar av hende fordi hun ikke var saa fin som de. Tschānakya bestemte sig da til at skaffe sig penge, og han begav sig til Nandas hovedstad, da han hadde hørt at kongen pleiet at gi rike gaver til berømte brahmaner. Da han kom til hoffet, satte han sig uten videre paa kongens plads. Saa kom kongen ind med sin søn, og prinsen bemerket at Tschānakya sat i kongens sæte. En kammerpike bød ham da en anden stol, men han reiste sig ikke, men la sit drikkekar paa den anden. Da saa piken kom

med en tredje stol, la han sin stok paa den, men blev fremdeles sittende. Tilslut puffet piken ham væk, og han blev da rasende og avla det løfte at tilintetgjøre Nandas magt. «Indtil jeg faar tilintetgjort Nanda,» heter det her i et haandskrift, «skal denne min haarflette ikke bli skaaret.» Tschānakya forlot saa byen, og da han husket spaadommen at han skulde herske gjennem en anden, drog han ut for at finde en han kunde bruke. Han fik saa fat i Tschandragupta og de to tilintetgjorde Nandas magt, hvorefter Tschandragupta blev konge. Denne fremstilles her ikke som en ætling av Nandafamilien, men som født av datter av høvdingen over dem som opdrættet kongens paafugle. Dette træk er imidlertid tydeligvis et forsøk paa at forklare Tschandraguptas slægtsnavn Maurya, idet dette i de gamle dialekter lyder moriya, og ordet som betyr paafugl der er mora. Vi kan altsaa bortse fra det, og ellers fremstilles Tschandragupta overalt som en ætling av Nandaernes herskerhus.

Endnu en tredje fremstilling av sagnet forutsættes i det berømte drama Mudrārākschasa, som skriver sig fra det syvende aarhundred. I en kommentar til dette skuespil, som er skrevet i aaret 1713, men som gaar tilbake til ældre kilder, faar vi høre at Nandakongen Sarvārthasiddhi hadde to hustruer. Den ældste het Sunandā, den anden Murā. Hun var av lav kaste, men vakker og god og kongens yndling. I tidens løp fik Sunandā ni sønner, de ni Nandaer, og Murā en, som fik navnet Maurya. Han blev gjort til armeens øverstbefalende og fik hundred sønner, av hvilke Tschandragupta var den ældste. Nandaerne stræbte Maurya og hans sønner efter livet, og de fik ogsaa gjort ende paa alle undtagen Tschandragupta. Denne ansatte de i en ringe stilling, idet de luret paa en anledning til at rydde ham hemmelig av veien. Han paa sin side saa tiden an, idet han ønsket at komme dem tillivs. En dag fik han se en brahman som var saa sint at han rev op et stivt græs som hadde stukket sig ind i foten hans, med roten. Han trodde at slik en sint mand maatte kunne brukes til at faa gjort det av med Nandaerne, og han sluttet sig til ham. Det var ingen anden end Tschānakya, en mester i statskunst og astronomi. Til ham fortalte Tschandragupta alt han hadde havt at gjennemgaa, og fik av ham løfte om Nandaernes rike. En dag Tschānakya var sulten, gik han ind i Nandaernes borg og satte sig i høisætet, men Nandaerne kastet ham ut, og saa løste han

sit haar og lovet høitidelig ikke at binde det igjen, før han hadde gjort det av med Nandaerne. Han forlot byen, og Tschandragupta, som frygtet for sit eget liv, fulgte i hemmelighet efter, og sluttet sig til ham. Snart blev ogsaa alle Nandaer ryddet av veien og Tschandragupta sat paa tronen.

Her begynder det gamle drama. Nandafamilien er tilintetgjort, og Tschandragupta sitter som hersker i deres sted. Men endnu er der fyrster som staar ham imot. I første akt optrær Tschānakya med haaret løst. Hvis nu hans høitidelige løfte bare hadde gaat ut paa at tilintetgjøre Nandaerne, vilde han saa, da dette var gjort, ha bundet haaret igjen. Saa er imidlertid ikke tilfælde. Gjennem det hele drama arbeider han for at befæste Tschandraguptas trone, og først da alle fiender er overvundne, og han sitter der ubestridt som enehersker, først da binder Tschānakya igjen sit haar, idet han erklærer at nu har han opfyldt sit løfte.

Hvis vi nu prøver at samle de mest fremtrædende træk i disse indiske sagn, saa maa de vel siges at være de følgende.

En vis brahman trænger sig ind hos en konge for at vinde gods og guld eller for at skaffe sig mat. Der blir han forhaanet og ilde behandlet, og han lover høitidelig at utrydde kongen og hans nærmeste, og, vi kan vel tilføie, at sætte en anden paa tronen og gjøre ham til enekonge i landet. Sit haar, som han før pleiet at binde op, løser han og lover først at binde det igjen, naar hans løfte er opfyldt.

Det synes mig ubestridelig at vi her har saa mange berøringspunkter med beretningerne om Harald haarfagre, at der maa være en sammenhæng. Finnen i det med Dovresagnet sammenhængende matransagn er som Tschānakya en mand som skjønner sig paa mangt og meget, han er *margfróðr*. Han saavelsom Dovre i det egentlige Dovresagn blir slet behandlet av den regjerende konge, hos hvem de hadde indsneket sig for at skaffe sig mat eller kostbarheter, akkurat som i det indiske sagn. Der er ogsaa flere likheter mellem de to fortællinger. Som bekjendt fortæller Heimskringla at Halvdan svarte var gift to gange, først med Ragnhild, datter av kong Harald guldskjæg i Sogn, og siden med Ragnhild, datter av Sigurd Hjort paa Ringerike. I det sidste egteskap hadde han den søn som skulde bli Norges enekonge. Paa samme vis hadde Nandakongen to hustruer, og den yngste fødte ham Tschandragupta, den vordende

enehersker. I andre punkter skiller de to sagn sig fra hverandre. I det norske er det Harald som lover ikke at kjæmme eller klippe sit haar, eller som opfordres av Dovre til ikke at gjøre det, før han er blit enehersker. I det indiske er det den fornærmede Tschānakya som lover ikke at binde sit haar, før han har hevnet sig ved at skaffe kongen av veien og gjøre en anden til enehersker. I en av de norske beretninger hører vi at Harald drives til at avlægge sit løfte for at tilfredsstille den kvinde til hvis haand han beiler, likesom det ifølge et av de indiske sagn er for at skaffe sin hustru den stilling hun attraar, at Tschānakya gaar til kongens gaard. Her synes altsaa den vordende konge og hans hjælper at ha skiftet roller. Men denne uoverensstemmelse lar sig visselig forklare. I Norge var det en kjendsgjerning at Harald samlet riket. Hvis de to sagn har noget med hverandre at gjøre, maa det være det ældre indiske som har paavirket det norske. Men da maatte træk som i det indiske sagn tillægges hovedpersonen Tschānakya, naturlig i det norske bli overført paa Harald, som der jo er den vigtigste person.

Moltke Moe antar at fortællingen om Haralds løfte ikke egentlig hører Dovresagnet til. Det er visselig rigtig, for saa vidt som dette træk ikke forekommer i de eventyr som ligger til grund for Dovresagnet. Paa den anden side er der neppe nogen grund til at tvile paa at løftemotivet har havt sin plads i Dovresagnet, saalænge dette har været knyttet til Harald haarfagres navn. Og hvis det skulde vise sig at være tilfælde, ligger det nær at slutte at det er indkommet i sagnet ved en sammensmeltning mellem det gamle eventyr, som vi finder det forutsat av Grímnismál, og et andet, som var beslegtet med det som i Indien fortælles om Tschānakya og Tschandragupta.

Det gamle eventyr om «Guldhaaret», som ifølge Moltke Moe er hovedkilden for Dovresagnet, fortæller om en konge, som fanger en vildmand eller rise og sætter ham i bur. Kongens søn løser ham fra buret, og blir derfor jaget hjemmefra eller sendt avgaarde for at avlives. Vildmanden tar ham da til sig og opfostrer ham, og han faar et haar som guld og udmerker sig paa mange maater. Da han blir voksen, siger vildmanden til ham at han skal ta tjeneste paa en kongsgaard i nærheten, men der skal han gjemme sit gyldne haar.

I Grímnismál forkynder den fangne Grímnir at kongens

søn Agnar skal bli enehersker over goternes land, og Moltke Moe mener at dette træk herfra er gaaet over i Dovresagnet og derfra er blit optat i matransagnet.

Det springer nu i øinene at der er en række berøringspunkter mellem det sagn vi blandt andet kjender fra Grímnismál, og de ovenfor meddelte indiske fortællinger. I begge hører vi om en som blir slet behandlet av kongen, men blir hjulpet av kongens søn. Alt i Grímnismál forutsier den mishandlede at kongssønnen skal bli enehersker, som Tschānakya gjør Tschandragupta til enefyrste, istedenfor den konge som har fornærmet ham. I det indiske sagn gjør Tschānakya dette for at hevne sig, og noget lignende kan ogsaa sies om Dovresagnet, skjønt hevnmotivet der er overskygget av Dovres taknemmelighet.

Der var altsaa nok av likhetspunkter til at gjøre en sammensmeltning av de to sagn sandsynlig, om det kunde antas at den indiske sagnkreds som knytter sig til Tchānakya og Tschandragupta, har været kjendt i Norden i en forholdsvis tidlig tid. Og det kan virkelig bevises at ha været tilfælde.

Professor Moltke Moe har været saa venlig at henlede min opmerksomhet paa, at den sagnkreds hvorfra fortællingerne om Tschānakya og Tschandragupta er hentet, ogsaa ellers har paavirket de nordiske sagn om Harald haarfagre.

I det arnamagnæanske haandskrift Hauksbók (ss. 445 ff. i oldskrift-selskabets utgave, København 1892—96) findes en liten saga, Skáldasaga, som ikke kjendes fra andre kilder. Finnur Jónsson mener at den ikke kan være ældre end slutningen av det trettende aarhundred. Vi hører i den, at Harald haarfagre raadet over Norge. Han hadde mange gjæve mænd med sig. Tre skalde var hos kongen, Olve hnúfa, Thorbjørn hornklove og Audun ilskjælda. Kong Harald kom til et gildt gjestebud hos sin slegtning Ingebjørg den rike, en vakker enke paa Hustad paa Nordmøre. Enken opvartet selv, og bevertningen var den bedste. Hun var en vén og høvisk kvinde. Hun skjænket Audun et dyrehorn at drikke, og han grep haand hendes da han tok imot hornet, og sa: «Du er en vakker kvinde, og jeg synes svært godt om dig, og vil du la mig faa sove hos dig inat, saa vil jeg gi dig denne ring, som kongen har git mig, og mange andre ting, om du vil tækkes.» Hun svaret: «Dette er ikke dit alvor, for du er nok drukken, og kongen vil bli vred paa dig, om han merker det.» Audun svaret: «Det bryr jeg mig ikke om, hvis

du vil samtykke.» Hun ser paa ringen, og synes den er fager, og sier: «Eftersom jeg synes godt om dig, og dette kunde bli holdt løint, saa vil jeg være dig til viljes, hvis du vil fare frem som jeg raar dig. Du skal komme til min skemme naar tredjeparten av natten er forbi, og jeg skal sørge for at skigardsporten er aapen, og likesaa de tre dører, som er utenfor skemmen.» Han sa ja til det, og kysset hende til avsked. Dernæst gik Ingebjørg til Thorbjørn hornklove paa samme maate, og der gik det paa samme vis. Han skulde komme ved midnat. Sidst kom hun saa til Olve hnúfa, og han fik tilsigelse naar en tredjedel av natten var igjen. Enken tok alle guldringene og trak sig tilbake.

Da kongen gik til ro om kvælden, blev mange sittende igjen, og de blev meget drukne, og sovnet hvor de sat. Bare skaldene sat vaakne og glemte ikke det de hadde fore. Da en tredjedel av natten var gaat, reiste Audun sig og gik avsted. Han kom uhindret igjennem skigarden og den ene dør efter den anden, til han kom til skemmen. Der var døren laast. Da han saa snur sig for at gaa tilbake, smelder døren han sidst var kommet igjennem i laas, og der stod han. Ved midnat kommer Thorbjørn hornklove, og gaar uhindret gjennem skigardsporten og en dør til; men længer kommer han ikke, og da han vil snu, finder han at det er laast efter ham. Da saa en tredjedel av natten er igjen, kommer Olve, og slipper ind igjennem skigarden, men finder dørene laast, og da han vil snu, er skigardsleet laast.

Der stod de altsaa alle tre og visste ikke om hverandre. Ingen hadde andet end linklær og en kappe paa, og veiret var koldt og der var skarp frost.

Da kongen kom i høgsæte om morgenen, savnet han sine skalde og lot søke efter dem. Ingebjørg fortæller da kongen hvad hun visste, og kongen gaar med mange folk ut og finder dem. Han var saa sint at han vilde la dem dræpe med en gang, men han gik paa deres venners forbøn ind paa at de skulde slippe fra det med livet, om de vilde dra til sveakongen og stifte fred mellem rikerne, et hverv som var særdeles farlig.

Resten av fortællingen, om hvordan skaldene hadde lykken med sig i Sverige og kom helskindet hjem til kong Harald, og hvordan alt endte godt og vel, vedkommer os ikke her. Det som har interesse, er at selve kjærlighetsintrigen mellem enken og de tre skalde tydeligvis er av indisk oprindelse. Alt Konrad

Maurer, Über die Ausdrücke Altnordisch, Altnorwegisch & isländische Sprache, München 1867, s. 140, har henvist til at saa er tilfælde, og at selve motivet er vidt utbredt i fortællingsliteraturen, som nærmere paavist av Friedrich Heinrich von der Hagen, Gesammtabenteuer, B. III, Stuttgart und Tübingen 1850, ss. XXXV ff.

Den indiske fortælling findes i de to ovennævnte kaschmirske eventyrsamlinger knyttet til den samme konge Nanda som blev detroniseret av Tschānakya og Tschandragupta. Vi læser der (Kathāsaritsāgara IV. 1 ff., Bṛhatkathāmañjarī II. 69 ff.) hvordan Vararutschi ægtet den skjønne Upakoçā. Efter nogen tids forløp forlot han for en tid hjemmet for at opnaa Çivas gunst. Han lot sin nabo Hiranyagupta faa penge til husholdningen mens han var borte, og gav sin kone besked om at hæve hos ham, naar hun trængte det. Hver dag gik den skjønne Upakoçā for at bade i Ganges, og en dag i vaarfestens tid blev hun set av tre av kongens vigtigste ministre, hofpresten, politiministeren og prinselæreren. De la sig i bakhold og forsøkte at forføre hende, den ene efter den anden. Først kom prinselæreren og forsøkte sig. «Jo,» sa hun, «jeg vil nok likesaa gjerne som du, men vi maa huske paa at jeg er av god familie og græsenke, og nogen kunde faa se det, og da vilde baade du og jeg komme i vanry. Derfor faar du komme til mig en anden gang ved nattetider, naar alle folk er optat med festen.» Og hun satte ham stevne i den første nattevakt. Saa kom hofpresten paa samme vis, og ham tilsa hun til den anden nattevakt, og endelig fik politiministeren tilsigelse til den tredje.

Slik fremstilles saken i Kathāsaritsāgara. I Bṛhatkathāmañjarī ser det ut som om de tre ministre er om hende samtidig om kvelden, da hun kommer fra badet, og hun gaar fra den ene til den anden og sier dem til.

Upakoçā sendte nu bud til Hiranyagupta for at hæve penge, men han kom selv, og sa at han ikke vilde gi hende noget uten vederlag. Og saa blev han tilsagt til samme nat som de andre tre, i den sidste nattevakt.

Til den fastsatte nat lot nu Upakoçā tilberede en blanding av lampesot og olje og moskus i en stor krukke, og hun skaffet ogsaa fire skjorter som hun dyppet i blandingen. Desuten laget hun til en diger kiste med laas utvendig.

Ved den første nattevakt kom saa prinselæreren ubemerket

til gaards i prægtige klær. Upakoçā tok imot ham og sa til ham: «Jeg vil ikke røre dig, før du har badet; kom ind og faa dig et bad.» Han var enig i det, og han blev ført ind i et mørkt værelse av terner, som klædte ham av og tok fra ham hans smykker og gav ham en av de fire skjorter i steden. De gned ham ordentlig ind med lampesotblandingen, fra top til taa, og han anet ikke uraad, men trodde at han blev vasket og stelt. Mens dette stod paa, kom hofpresten. Forfærdet fortalte ternerne ham at en ven av Vararutschi var kommet, og fik ham til at gjemme sig i kisten.

Hofpresten blev saa behandlet paa samme vis, og ikke bedre gik det politiministeren. Da Hiranyagupta kom, blev han puttet i kisten, og der sat nu alle de tre ministre, hver i sin skjorte, og de var saa ræd at det ikke knydde i dem, selv om de kom til at røre ved hverandre i mørket. Upakoçā lot nu lys tænde, og hun sa til Hiranyagupta, at han skulde gi hende hendes penge, som hendes husbonde hadde deponeret. Da Hiranyagupta hadde set at ingen ellers var tilstede, sa han, ja, han hadde faat penge deponeret av hendes mand, og han skulde betale dem til hende, hvis hun føiet ham. Upakoçā dunket nu i kisten og sa at hun tok sine husguder inde i kisten til vidne paa at Hiranyagupta erkjendte at ha faat penge i forvaring. Han blev saa indgnidd som de andre, og bakefter, iført bare den farvede skjorte, kastet ut av ternerne, med den besked at natten var til ende. Han kom sig hjem paa sæt og vis, skjønt hundene var slemme og han var ræd for at bli gjenkjendt av folk. Hjemme hos sig selv var han saa skamfuld at han kviet sig for at vise sig for tjenerne for at faa dem til at vaske av sværten.

Om morgenen gik saa Upakoçā til kong Nanda og klaget over at Hiranyagupta ikke vilde ut med de penge han hadde faat i forvaring. Kongen lot Hiranyagupta indstævne, men han negtet at ha noget i forvaring for Upakoçā. Hun sa da at hun hadde vidne paa ham, sine tre husguder, som manden hadde lagt i en kiste da han drog paa tur. Kisten blev saa hentet, og Upakoçā henvendte sig til de i den indeholdte «husguder», med trusel om at brænde eller aapne kisten, om de ikke svaret. Og de tre ministre i kisten erklærte til alles forundring at Hiranyagupta i deres paahør hadde vedkjendt sig at ha faat penge til opbevaring. Han kunde da ikke negte længere, og Upakoçā fik sine penge. Men kongen vilde vite hvordan det

hele hang sammen og lot kisten aapne. Frem kom de tre ministre, og Upakoçā maatte fortælle hele historien. De tre syndere blev saa fratat al sin eiendom og forvist, og Upakoçā blev av kongen kaldt for søster og fik meget gods.

Det er her tydelig at vi har med den samme historie at gjøre. Foruten hovedmotivet er der saa mange enkeltheter som stemmer overens at der ingen tvil kan være. De tre skalde som kongens nærmeste omgang svarer til de tre ministre, som er den indiske herskers fortrolige. I den indiske fortælling later den skjønne som om hun gjerne vil føie sig, men advarer mot de mulige følger for begge. Derfor skal de møtes naar alle er optat av festen. I sagaen er det ogsaa hensynet til de mulige følger for skaldene som fremhæves, og vi hører at de kommer til enken om natten, naar de andre er blit fulde ved festen. I det indiske sagn blir de tre ministre avført sine smykker og avklædt og faar bare en skjorte paa. I sagaen gir de enken hver sin ring, og til hendes skemme kommer de i undertøi. I begge fortællinger blir de skyldige jaget av landet, og i den indiske kalder kongen den dydige skjønne sin søster, likesom enken i sagaen er en *frændkona* av kongen.

Fortællingen om Upakoçā hører nu til samme cyklus som sagnene om Tschānakya og Tschandragupta, og denne maa følgelig ha været kjendt i Norden.

Ogsaa utenfor Norden kan vi se hvordan sagn om Nandaerne har paavirket netop den eventyrkreds som ligger til grund for Dovresagnet. I en gruppe av versioner hører vi om et væsen som indfanges ved at drikke vin. I de ældste nedskrevne optegnelser av eventyret, som findes i Straparola's *Le notti piacevoli*, fra omtrent 1550, hører vi om en konge i Bithynien, som indfanger en satyr ved at faa ham til at drikke sig fuld. Kongens tjener Constanzo, som i virkeligheten er en forklædt prinsesse, er behjælpelig ved indfangingen. Paa veien til kongsgaarden brister satyren flere gange ut i latter. Blandt andet ler han overstadig, da han faar se dronningens hofdamer. Nogen av disse er nemlig, erfarer vi, forklædte mandfolk.

Dette om et væsen, som ler over en dronning som er utro, er et kjendt træk fra flere indiske eventyr. Av speciel interesse i denne forbindelse er det som findes i de før nævnte kaschmirske eventyrsamlinger umiddelbart efter fortællingen om Upakoçā. Der hører vi at kong Nanda blir sint over at se sin dronning

(Trykt 22de mars 1913).

betragte en anden mand, og han befaler at denne mand skal føres til retterstedet. Paa veien dit passeres en fiskebod, og der begynder en død fisk at le. Vi faar vite at grunden er at fisken finder det latterlig at denne mand, paa hvem dronningen bare hadde set, skulde dræpes, skjønt fruekammeret paa slottet var fuldt av mænd utklædd som kvinder.

Det synes mig utvilsomt at der her igjen maa være en sammenhæng, og at vi maa anta at endnu et av de sagn som knytter sig til Nandaerne, var kjendt i Europa. Nu er denne sagnkreds ikke ret stor. I de kaschmirske samlinger er der i alt bare fem fortællinger. Spor av den ene av disse finder vi altsaa i eventyret hos Straparola, og en anden er gjenkjendt i Skaldasaga. Det er da ikke for dristig at slutte at ogsaa fortællingen om Tschānakya og Tschandragupta har været kjendt i Norden og kan ha paavirket Dovresagnet.

Der er, som vi har seet, saa mange træk i de to sagn som ligner hverandre, at vi har alle betingelser for en sammensmeltning. Og da den indiske fortælling handlet om en kongesøn som blev landets enehersker, efterat hans far, den gamle konge, var dræpt, vilde en sammensmeltning av de to sagn paa norsk grund naturlig føre til at den hele fortælling blev knyttet til Haralds navn. For han stod jo i Norge i samme stilling som Tschandragupta i Indien. Videre fortæller det indiske sagn om et løfte om at la haaret være ustelt, til den gamle konge var ryddet av veien og en ny gjort til enehersker i hans sted. Ingenting er naturligere end at et slikt træk i assimilationsprocessen overførtes til det nordiske sagn, navnlig hvis der i Norden kjendtes en gammel skik hvorefter man lot være at fli haar og hænder indtil et eller andet forehavende var utført. Og at det var tilfælde, maa vi vel slutte fra fortællingen om Vaale. Baade i den og i Dovresagnet er det baade haar og hænder som blir latt ustelt. I det indiske sagn og i sagaernes fortælling om Harald hører vi bare om haaret. Det skulde jo synes at tale for at det var de sidste og ikke Dovresagnet som i tilfælde maatte være paavirket av det indiske eventyr. Dette moment synes mig imidlertid ikke at veie saa særdeles meget. Naar der tales om neglene i Dovresagnet, kan det skyldes indflydelse fra fortællinger som den om Vaale. Men i sagaen var der ingen grund til at ta dette med, for saa meget sandt er det vel sikkert i den gamle antagelse hvorefter haarløftet kom ind i

sagaerne for at forklare Haralds tilnavn, at disse tilnavn har banet veien for haarmotivets overførelse fra Dovresagnet til sagaernes tilsyneladende historiske beretninger. Paa den anden side ligger fremstillingen i Dovresagnet det indiske eventyr nærmere end Heimskringlas beretning, deri at Dovre opfordrer Harald til ikke at stelle haar og negler før han var blit konge. For Dovre svarer jo, efter min forklaring, til Tschānakya, som i det indiske sagn avlægger haarløftet. Egentlig skulde vi jo ventet at Dovre selv avla løftet. Men, som alt antydet, er der en forskjel mellem det norske og det indiske sagn deri, at i det sidste var Tschānakya hovedpersonen i alle de intriger og kampe som førte til at Tschandragupta blev enehersker i landet, mens det i den norske tradition stod fast at Harald selv spillet hovedrollen. Det er da i fuld overensstemmelse med de almindelige love for sagnoverførelse at han ogsaa kom til at overta en del av hovedpersonens funktioner.

Den omstændighet at det i det norske sagn er Harald og ikke hans raadgivere som lover ikke at stelle med haaret sit, har da efter min mening litet at si. Antagelsen av at historien om haarløftet er kommet ind i Haraldsagnet fra de indiske fortællinger, er efter mit skjøn naturligere end den forklaring at vi har for os en efterklang av de bibelske beretninger om nasiræerløftet. Jeg anser det rigtignok for rimelig at disse beretninger kan ha paavirket fremstillingen i Heimskringla, naar det heter at Harald tar gud til vidne paa sit løfte. Men selve løftet staar der allikevel ikke som en indvielse til arbeid i guds tjeneste, men det er for at opnaa noget for sig selv, at Harald samler alle sine kræfter, og hans løfte er langt mere beslegtet med Tschānakyas end med nasiræerløftet.

Langt vigtigere end alt dette synes den omstændighet at være at vi i Dovresagnet faar et bestemt indtryk av at det er Dovre som har stelt det slik at Halvdan kommer av dage. Selve uttrykkene hvori han melder Halvdans død, synes at vise at han selv har fremkaldt den. Det er likesom vi her har en antydning av at to forskjellige motiver er flytt sammen i Dovresagnet. Paa den ene side har vi fortællingen om vildmanden som blir fanget av kongen og befriet av kongssønnen, paa den anden sagnet om en som er blit fornærmet av kongen og som benytter sig av kongens søn for at hevne sig. Dette sidste motiv er jo det samme som det vi har lært at kjende i

Tschānakyasagnet, og om dette sidste mindes vi ogsaa naar vi hører at Dovre lover at være med Harald og hjælpe ham i slagene, til han blir enekonge, akkurat som Tschānakya er den drivende kraft i arbeidet for at gjøre Tschandragupta til enehersker. Der var altsaa nok av momenter som kunde foranledige en sammensmeltning.

Jeg tænker mig da utviklingen omtrent paa følgende maate. Sagnet om vildmanden som blir fanget av en konge og befriet av kongens søn, hvem han saa siden fostrer, var kjendt i Norden fra en tidlig tid. I dette sagn forekom det træk at den unge kongssøn hos vildmanden fik et fagert haar, og dette kan ha ledet tanken hen paa Harald haarfagre.

Med dette gamle sagn fløt saa andre sagn sammen, og flere overførte træk er blit fremdradd av Moltke Moe. Men til de av ham paaviste kilder maa vi føie et indisk sagn, hvori der fortælles om en vis og klok mand, som kom til kongens gaard for at hente gods og guld eller for at stille sin hunger, og som der blev mishandlet og forhaanet. I sin vrede avla han saa det løfte ikke at fli sit haar, før han hadde gjort det av med kongen og indsat hans søn i et senere egteskap i hans sted og gjort ham til enehersker. Dette at det her gjaldt en vordende enekonge, som skulde samle alt landet under sig, maatte end sterkere henlede tanken paa Harald haarfagre, og det sagn som opstod ved sammensmeltning av disse overleveringer, blev saa knyttet til hans navn. Men i traditionen stod han selv som hovedmanden i de begivenheter som førte til Norges samling, og det blev derfor ham og ikke vildmanden som avla haarløftet. Medbestemmende var her visselig ogsaa den omstændighet at eventyret alt før kjendte det træk at vildmanden ber sin fostersøn om at skjule sit fagre haar, akkurat som det i Dovresagnet er Dovre som opfordrer Harald til ikke at klippe haar og negle. Fra Dovresagnet er saa fortællingen om haarløftet gaat over i sagaerne.

Jeg tror altsaa ikke at haarsagnet har noget direkte at gjøre med Haralds tilnavn L ú f a, om end kanske det faktum at man kjendte de to tilnavn L ú f a og h á r f a g r i kan ha været medbestemmende, naar den gamle indiske beretning blev overført paa Harald. Jeg føler mig heller ikke kompetent til at indgaa nærmere paa spørsmaalet om ordet L ú f a har havt to betydninger, en vestlandsk, lurvehode, og en østlandsk, hue, lue. Det

forekommer mig rigtignok som om det østlandske uttryk «fødd med luve» om en som er født med seiershue, neppe kan være særlig gammelt. Enten nu *lue*, *luve*, kommer av en rot *lu*, at hænge ned, som Falk og Torp mener, eller er beslegtet med *lu*, saa betegner det vel oprindelig den lodne hue. Ellers vilde der ingen sammenhæng være med oldnorsk *lúfa*. Men seiershuen er ikke lodden, og uttrykket «fødd med luve» kan da først være opstaat i en tid da ordet lue var blit enstydig med hue.

Jeg kan heller ikke finde at Moltke Moe har ret naar han siger at Haralds hirdskald Thorbjørn hornklove neppe vilde brukt et økenavn om Harald i et digt til hans pris. I Haraldskvæði tales der jo netop om Haralds hovedmotstander, som fandt det svært at holde landet imot ham. Just i en slik sammenhæng vilde det falde naturlig at bruke det økenavn som motstanderne hadde sat paa kongen. En moderne digter vilde satt Lúfa i gaaseøine, og saa langt fra at virke støtende, blir slik en bruk av et klængenavn snarere til en fin smiger. De greiet ikke, sier Thorbjørn, at holde landet imot ham som de foragtelig kaldte lurvehodet.

Jeg tror altsaa ikke at vi har fyldestgjørende grund til at anta at tilnavnet Lúfa har været forstaaet paa mere end en maate. Gaar vi ut fra at Harald hadde en svær haarvekst, saa er ingenting naturligere end at anta at hans venner syntes haaret var gildt, mens hans fiender satte et klængenavn paa ham fordi haaret var saa digert. En slik forklaring er, saavidt jeg skjønner, den eneste naturlige naar vi læser i Ágrip om Harald dengang han blev tat til konge: «Han bar da navnet Harald Lúfa; ti manden var dengang ikke haarfager. Men siden blev hans navn ændret til Harald haarfagre, fordi han var vakrere end andre mænd og hadde mere haar.» Her faar vi det bestemte indtryk at det var Haralds haarvekst som først skaffet ham klængenavnet Lúfa og siden hædersnavnet haarfagre. Den sidste benævnelse har efter denne fremstilling ingenting med klippingen at gjøre, men ser nærmest ut, som var det skapt av smigrende hofdigtere for at avløse det gamle klængenavn.

Med dette spørsmaal er jeg imidlertid kommet langt utenfor det omraade hvor jeg kan ha noget bidrag at yde. Det maa være mig nok, om det har lykkes mig at gjøre det sandsynlig at det norske sagn om Harald haarfagres løfte har sin rot i den

indiske sagnkreds om de sidste Nandafyrster og Tschandragupta. Har jeg ret deri, saa vil det vel ogsaa bli nødvendig at opta spørsmaalet om Paulus Diaconus' kilder for den ovenfor nævnte fortælling til fornyet overveielse. Hvad Gregor av Tours angaar, vil vel Moltke Moes forklaring vise sig at være den rette.

Nu vil man kanske indvende, at der er en forskjel mellem Tschānakyas og Haralds løfte. Den ene løser sit haar og vil ikke binde det igjen, den anden lar sit vokse og kjæmmer det ikke. Men forskjellen er bare tilsyneladende. I begge tilfælde gjælder det bare at haaret ikke blir stelt, og den forskjel i maaten som vi finder i de to beretninger, kommer av at vi den ene gang er i Indien, den anden i Norge. Som saa ofte blev ikke det fremmede optat raat, men tilpasset efter de hjemlige forhold. I en av de indiske versioner om sagnet heter det til og med i et haandskrift at haaret ikke skal bli skaaret før løftet er indfridd. Men det verbum som jeg har oversat med skjære, er ellers bare kjendt fra grammatiske verker, og det er jo mulig at det kan ha havt andre betydninger, eller at teksten ikke er i orden.

I den indiske literatur staar fortællingen om Tschānakyas løfte nogetsaanær alene. En slags parallel danner rigtignok beretningen om Draupadī, som blev slæpt avsted efter haarene av Duhçāsana, og som saa ikke vilde binde sin flette igjen før hun hadde faat hevn. Ellers har vi, saavidt jeg vet, ingen sidestykker. Men vi vet at mange forestillinger og skikker som har med haaret at gjøre, findes rundt om paa jorden. For at holde os til Indien, kan vi minde om Strabos beretning, at naar kongen vasker sit haar, feires en stor fest. Og at haarets ordning og form har spillet en stor rolle, er sikkert nok.

Hvis vi nu indrømmer sandsynligheten av at sagnet om kong Haralds haarløfte er av indisk oprindelse, saa kommer vi til spørsmaalet om hvordan det kan være kommet til os fra Indien. Det er foreløbig ikke mulig at paavise mellemledene. Men den sammenlignende sagnforskning har alt forlængst belært os om at talrike indiske eventyr og fortællinger har forplantet sig til Europa, dels ad literær vei dels fra mund til mund. Om haarsagnet har vandret til os gjennem bøker eller gjennem mundtlig overlevering, lar sig vel endnu ikke avgjøre. Hvis det sidste har været tilfælde, saa vet vi nu at overførelsen godt kan ha fundet sted paa et meget tidlig tidspunkt. Jeg har for ikke længe siden søkt at vise at germaner er kommet til Indien i en

meget tidlig tid. Og de sidste aartiers opdagelser i Centralasien har belært os om at en avlægger av indisk kultur alt ved vor tidsregnings begyndelse hadde fæstet rot derinde. Den gamle silkehandel med Kina gjorde, at Turkistans oaser alt tidlig blev handelscentrer, som besøktes av kjøbmænd fra alle kanter. Og deroppe kan de tænkes at ha hørt indiske sagn og eventyr, for saa at ta dem med sig til sit fjerne hjem. Alt længe før Harald haarfagre kan derfor det indiske haarsagn ha fundet veien til Europa. Og selv om vi antar en skriftlig kilde for haarsagnet som for det Nandasagn som har paavirket den italienske version av satyrsagnet, behøver vi ikke at gaa saa langt ned i tiden. Alt i det sjette aarhundred begyndte den flom av indiske eventyr og sagn at flyte som i saa stor utstrækning har sat sig spor i den folkelige literatur i Europa.

ORDFORKLARINGER.

Av **Alf Torp**.

1. Sjaund.

Asen har fra Hardanger *sjaund* og fra Nordhordland *sjund* f. «gravøl, gjæstebud i anledning av en begravelse», on. *sjaund* f. «den syvende dag efter ens død, da hans begravelse foregik og der holdtes gravøl tillikemed skifte efter den døde.» Hverken Fritzner eller Hertzberg har ved dette ord nogen oplysning om dets sammenhæng med katholsk kirkelig bruk. Vi finder det samme ord endnu i Elsass *sibenti* f. i betydningen «amt (gudstjeneste) für einen verstorbenen». Dette er mht. *sibente* m. (neml. *tag*) «den anden messe for den døde, som holdtes syv dage efter begravelsen», mlat. *septimus* (*septima*) «den syvende dag efter ens død, paa hvilken der holdtes messe for den døde», endnu i Anjou og Poitou *seme* (Du Cange).

Sammen med *sjaund* nævnes i Gulatingsloven 23,14 *þritugsmorginn*: «hvárt sem gera vil (öl) at sjaund eða at þritugsmorni eða enn síðar, þat kalla menn erfiöl.» Jfr. Jydske Lov 1. 3. 23: «føthes barn swa langt æftær fathær at thet ma wel prøues at thet ær æi bondens barn thær døth war, gialdæ hun fyrst æfter alt thet hun tok af eghen fra hænnæ bondæ thretiughænd» (fra den 30te dag efter mandens død). Dette er mht. *drîzigeste* m. «den 30te dag efter ens begravelse paa hvilken den tredje og sidste messe for den avdøde blev holdt», mlat. *tricesimus* (*tricesima*).

Ifølge Augustinus skal messen paa den 7de dag være en avløser av det hedenske *novendial*, et offer som bragtes paa den

9de dag efter likets begravelse, hvorefter der fulgte et begravelsesgilde, *novendialis cena.*

Hvad ordformen *sjaund* angaar, saa har vi vistnok ved den her behandlede betydning ikke at se et talsubstantiv «antal av 7», men snarere en gammel femininform til ordenstallet (som *tíund*, «tiendedel, tiende»), da jo *sjaund* gjengir lat. *septima.*

2. Isl. **hyldir** pl.

Isl. *hyldir* f. pl. «efterbyrd (av kreatur)» skiller sig tilsynelatende i stammevokal fra de norske former *hild* f. (Dal.), *hilde* m. (N. Gbd.), *helle* (*hæille*) f. og n. (Østl.), *heldor* f. pl. (B. Stift), *hillo, hillsko* f. pl. (Gbd.). Ifølge Ihre heter det paa Gotl. *haild* f. og fra Dalarne anføres formen *elda* (Rietz 117). I Telemarken sies *heila seg* (hos Ross med tilføiet spørsmaalstegn) «slippe efterbyrden» og paa Romerike *hælse sæ* d. s., i Nordfj. og Nordhordl. *heil* om ko, som har sluppet efterbyrden. Det er da klart at den gotl. form *haild* er den oprindelige og i de norske former er *i* og *e* svækkelse av *ei* foran dobbelkonsonanten. Det samme gjælder isl. *hyldir*, hvor skrivemaaten med *y* altsaa er falsk og beror paa at bevistheten om ordets oprindelse er tapt; ordet skulde skrives *hildir.* On. **heild* er samme ord som ags. *hælþ*, «helbredelse, helse» (eng. *health*), germ. grundform **hailiþô.*

Paa lignende maate sies i Elsass *sich reinen* (eller bare *reinen*) om at slippe efterbyrden (om ko), og efterbyrden heter *reinte* f. (germ. **hrainiþô, -dô*).

3. **Klæbersten.**

I Falk og Torps etymologiske ordbok heter det: «(navnet) *klæbersten* er vel dannet i Danmark av æ. da. *klæber*, som er æ. nht. *kleber* = *klebrig*, jfr. eng. *soapstone* i samme betydning.» Dette er kun en formodning i mangel av en bedre. Det er ikke sandsynlig at ordet er dannet i Danmark, da stenarten ikke forekommer der. Snarere hadde man da, som i saa mange lignende tilfælde, overtat en fremmed benævnelse (f. e. tysk *Seifenstein*). Kalkar har ikke ordet, og hos Molbech citeres Brünnich (Mineralogi), som da vel har indført det i sproget. Brünnich var jo en tid ansat paa Kongsberg, og kan ha hørt det der. Skulde

det være ældre i Dansk og ikke skyldes Brünnich, saa er det allikevel i hvert fald mere end sandsynlig at det skriver sig fra Norge. De østlandske former er efter Ross *klabberstein, klæbb'r, klubb'r*, i Vald. heter det *klybb'r* og i Hardanger *klybberg*, som R. formoder er opstaat av *klyv-berg*. Den hardangerske form er oplysende, idet den viser en sammensætning med *berg*. Paa samme maate har shetl. (Jakobsen) *kleberg* og *kleber*. Shetl. *kleberg* og østl. *klabb'r, klæbb'r* er lydret opstaat av **kljáberg*, d. e. «det *berg* (den stenart), hvorav der gjøres kljaar, vævstener». Disse gjøres netop av klæbersten. Hard. *klybberg* og Vald. *klybb'r* maa bero paa omtydning og tilknytning til *klyvja* «kløve».

4. Blingse.

Norsk *blingse* «kaste øiet rask til siden» er en avledning av **blinga* (sml. sv. *blänga*). Dette har en paafaldende likhet med det ensbetydende sveits. *blienggen*. Likheten er dog bare tilsynelatende, om end ordene ganske vist er beslegtede. Sveits. *blienggen* er sikkert avledet av *blienäugi* «som skjeler til siden»; bair. har *blenäugeln* «blinke», henneberg. *blienen* «skjele til siden». Sveits. *blienäugi* er avledet av oht. *plehinoug*, som er glosse til *lippus* «surøiet», men som efter de nyere former at dømme maa ha betydd skjelende eller blingsende, en sammensætning av *ouga* «øie» med et adj. **blihan-*, **blihin-* (*e*'et i *plehinoug* skriver sig fra formen *blihan*, som ved *a*-omlyd blev til **blehan*, og overførtes derfra ogsaa til sideformen **blihin*, saa dette blev **blehin*). Dette adj. kommer av en germ. rot **blih*, **blig*, som har betydd at blinke og at blingse (dertil ogsaa ags. *blǣge* og nht. *bleihe* «weissfisch»). Sml. on.-isl. *blígja* «stirre med stive øine» (økenavn *blígr*) og sv. d. *bliga* = blänga. Ogsaa tel. *bligren* «med urolige, dirrende og plirende øine» (Ross) hører hit. Isl. har ogsaa *blína* «se til siden», som forutsætter en grundform **blihinôn*, og er fuldkommen identisk med henneberg. *blienen*. Norsk *bling-* i *blingsa* synes at være et kompromis av *blígja* og *blína*. Sv. *blänga* beror paa en videre overgang av dette **blinga* i *a*-rækken *(bling—blang)*; denne overgang har mange analogier.

ELVERSKUD OG ELVERHØI.

Av **Just Bing.**

Elverskudsvisen — Olav Liljekrans — er en vise, som har gaat rundt om Europa. Navnlig har den romantiske slutning — brudgommen angives at være paa jagt, men er død; bruden forstaar situationen eller finder hans lik og dræper sig med hans sverd — fanget fantasien og gaat omtrent ordlydende igjen fra Bretagne til Norden. — Vi skal her se bort fra den. Vi holder os til den mytiske forestilling om elverskuddet. — Indholdet av visen for saa vidt er ganske liketil at Olav Liljekrans forvilder sig i taaken, men allikevel finder frem til sin gaard. Imidlertid faar han av overanstrengelsen hjerteslag, det volder hans død. Særlig i den norske form (Landstad nr. 40) er dette skildret ganske «naturalistisk», naar man tar hensyn til at middelalderen opfattet disse ting anderledes end vi. Den mytiske klædning er ganske overordentlig gjennemsigtig.

Middelalderens mennesker opfatter begivenheterne i katastrofer, mens vi opfatter dem som en utvikling. Hver vending i begivenheten utkrystalliserer sig for middelaldersmennesket i optrin; mens vi nivellerer optrinene for at faa det hele til at utvikle sig jevnt. Vi kan forstaa det lokkende i de glidende taaker, og omkvædet «Mæ kvitare hand» forekommer os malende, for at betegne den *dragende magt* i dem. Men med dette nivelleringsord «*magt*» har vi frigjort os for hver utkrystalliseringsproces av forestillingen. Anderledes middelaldersmennesket. For det er der ingen nivellering nødvendig; det opfatter grunden til det skedde slik at det søker den *bestemte anledning*. Det projicerer

forestillingen utad — og myten, inkarnationen, naturvæsenet, her elverfolket, staar færdig. Elverkonen vil lokke Olav med i dans og hun slaar ham mellem skuldrene — det er hildringen i taaken og stinget, der føles ved hjerteslag. Symptomerne er ikke til at ta feil av.

Nu skal vi lægge nøie merke til skildringen og se, hvor den i alle dele er psykologisk rigtig. I en taakehildring lokkes man med, men man gjør uvilkaarlig motstand mot forvildingen; man gir ikke *gjerne*, ikke *med lyst* efter. Det lokkende er forvirrende, men ikke *bedaarende*, bare i ytre betydning er det *forførende;* det fører bort fra veien. Saa har vi ogsaa situationen opfattet i den norske vise. Olav svarer koldt og saklig: Aa danse mæ deg eg inkje maa (= kan) — imorro ska mit bryllaup staa. Alle elverkonens tilbud lokker ham ikke det spor: Ei silkesauma skjurte kan eg vel faa — ja, selv om hendes yngste datter heter det: Di yngste dotter eg agta 'kje paa. Hovedvegten ligger her paa den sikre motstand, ikke paa lokkelsen. Selve fænomenet opfattes ikke lokkende, det er en kone med en voksen datter som indbyr til dans. Det hele er altsaa fuldstændig kongruent med natursituationen, for det er saavist ikke med lyst at man drages ind i taakernes hvirvel.

Men det symbol hvorunder naturindtrykket og situationen opfattes — ungersvenden som byr til sit bryllup stillet overfor de dansende elverkvinder — har i sig selv uvilkaarlig en magt til at vende forestillingen. Det kan vi iagtta i den danske Elverskudsvise (Grundtvig B). Der er omkvædet «Men dansen den gaar saa let gjennem lunden» allerede begyndt at akcentuere det bedaarende. Det er ikke længer elverkonen med voksen datter som indbyr, «elverkongens datter rækker haanden frem». Og hr. Olufs svar lyder: «Jeg ikke tør, jeg ikke maa — imorgen skal mit bryllup staa». De ser: opfatningen er begyndt at vakle. Ut av synkvervingen og den naturlige motstand mot den er blit fristelse og troskapsprøve. Forandringen er ikke stor, men den indre anskuelsesform er en anden; naturindtrykket er blit en romantisk historie. Opfatningen i den danske vise er sekundær, den ser for sig symbolet, de fristende dansende piker og den trolovede brudgom, mens den norske ser foran sig naturbilledet: den unge mands motstand mot taakehildringen. Slik maa forholdet mellem dem opfattes, man maa ikke betragte forskjellen som etnografisk — at de norske ungersvende skulde

være mindre fængelige end de danske. Forøvrig nærmer varianten hos Landstad (s. 843) sig til den danske vises opfatning.[1]

At forholdet er dette, at opfatningen i den norske vise er primær og i den danske sekundær, det viser sig ogsaa i utgangen paa det mytiske optrin. Elverkonen truer først Olav «Hokke vi du heller: mæ elvo bu — hell vi du fare fraa elvo sjuk —» Men Olav tar sig sammen og bryter hildringen: «Aa Olav tok (slo?) sin hest med kvist — saa rei han gjøno den elvelist.» Først derefter følger slaget med ordene: Aa vi du inkje danse mæ mæg — sott aa sjukdom ska fyje deg. Hun slaar ham «um si herd» — mellem skuldrene, de slaar ham med «tønoretein» tornekvist — «serken revna aa holde seig». — Atter her er det en fuldstændig — om jeg saa maa si: — medicinsk rigtig skildring. Truslen symboliserer det stigende ildebefindende, som nærmer sig. Det driver ham til at slaa paa hesten, farten gir nye livsaander og hildringen viker. Men er hildringen borte, er spændingen ogsaa væk, da falder han sammen, da kjender han med ett stinget av hjerteslaget. Spændingen har holdt ham oppe, nu har han overvundet den, da reagerer organismen pludselig: hjerteslaget indtræder. Ja, liketil detaljerne i symptomerne er aldeles korrekt konstatert:

Elvekona sló en um si hær — saa han var aldri slegin verr.
Dei sloge hono mæ tønore-tein — serkin rivna aa holde seig.

Først fornemmes selve stinget i hjertet, det er et enkelt bestemt fænomen; det slaar elverkonen, hovedpersonen i det hele. Men dertil kommer et almenbefindende av at være mørbanket, hudløs, over det hele. Det skildres som pisk med tornekvister, og det er karakteristisk, at vi her har flertalspronomenet «dei» — det er ikke et enkelt fænomen som stinget, det er noget, manden føler overalt. — Og Olav føler, det er forbi med ham, han vender hesten og rider hjem. Hans mor staar og ser at han er dødblek. En mere tydelig realisme i mytologisk dragt, kan vi ikke forlange end den hvormed hele skildringen av krisen her er utført.

I den danske vise er dette utvisket. Vi hører ikke om at han rider ut av elverleken og saa rammes av slaget. Slaget kommer umiddelbart efter hans avvisning som hevn. Og saa følger hendes bitre ironi: Hun løfted hr. Oluf paa ganger

[1] Dansa mæ deg eg inkje kan — fer eg æ no ein festarmann.

rød — Du rid nu hjem til din fæstemø. Vi har aldelesi kke hørt noget om, at han er faldt eller steget av hesten. Men netop denne handling, at hun sætter ham op paa hesten og ber ham ride hjem til fæstemøen, som han er saa trofast imot, det gir et ypperlig billede av den krænkede og forsmaadde kvinde, som har øvet sin hevn. Vi er borte fra de drivende taaker, fra spændingen ved hildringen og seiren over den, fra det pludselige sting som organismens reaktion. Og vi er midt inde i en romantisk fortælling om hr. Oluf og elverpiken, hans trofasthet mot sin fæstemø og hendes hevn over at være blit forsmaadd. Den sekundære opfatning har seiret.

Overskuer vi nu hele mytebevægelsen, saa ser vi klart, at *myten til sin begyndelse ikke er andet end en opfatningsmaate.* Det falder selv os med vor evolutionære tænkemaate naturlig at se dansende elverkvinder i de drivende taaker, middelalderen gaar ut fra denne antropomorfisme, ut fra den danner den et bestemt billede av den hele histories forløp. Men vi kan i denne krystalliserende skildringsmaate gjenfinde hvert stadium psykologisk rigtig skildret. Under anskuelsesformen av elverkvindernes lokken er hildringen beskrevet, under anskuelsesformen av elverkvindens slag til hevn for at hun blir forsmaadd, idet hildringen brytes, er fænomenerne ved et tilfælde av hjerteslag fuldstændig korrekt beskrevet.

Det hele er ren virkelighetsskildring — at man opfatter virkeligheten under form av en myte er en ting for sig. Det er derfor et fuldstændig kunstig skille man har sat mellem mytiske og historiske viser. Denne vise er likesaa «historisk» som enhver riddervise. For middelaldersmenneskene har det været den skjære sandhet, og naar vi gaar ind paa at taakerne kan forekomme at være kvinder som danser, — saa maa vi indrømme at vi her har for os et optrin, som er skedd, — en fuldt historisk begivenhet.

Men idet symbolet er kommet ind i skildringen, har det kommet ind som en magt. Den primære opfatning kan ikke holdes aldeles ren. Lad være at tilbudet om en silkesømmet skjorte, bukkeskindsstøvler er at forklare ganske primært; den unge mand tænker vistnok paa sin brudgomstas og ønsker den sig saa gild som mulig. Men allerede ved «et hoved av guld», som forekommer baade i den norske[1] og danske vise begynder

[1] Se Landstad s. 356, note 6.

man at ha sine tvil om dette ikke skulde være en mytisk rigdom som bydes. Og naar elverkonen byr sin yngste datter, saa er vi helt ute av virkeligheten og over i den romantiske historie; her blir det ikke taakehildring, men fristelse. Symbolet har seiret. Det er da ikke underlig at det som bare var en anskuelsesform, nu blir historiens kjerne. Og i den danske vise er der av denne yngste datter blit elverkongens datter, som rækker haanden frem og som er blit en ny hovedperson. Hun lokker, hun hevner sig og hun roper spottende til den hjertesyke hr. Oluf: Rid nu hjem til din fæstemø. Saa kommer hele historien om forløpet av hjerteslaget som sygdomsbillede til at træde tilbake, men skildringen av elverpikens fristelse og hendes hevn at fremtræde i psykologisk klare linjer. Det som er en anskuelsesform for en begivenhet, det er paa det sekundære stadium av mytens utvikling tat for selve begivenheten. Det er vel forløpet av al religiøs utvikling; en religion skaper religiøse forestillinger og trossætninger for at klargjøre menneskets forhold til gud og til verden, det er det primære stadium; saa blir paa det sekundære stadium de religiøse forestillinger og trossætningerne antat som selve indholdet i religionen.

Men omformningen gaar videre, og det næste trin kan vi se av Elverhøisvisen, som er dansk (og svensk); det norske brudstykke, som man har villet henføre til den «Eg sette min hest i hellarskog» har efter min mening ingen forbindelse med den. Elverhøisvisen foreligger paa dansk i to former — Grundtvig B, hvor ungersvenden frelses ved hanegalet, og A hvor han møter sin bergtagne søster. Alle er vistnok nu enig om at denne episode er senere tilsat, Grundtvigs argument for dens oprindelighet er igrunden bare at den er vakker. Og at man oprindelig skulde ha digtet vakkert og siden bare daarligere, er der ikke længer nogen som tror.

Visen er av grunde, som ikke vedkommer mytestoffet, at bestemme som en sen vise — fra tiden omkr. 1500. Det sees av at hovedpersonen betegnes med «jeg» og at visen slutter med et moralvers «Det raader jeg hver ungersvend». Tegn paa at visen er sen er tillike at den slutter godt. Ungersvenden undslipper faren; det hele blir ingenting. Det er altsaa en interessant lek med ilden og ikke mere. Slik en lek med ilden har man f. eks. i Shakesperes Sommernatsdrøm, men her i visen synes dog angsten for troldskapen at være mere levende:

«Havde ikke Gud givet min lykke saa god, — at hanen havde rørt sin tunge — da var jeg kommet i berget ind — til de elverdrenge». Og likesaa truer elverkvinden med at sverd og hvasse kniv skal lægge hans hjerte i dvale. Men truslen blir ufuldbyrdet; den staar der bare som et minde om, at det hele kunde være endt med hjerteslag. Denne side av myten er ellers borte; den fare som truer er hildringen, at han ved den kunde bli bergtat. Set i det ytre vil det si: Komme bort i fjeldet — det er vel den oprindelige betydning av «bergtat» — (Man sammenligne uttrykket «Gaa sig i berg» — gaa sig fast i fjeldet, at man hverken kan komme frem eller tilbake.) Men visen ser det ikke som ytre begivenhet, hvad jeg skal komme tilbake til.

Situationen lægger det her, hvor handlingen foregaar ved en høi, nær at elverdans og bergtagning sammenblandes. Taakens elverfolk og bergets dverger staar nær hverandre. Allerede i Elverskudsvisen, i en variant til den norske og i den danske tales om «elver og dverge», naar Olav rider op med berget. Forvildelsen kan efter sin oprindelse opfattes som at vedkommende person trækkes ind i elverdansen, efter sit resultat som at han blir tat ind i berget. Naar vedkommende er død og borte, kan det ene være likt med det andet. Og derfor er det heller ikke paafaldende her i Elverhøisvisen, at man tror at elverpikerne har hjemme i berget: «Der kom to jomfruer av bjerget ud». Og dog, elverdansen hører til utenfor fjeldet, at drages med i elverdansen er noget andet end at bli bergtat. Den som rykkes med i elverdans, han hvirvles avsted, og resultatet er at han blir sprængt. Elverdansen ender med slag. Men den som har været indenfor fjeldet har været i en anden verden end vor. Hans sind er forvendt. Til bergtagningen knyttes derfor andre fænomener ved forvildelsen. Utmattelsen og de dermed forbundne hallucinationer har gjort den vildfarende avsindig. Han tror at ha set og hørt det som ikke er. Det forklares ved at han har været i en verden, forskjellig fra vor, hos de underjordiske, i berget. I den ene forestilling ligger forklaringen for hjerteslag, i den anden for sindsygdom. — Kan elverdansen svare til bergtagning i ytre forstand — det at bli borte i fjeldet, — saa er bergtagning i indre forstand — sindsygdom — noget som ligger utenfor elverdansens omraade. Derfor hører der til bergtagning om jeg saa maa si: et andet

ritual; trolddommen maa her gives sterkere magt. Midtpunktet i dette ritual er glemselsdrikken, hvori der ofte er tre «villarkorn». Svarer piken end ved første drik, naar man spør hende: «I Beiarland æ eg fød, I Beiarland æ eg boren — i Beiarland æ mine jomfruklædir skoren», saa svarer hun ved tredje drik: «I berget æ eg fød, i berget æ eg boren etc.»

Nu er det det interessante ved Elverhøisvisen at indholdet er en elverdans-myte, som holder paa at slaa over i en bergtagningsmyte. Grunden til forvekslingen ligger for det første i utgangen: naar det hele blir til ingenting, kan det jo likesaagodt være det ene som det andet. Dernæst i situationen; det sker ved en høi og det sker i en drøm. Ogsaa i Elverskudsvisen i varianter møter vi en lignende fremstilling: Ridder Olav rider i otte — lyse dagen han totte. — Det er altsaa yrsel, hallucination. Men det er der dog væsentlig begivenhet, faktum. Her er det hele «between a sleep and wake». Forestillingen er derfor svævende. Og dog, det er en tydelig elverdansforestilling som ligger til grund. Man gjenfinder alle momenterne fra Elverskudsvisen: dansen — de lokkende løfter — og tilsidst truslen. Men forestillingen er likesaa bestemt sekundær. Det er ikke de drivende taaker, det er de fagre møers lokkende dans vi har for os. Ja, selve dansen er ikke lokkende nok for digteren. Det lokkende bestaar her først og fremst i sangen — en sang som ikke er hørt før. Og digteren skildrer saa trolddomsindtrykket av sangen i de berømte ord: «den striden strøm han stiltes derved, — som før var vant til at rinde» etc. Tilsvarende dertil er at de løfter, hvormed elverpiken lokker, er løfter om trolddomsgaver: at lære de ramme runer — at binde basse og bjørn — at fordrive dragen med hans meget guld. Vi er langt fra Olav Liljekrans's silkesømmede skjorte og bukkeskindsstøvler. Trolddomsverdnen tegner sig ganske anderledes magtfuldt for Elverhøisvisens digter. Vi maa her regne med en faktor, som vi ikke hadde at regne med i Elverskudsvisen: en digters fantasi. Paa samme maate har han stilisert elverkonens *slag* i truslen: «da skal sverd og hvasse kniv — lægge dit hjerte i dvale». Paa samme maate er der kommet stil over ungersvendens forhold til trolddomsverdnen. Vi hører Olav Liljekrans snakke frisk væk med elverkonen; men ungersvenden her sitter og ser paa elverdansen, taus, støttet til sit sverd. Elverpiken søker forgjæves at lokke ham til at tale. Der er kommet en ny forestilling til:

(Trykt 25de mars 1913).

man maa ikke tale til troldskapen. Jeg kjender denne forestilling fra Burns berømte «Tam o Shanter», hvor den er brukt til komisk virkning i et analogt tilfælde. Tam o Shanter er drukken og sitter paa sin hoppe Meggy og ser heksene danser om Gamle-Erik, og saa er der en ung heks, Nanny, i kort serk som gjør et forbandet kjækt spring. Da kan Tam ikke dy sig, men roper: Vel sprunget, kort-serk! Men dermed styrter de løs paa ham, han rider foran og de efter til han slipper over broen. Troldskap kan ikke komme over rindende vand. Men Nanny faar i sidste øieblik dog rykket halen av Meggy. Burns gir da skjemtende den gode moral: Hvo som læser dette, han vogte sig for drik og for kortserker. Jeg tror, at vi her hos Burns har et tilfælde, som viser oprindelsen til den tankegang, som har skapt forbudet mot at tale til de dansende elverpiker. Dette forbud passer bare, naar man i dem ser hekser, djævelens følge. Forbudets mening er da: du skal ikke ha noget samkvem med satan og hans fæller; taler du ikke til dem, da har satan ingen magt over dig. Med andre ord: forbudet er av kirkelig oprindelse; vi ser i det et led i kirkens kamp mot folketroen; vi er i nærheten av heksebaalene. Denne opfatning av den skarpe motsætning mellem mennesket og trolddomsverdnen passer til Elverhøisvisens høie stil. Elverhøisvisen er ingen naiv vise, den virker og vil virke ved de storslagne forestillinger; skikkelserne er begyndt at gaa paa koturner.

Saaledes ser jeg i Elverhøisvisen en kirkelig præget vise i bevisst stor stil og en stilisert omdigtning av troskapsprøven i Elverskudsvisen. Fristelserne er vokset, sangens betagende magt virker paa den hele (gudløse) natur: strømmen stilles, fiskene leker med sine finner, fuglene slaar med sine vinger. Der loves alle herlige trolddomsgaver: ramme runer, binde basse og bjørn — ja, der lokkes med det mystiske drageguld fra de gamle sagn. Men mennesket, Guds barn, sitter urørt og taus, ti han vet det er Satans blendverk og overfor det er — som det sig bør — svaret taushet. Der trues med sverd og kniv — alt forgjæves. Men saa frir Gud ogsaa sit barn ut, idet han lar hanegalet lyde. Ellers var han her ved den farlige Elverhøi blit tat i berg til elverdrengene. Som faren opstiller den kirkelige anskuelse ikke døden ved hjerteslag, men livet i en ond verden, Satans verden, mellem trold, elverdrenge. Bergtagningen, dette uhyggelige liv i trolddom, er dermed rykket ind i elverdans-sagnet. Men det er

for kompositionens og effektens skyld, at bergtagningen er optat her, og for at gi kraft til advarslen om at holde sig borte fra de steder som er berygtet for spøkeri. Betydningen av det hele blir da: ungersvenden har utsat sig selv for fristelse ved at hvile ved Elverhøi, derfor fristes han ved sangens betagende magt, der lægger dvale og lyst over hele naturen, og ved løfter om trolddommens mægtige gaver. Men han motstaar fristelsen, han sitter taus overfor dette Satans blendverk, og saa frir Gud ham ut ved hanegalet. Derfor hold dig endog borte fra de *steder*, hvor heksene huser! — Men denne kirkelige tendens er saa diskret holdt, kompositionen saa fuldkommen, stilen i visen saa mægtig, — med ett visen saa fuldendt som kunstverk, at den har gjort sig gjældende ene og alene som kunstverk; man har overset at visens «jeg», den fromme sjæl, har lysket sin samvittighet for denne lille brøde, at han har hvilet sig ved elverfolkenes høi.

Det kan man se av at denne kirkelige karakter er fuldstændig tapt ved omarbeidelsen i den anden variant (Grdtv. A). Der er visens «jeg» bestemt som en fattig ungersvend, som skal ride ut at beile — det vil si det rene ingenting, men det gjemmer mulig en gjenklang av Olav Liljekrans som rider ut for at byde til sit bryllup. Handlingen foregaar ikke ved den bestemte Elverhøi, men ved «en» høi, som ligger i rosenlund — det vil si ingenting, bare en eller anden romantisk skueplads. Derved er det træk utvisket at «jeg» selv har opsøkt sin fristelse.

Men en ting har omarbeideren set, at der i visen er tale om bergtagning. Og da, har han ment, maa der andet til. Bergtagningens ritual maa indføres. Fristelsen til at tale med heksene har ingenting at si, nei; det som er hovedpunktet, er glemt i Elverhøisvisen, saadan som jeg har den for mig. Skal ungersvenden undslippe at bli tat i berg, saa maa han med nød og neppe undgaa at tømme glemselsdrikken; for den hører med til bergtagning; den kan ikke undværes. Det har været en meget frugtbar tanke, for derav skapes det motiv, at den jomfru som bringer svenden glemselsdrikken er hans søster, som lærer ham den list, som frir ham ut. Men dermed er vi borte fra elvermyten og helt inde i en bergtagningsmyte. Den oprindelige elverhøisvise har indledet denne bevægelse. Den har nemlig henpekt paa at den truende fare var at bli indtat i en ond (djævelsk) verden — og dette ligger utenfor elvermytens om-

raade, om man end ved elverdansen (taakehildringen) i ytre forstand kan bli bergtat (komme bort i fjeldet). Bedraget, det illusionære ved lokkingen hører nemlig til den underjordiske myte; naar solen rinder, blir de underjordiskes guld til padder og møk. Men ellers holder den oprindelige Elverhøisvise sig til Elverskudsvisen, ja, er vistnok en kirkelig omdigtning av dens troskapsprøve. Her i omarbeidelsen er dette utvisket, løfterne om at lære de ramme runer, at binde bjørn og basse, om drageguldet — som oprindelig er en «stilisert» omforming av Olav Liljekrans's silkesømmet skjorte og bukkeskindsstøvler — er her forsvundet, og likesaa truslen om sverd og hvasse kniv, der er en omforming av elverkonens slag. Og som nyt moment er glemselsdrikken indført. Med andre ord: Alt hvad der minder om elverskud er borte og vi er inde i en regulær bergtagningsmyte.

Dermed er det bortfaldt som var hovedpunktet i den oprindelige Elverhøisvise: forbudet mot at tale til elverkvinderne, de fristende væsener fra Satans verden. Naar der staar om de to jomfruer fra berget at «de gjerne vilde med mig tale», saa betyr det i omarbeidelsen ingenting andet end at jomfruer gjerne vil snakke med en ungersvend, men oprindelig ligger deri den hele fristelse. Ogsaa frelsen ved hanegalet kommer nu til at staa igjen som en tom form. Og dermed kommer det erotiske moment til at opfriskes, og det passer aldeles til bergtagningen. I den oprindelige Elverhøisvise er det erotiske utslettet — vistnok med vilje, utslettet saa fuldstændig, at man uvilkaarlig kommer til at tro, digteren av denne vise har været munk. I Elverskudsvisens troskapsprøve var det som blev prøvet, ridder Olufs troskap mot sin fæstemø. Her derimot er det som prøves, den frommes lydighet mot Guds bud om ikke at indlate sig i tale med de Satans elverkvinder. — Vistnok staar der at jomfruen «begyndte en vise at kvæde — feirest over alle kvinde» —, men det kan likesaa godt forstaaes om sangen som om kvinden, og det er sangens magt som saa skildres. Fristelserne er her trolddom: Tryllesang og løfte om tryllemagt, men i hele denne vise, hvor de fristende er kvinder, glimrer *kvinden som fristelse* ved sin fraværelse. Det har «jeg», den fromme sjæl ikke villet ha med. Men omarbeideren er ikke nær saa ufølsom i det kapitel. Hos ham danser de ut og ind «og hver med kjæreste sine» og det maa den fattige ungersvend sitte og se paa. Det er rimelig at han blir betænkelig; «jeg havde min

haand under kind» — mens der i den oprindelige vise staar: «jeg støttet mig til mit sverd». — Og der gaar en jomfru med sølvkar for at række ham glemselsdrikken. Forfatteren faar da lagt ind sin episode om den bergtagne søster, frelsende for ham og av tragisk virkning for hende, som er uigjenkaldelig fortapt. Det er ikke tvil om, hvad denne elverhøi er: det er Venusbjerget; søsteren frir sin bror fra Tannhäusers skjæbne. Derfor heter det tilsidst ganske rigtig: «da havde jeg blevet i berget ind — alt hos de elverkvinde». Men det har den fromme sjæl, som først digtet Elverhøisvisen, ikke turdet tænke paa; hos ham heter det: «da havde jeg kommet i berget ind, — til de elverdrenge».

Fra Olav Liljekrans i taakehildringen er vi naadd til Tannhäuser foran Venusbjerget, og det er det samme visestof vi har fulgt. Vi har set det uvilkaarlig har omformet sig fra motstand mot hildringen til troskapsprøve. Vi har set det bevisst er omdigtet, og løftet op til motstand mot betagende trylletoner og fristelsen til at vinde trolddomsmagt i den fromme, næsten overjordiskaandige og mægtig stiliserte ældste Elverhøisvise. Og vi har atter dalet ned til mere jordiske egne og indgaat forbindelse med det blussende Tannhäuser-sagn. Vi har merket kræfter fra middelalderens aandsbevægelser: *ridderromantikken* omdigtet taakehildringen til ridderens troskap mot sin fæstemø i hans motstand mot elverkvindernes lokken og løfter. Den *sen-middelalderske munkespiritualisme* — den som har sat sit mindesmerke i boken «Om Kristi efterfølgelse» — har præget omdigtningen i Elverhøi, derfra har den sin storslagne fantasi og høie stil, derfra har den sin grundfølelse av det svælgende dyp der er mellem Satans barns verden og Guds barns verden, et dyp som aldrig ordet fra menneskemund maa slaa bro over. Og *renæssancens* livsfylde og respekt for menneskelivets værdier har frembragt omarbeidelsen, hvor søsterkjærligheten har faat sin apoteose og hvor vi føler fristelsens sanserus bølge gjennem pulsen. Der er en ting, som har været i stadig vekst gjennem alle disse omforminger av mytestoffet. Det er fristelsen. Til de plumpe løfter om gilde klær og skotøi er kommet de unge kvinders lokkende dans, løfterne har lokket med al trolddommens magt og den staar i forbund med de lokkende toner. Og til dem er saa knyttet elskovsmagten, i dansen par om par, hver med sin kjæreste. Saa ender visens historie i den opfatning at den fristende magt og den reddende magt for manden fremfor alt er kvinden.

NYT OM HOLBERG.

VILJAM OLSVIG: LUDVIG HOLBERGS UNGE DAGE.

Anmeldt av **Francis Bull**.

I den evige og unyttige strid om Holbergs nationalitet har det altid været et svakt punkt for dem som hævdet ham som helt ut norsk at hans norske forutsætninger var litet kjendt. Vistnok var kildematerialet daarlig, men en virkelig sammenstilling av hvad man kan vite, var tidligere ikke forsøkt for alvor. Det er det Olsvig har sat sig som opgave i sin nye bok, Ludvig Holbergs unge dage, og det er blit et meget fortjenstfuldt arbeide. Ved overordentlig rikholdige citater fra samtidige kilder har han villet vise os det norske samfund i slutten av det 17de aarh., det kulturmilieu Holberg vokser frem av. Vi lærer at kjende de økonomiske, sociale og kulturelle forhold, faar skildringer av de strøk i Norge som Holberg reiste gjennem, de steder han bodde, de bøker han kan ha læst paa Frons prestegaard, de mennesker han traf i Sogn, paa Voss, i Gudbrandsdalen og Kristianssand, paa skolen og i studentertiden, hans slegt og hans naboer. Vi ser hvordan Holberg ogsaa senere har forbindelse med adskillige av disse mennesker, at han hele livet igjennem har hat en del med Norge og nordmænd at gjøre, faar indtryk av at han neppe brøt saa helt med sin slegt og sit hjemsted som f. eks. Henrik Ibsen. Olsvig har eftersporet hvad han kunde finde av uttryk for norsk særfølelse og av norske minder i Holbergs senere skrifter. Det er et vældig arbeide Olsvig har utført, et svært materiale han har undersøkt. Han har sammenstillet det som var spredt, fundet meget nyt, og lagt en grund-

vold for al senere forskning angaaende Holbergs ungdomsaar. Av de 650 sider kan kanske nogen synes overflødige, men vidtløftigheten er et uttryk for forfatterens uendelige og beundringsværdige flid og begeistring for sit stof, en begeistring som imponerer en, saa man let tilgir den underlige komposition og de ortografiske snurrigheter.

Men man maa ogsaa reise vegtige indvendinger mot boken. «Al historie bestaar av to ting, nemlig fakta og synsvinkler,» sier Olsvig (s. 347). Hvad han selv bringer av fakta er interessant og værdifuldt; men synsvinklene er ofte ganske skjæve, de er formet av en lidenskap som gjør billedet fortegnet, og gir boken et naivt og uvidenskabelig præg trods al dens lærdom, og vækker ens skepsis og motsigelseslyst næsten paa hver eneste side.

Olsvig har i sin Holbergforskning en række fikse idéer: had mot alt tysk og alt dansk, beundring for alt engelsk, personlig forfølgelseslyst mot alle oldenborgske konger og «kjøbenhavnske fædrelandshistorikere». Sier Holberg et rosende ord om nogetsomhelst i Danmark, finder Olsvig ut at det bare er av hensyn til censuren. En svak kritik fra Holbergs side blir gjort til heltemodige angrep paa de herskende. Olsvig urgerer kilderne, og læser ut av dem det han selv paa forhaand vil finde. Han tror uten nogen indskrænkning paa Molesworth's skildring av Danmark, skjønt hans egne citater klart viser at M.s danskehad for en væsentlig del bunder i engelsk nationalhad mot det franske præg og de franske sympatier i Danmark. Han pointerer gjentagne ganger (f. eks. s. 102 f.) at Danmark laa ved Østersjøen, Norge ved Nordsjøen; Norge hadde til naboer hele Vesteuropa like ned til Spanien, Danmark bare den vendiske race, nedersakserne og arvefienden Sverige. Som bekjendt hadde Danmark gjennem Skagerak og Kattegat en aapen vei til Nordsjøen, som man ikke uten videre kan se bort fra eller gjøre betydningsløs. Hele Olsvigs tone og tankegang i omtalen av Danmark er ikke uten likhet (se f. eks. s. 347 f.) med Nikolai Wergelands skrift: Danmarks politiske forbrydelser mot Norge.

En av Olsvigs hovedteorier helt fra 1895 av gaar ut paa at Holbergs første levnetsbrev er et forsvarsskrift mot alle hans «farlige fiender», rettet til selve kong Fredrik IV. Baade brevets indhold, og endnu mere fortielserne, har sin bestemte hensigt i forsvaret, og paa den maate lar ogsaa «selvmotsigelserne» sig forklare, mener han. Her er vel en anden

forklaring rimeligere: Med (den foreløbige) avslutning av sin komiske digtning har Holberg set et avsnit av sit liv som endt. Det har da moret ham at skrive en slags selvbiografi, en munter epilog til komedierne, skrive den paa latin slik at den lærde verden fik rede paa hvad han hadde gjort, og hvorfor han hadde skrevet, og slik at han viste dem at han ogsaa kunde hævde sig i stillingen som professor *eloquentiæ* (ɔ: latinsk poesi). Det er blit et verk som kan sammenlignes med Wergelands Hasselnødder, ikke et paalidelig kildeskrift, men en blanding av Dichtung und Wahrheit, opfyldt med fornøielige anekdoter (likesom Holbergs universitetsundervisning og historiske skrifter). Ogsaa i vor tid søker de fleste forfattere av erindringer at pointere sig selv og sin personlige utvikling forholdsvis litet. Andet vilde dengang som nu bli anset for høist pretentiøst, særlig naar forfatteren bare var litt over 40 aar og endnu stod midt i sin kamptid. Hvem vilde i datiden brutt sig om navne og data fra Holbergs liv, om et personalhistorisk verk? Vi vilde nok ønsket mere personlig historie og faktiske oplysninger, men Holberg skrev for sin samtid. *Vir perillustris* er vel en fingert person; forsøkene paa at finde hvem han var, synes likesaa frugtesløse som de opkonstruerte nøkler til Peder Paars og til visse figurer i komedierne. Dog har Olsvig selvfølgelig ret i at forsigtighetshensyn av og til har spillet ind og nok kan være grunden til enkelte av de saakaldte «paafaldende motsigelser». Olsvig anser selvbiografien for næsten løgnagtig, tror f. eks. ikke paa Holbergs svakelighet (se s. 411); at finde selvmotsigelser i uttalelserne om svakelighet og lange fotturer er dog ganske unødvendig, vi kan godt tro paa Holbergs egne ord at motion var heldig for hans helbred. Heller ikke kan jeg se nogen «paafaldende motsigelse» i beretningen om avskeden fra Voss (se s. 333—34); Holberg fik sin avsked paa grund av sin strenghet som huslærer, og var selv glad over at komme bort, fordi han hadde lidt av søvnløshet og mareridt paa prestegaarden.

Olsvig skriver som om ingen har skjønt Holberg før; men «den nye opfatning» ɔ: Olsvigs, bestaar dog ofte av de løseste gjetninger. Sætter han et «rimeligvis» eller «der kan ingen tvil være om», har han i almindelighet intet fast at holde sig til. En teori som den at Holberg i 1704 drog til Holland og Aachen for at gjøre sin lykke i krigen, er særdeles svakt fundert. Tanken om at *collegium politicums* militære samtale i Kandestøberen sigter

til det danske korps i Italien 1702, er en morsom, men ganske løs gjetning; likesaa at anekdoten om kokken i første levnetsbrev skal formilde kritikken av retsvæsenet i kokkehistorien i Peder Paars (Olsv. s. 385). Olsvig haaner (s. 365) troen paa Holbergs egne ord om at lektor Smeds reisedagbøker gav ham lyst til at reise ut; det er dog høist rimelig at de har været et moment som virket med til Holbergs beslutning. Om Holbergs skildring (Danmark-Norges Beskrivelse 1729) av Amsterdams betydning for Øresundspolitikken sier Olsvig uten videre (s. 397): Vi ser at censuren har forkludret denne del av hans historiske fremstilling. Hvorav ser hr. Olsvig det? Det burde han ha oplyst os andre om. — Slike dristige og løse utsagn kan man som nævnt finde næsten paa hver side. Derfor er Olsvigs bok ikke blit hvad man kunde ønsket; det er mere en grundlæggende samling av materiale og av gode og mindre gode idéer end et bygverk som kan bli staaende. Det maa overlates til andre at mure op med de sten han har hugget til; selv har han ikke vist sig i besiddelse av den solide, rolige objektivitet som kræves av en videnskabelig bygmester.

En enkelt side av Holbergs norske forutsætninger har Olsvig desværre rørt litet ved. Det er den sproglige. Her er næsten intet arbeide gjort endnu, og de senere danske utgaver har strøket og rettet en mængde norvagismer og vanskeliggjort studiet. Det skriftlige materiale fra Holbergs egen haand er forsvindende litet, og man kan gaa ut fra at en række norske former alt er ændret av avskrivere, sættere og korrekturlæsere i Holbergs egen tid. Allikevel er det meget at finde. I Martensens anmerkningsutgave av komedierne er det gjort opmerksom paa en del norvagismer. Flertalsformer paa -er, hvor dansk har -e, finder man stadig. Mere eller mindre sikre syntaktiske norvagismer er ogsaa noksaa almindelige; man kan træffe paa slikt som: Den unge Fyrstens af Gvise Tilskyndelse (Introduktion til de europ. Rigers Hist., utg. 1757 s. 367). Av Holbergs egen beretning (første levnetsbrev, Olsvigs utg. s. 57) om at man i Frankrike tok hans uttale av Duchene for at bety Lucian, og av logis for Lucie, ser vi at han i sin tale var typisk vestlænding med tyk s uttalt som adskilt sj. Ogsaa i ordformer kan man finde norske dialektuttryk[1]). Han

[1]) Jfr. *Lis Jacobsen:* Kvinde og Mand, Kbhvn. 1912, s. 31 anm. Hun hævder at Holbergs bruk av ordene «værfader» og «værmoder» i første utgave av Introduktionen er en norvagisme.

bruker flere ganger (f. eks. Introd. til de europ. Rigers H., utg. 1757 s. 91) kieppes for kappes; Molbechs danske ordbok kjender ikke denne form, Kalkar har det med to citater fra Holberg, og nævner at Moths ordsamling opfører det; Moth har imidlertid mange norske ord. Ivar Aasen anfører kjeppast som kjendt i Sogn og Nordhordland (foruten Telemarken, Trondhjem, Nordland). Et andet tegn paa at Holberg er blit sproglig paavirket, eller ialfald har gjort sproglige iagttagelser, under sine ophold paa landet i Norge, er det vel naar han sier (første levnetsbrev, Olsvigs utg. s. 86) at «*Norvagi hodie ancillam dicant Tosa sive Tausa*»; i Bergens bymaal har heller ikke paa Holbergs tid hunkjønsord kunnet ha -a i bestemt form, men han har kunnet høre «*tausa*» brukt i Fron og av folk fra Nordfjord, Søndfjord, Ytre Sogn og enkelte strøk av Nordhordland.

Det vilde bli altfor vidtløftig om man i denne anmeldelse skulde ta frem alle de sætninger hos Olsvig som kunde friste til motsigelse; men trods de indvendinger som her er gjort, vil jeg atter sterkt fremhæve at han har samlet sammen og fundet frem saa meget værdifuldt stof at boken uten tvil vil bli staaende som et interessant bidrag til norsk kulturhistorie, og som et av de betydningsfuldeste skrifter blandt de senere aars Holberglitteratur. Den er et vigtig led i rydningsarbeidet til den store fremtidsopgave som Olsvig har fortjenesten av at ha opstillet med størst klarhet og styrke: en fyldig biografi av Holberg, bygget paa et bredt grundlag, ikke bare paa levnetsbrevenes farvede og ufuldstændige beretning.

SMAASTYKKER.

I. Spørgsmaal om vinden.

I Danmark bruger man navne paa de forskjellige vinde efter det land de kommer fra: Engelskmanden i Vestjylland om Vestenvinden, Normanden i Nordsællands fiskerlejer om Nordenvinden. Har man ikke i Norge tilsvarende benævnelser af vindene efter hvad folk betragter som deres hjemsted? eller hvilke benævnelser bruger man i det hele til at betegne vinden som et levende væsen?

I Jylland kalder man ganske almindelig de mørke faste uvejrsskyer for «kællinger». I reglen nævner man dem efter det sted i hvis retning de plejer at vise sig: «Oksby kællinger», »Gøl kællinger» o. desl. Kender man i Norge nogen lignende benævnelse?

Axel Olrik.

II. Levninger av en hedensk høitid i kristen tid.

E. Brate har i sin opsats om *Høknatten* (festskrift til H. F. Feilberg, s. 414 ff., jfr. Läffler sstds. 637) fremhævet, at vi har antydninger om en serie hedenske høitider ved midten av de julianske vintermaaneder, ɔ: ved begyndelsen av de gamle nordiske maaneder, *Þorri*, *Gói* og *Einmánaðr*. Hypotesen om et «Einmánaðarblot» hviler fornemmelig paa en fortælling hos Jón Árnason (Ísl. þjóðsög. II s. 572) om, hvordan de unge gutter pleiet at hilse den første dag i denne maaned; denne hypotese styrkes imidlertid betydelig ved efterretningen om, at der paa Island har været holdt en religiøs fest i begyndelsen av Einmánaðr ned igjennem middelalderen og helt til 1744[1].

[1] Oplysningerne herom samlet i Dipl. Isl. VI 102 og i min Folk og kirke i middelalderen, s. 232 f.

Denne fest, som særlig blev holdt paa Nordlandet, var i den katolske tid knyttet til den hellige biskop Gudmund av Hólar, hvis dødsdag var 16de mars; den bar navnet «heitdagr», vel fordi det fra gammel tid var skik at avlægge løfter da, og fastsættes til den tredje dag i Einmánaðr. Alt denne beregningsmaate peker paa, at festen ikke er av kirkelig, men av folkelig oprindelse, og i samme retning tyder ogsaa ordlyden av de beretninger, vi har om den (f. eks. hetu menn þa fyrir nordan land a Gudmund byskup til árnadar ordz med samþycku Jons byskups); hele Gudmunds kultus er jo overhodet utpræget folkelig, likesom hans historie er indvævet med hedenske elementer.

Edv. Bull.

III. Hvorledes Rogn i Øigaren blev bebygget.

Av beretning fra Torkel Lillefosse om hans plantegeografiske undersøkelser for Bergens Museum i Herlø prestegjæld 1912.

30te juli. — — —

Jeg bodde hos gamle Ole Nielsen Sysstuen, 78 aar gammel. Bondekulturen her (paa Rogn i Øigaren) mindet om Hardanger. Paa mit spørsmaal om slegtens oprindelse der, oplyste man, at i ældgammel tid reiste to jenter i Skotland ut i en baat for at melke kjørene, men blev paa tilbakeveien overfaldt av storme, og drevet over havet hit til Øigaren og kom sig iland paa Rogn. Melk hadde de med sig til at berge livet med paa havet. Fra disse to regner man saa sin slegt paa Rogn at nedstamme.

Haakon Schetelig.

IV. Bronsealdersrøiser i Smaalenene og de forestillinger, som knytter sig til dem.

Den søndre del av Smaalenene har i bronsealderen været en av de bedst bebyggede deler av vort land. Likesom vi i denne del av landet har de allerfleste helleristninger, saaledes har vi ogsaa her en mængde graver fra denne tid. Det er de gamle, mægtige stenrøiser. De ligger dels paa de lavere knauser ute ved kysten — med utsigt mot selve det uendelige bølgende hav — dels længere inde paa de høiere aaser, hvorfra man ogsaa ofte kan se selve havet og desuten den dyrkede grænd og omliggende skog og fjeld, hvor den gravlagte i levende live hadde sin daglige færd. Men det hænder ogsaa, at man bare kan se øde moser eller smaa ensomme, mørke fjeldtjern, hvis ikke skogen ogsaa skjuler for disse.

Men oppe paa fjeldet skal de være. I flere hundrede meters avstand kan man skimte dem mellem træstammerne, ofte uhyre stenmasser paa flere hundrede hestelæs og over 20 m. i tversnit, i høieste grad monumentale mindesmerker over de avdøde. Det har ikke været litet arbeide at slæpe al denne sten op til fjeldets høieste top. I den øde fjeldnatur taler de i al sin vælde sit eget tause sprog om de gamle bronsealdersfolks alvorlige opfatning av døden og ærefrygt for den døde.

Det er ikke andet end rimelig, at disse stenrøiser har vakt folks opmerksomhet, og de har da ogsaa git anledning til de mest forskjelligartede formodninger. Bare i de tilfælde, hvor stenkisten

Bronsealdersrøis fra Skjeberg i Smaalenene. (Efter fot. av R. K. B.).

er bragt for dagens lys ved tidligere gravninger, har folk den rette opfatning av røisens betydning. En stenrøis paa Lettre i den sydligste del av Onsø blev saaledes betegnet som grav av en mand, som bodde omtrent en mils vei længere inde i prestegjældet. Her i denne røis stod ogsaa en av de ældre bronsealderskister, 2 m. lang. Og i Asak ved Femsjøen fortalte en mand at der stod en grav i en røis oppe i fjeldet, men tilføiet: «Namne til han, som har logge der, har je aldri hørt gjeti». Og graven var jo ogsaa sine 3 000 aar gammel.

Men ellers er meningerne meget forskjellige i de forskjellige egne om, hvad disse røiser er for noget. Den mest almindelige opfatning er vel den, at det er de gamle varder, ofte sat i forbindelse med beretningen i Haakon den godes saga. Saaledes overalt i Onsø. Den gamle kirkesanger dernede hadde set de fleste av røiserne og hadde opkonstruert et helt system for signalering

mellem røiserne og forklarte, hvorledes man ved hjælp herav i en fart kunde bringe bud helt til prestegjældets nordgrænse om den sydfra seilende fiende. — Men dette hindret ikke, at der ogsaa her var drevet skattegravninger med de sedvanlige beretninger om, hvorledes paa grund av graverens uforsigtighet pengefyldte kobberkjedler raslet nedimellem stenene, netop som man skulde gripe fat i den. Beretninger om skattegravning er i det hele meget ofte knyttet til gamle gravhauger.

Længere sydøst nede i Enningdalen og egnene ned mot Kornsjøerne og Bogsjøerne var der igjen andre forestillinger. I Enningdalen kaldtes de «kjæmpekast». Det blev forklaret som gammel overtro, at de gamle kjæmperne kastet slike stendynger efter hverandre. Ogsaa ved Krappeto i Asak, hvor der ligger en slik røis, skulde der ha staat en gammel kjæmpe, som hadde kastet sten efter en anden kjæmpe paa Fløien i Aremark[1]. — Mens det i Enningdalen var de gamle kjæmper, som skulde ha laget røiserne, blev de en knap halv mil længere østover, hvor landet sænker sig mot Kornsjø og Sverige, tillagt de katolske munker. Her kaldes de nemlig «munkekjerker», og navnet forklartes av, at der hadde været gamle munkeklostre der. Det nuværende «Munkholmen Garveri», likeved grænsen, har sit navn efter en gammel bronsealdersrøis. Samme betegnelse skal ogsaa være almindelig i Bohuslän.

For sig staar de rent enkeltvis forekommende forestillinger, forklaringer, som enkelte personer kan utspekulere i ensomme stunder. Et par av disse skal her nævnes. Oppe i Rakkestad er der et fjeldplataa, som heter Hensaasen. Her ligger ikke mindre end 7 av disse gamle røiser paa smaa knauser mellem større og mindre moser. Fra nogle av dem kan man se like til Sarpsborg. En mand som viste mig omkring deroppe, forklarte disse røiser som levninger av boliger efter den ældste befolkning, fra den tid da vandet gik like hit op; der hvor der nu var moser, var der dengang vand. Manden var blit styrket i sin antagelse, da denne ogsaa var blit hævdet i en Sarpsborgsavis. — En mand i Hærland antok røiserne for fæstninger; naar nemlig, som det svært ofte er tilfælde, røisen er utkastet i midten, faar det hele form av en lav mur. Og denne mand gik da ut fra, at røisen oprindelig var bygget slik. — Mere kuriøs og naiv var en forklaring, som en mand i Rokke kom med; han mente, at stenene var blit lagt der, forat folk i krigstid kunde ha noget at «fri sig med»; de sat omkring røisen og grep til stenene, naar fienden kom; røisen var likesom et vaabenmagasin. — Og en mand i Os kaldte røiserne for ulvestuer og forklarte dem som levninger efter gamle hytter, hvor folk sat og skjøt paa ulven.

R. K. Brynildsen. *Jan Petersen.*

[1] «Fløien» er sandsynligvis det samme som «Signalen», et fjeld 1 km. østenfor Aremark; der ligger ogsaa en slik stenrøis.

V. Sagn fra Eidsberg i Smaalenene.

I.[1]

Paa Møsi (Mysen) i Eidsberg har der før været mange gravhauger, som nu har maattet vike pladsen for husene i Møsibyen; og endnu findes der adskillige hauger og hauglevninger i en bjerkelund og i kratskog her og der omkring «byen». Like til det sidste har der i disse hauger været drevet skattegravning. Det var da særlig torsdagskveldene slik gravning skulde foretages. Men det var ikke ufarlig. For sent paa kvelden kom det nogen digre okser med gloende øine og skræmte bort graverne. Engang var det en gut, som var saa modig, at han grep fat i hornene paa en okse og stod og brøtes med den hele natten. Men om morgenen da stod han og holdt i en pengekjedel.

(Efter meddelelse av *Ole Mysen* paa Berg i Eidsberg.)

[1] [Jfr MM. 1911 s. 206 ff., 1912 s. 68.]

II.[2]

Nedenfor Mysen, længere nede i dalen ved Mysenelven, er der nogen gaarder, som heter Garsegg. Hernede i dalsænkningen er der saa ualmindelig frugtbart. Før var det en troldkjærring, som raadde her, og hun hadde en tjenestejente. Engang sa hun til jenten, at hun tænkte at reise bort en tur og bad jenten imens kjerne litt smør; men hun maatte ikke bruke mere end 3 liter fløte. Da kjærringen var borte, skulde jenten til at kjerne. Men hvordan det nu var saa syntes hun at 3 liter var saa altfor lite og tok isteden 7 liter. Men da blev det saa altfor meget smør, slik at det fløt ut over hele dalen. Da kom kjærringen farende paa et kosteskaft, fik se dette og skrek til hende: «Jeg sa du bare skulde ta smør fra 3 prestegjæld; men du har tat fra 7, du.» Og saa blev jenten jaget fra tjenesten. Men siden den tid har det altid været saa frugtbart der i dalen.

(Fortalt av *Jørgen Dal*, Hærland s., Eidsberg.)

Jan Petersen.

[2] [Dette sagn gir en forestilling om, hvordan «rosende» stedsnavne paa Smør- kan opkomme; jfr. O. Rygh, NG. I s. 83. Om Smør- i en anden navnegruppe se O. Lundberg, Fataburen 1910 s. 193 ff. — *M. O.*]

VI. Musen som Lokes arvtager?

Den form for tandoffer som R. Iversen anfører i MM. 1912 s. 116 er velkjendt ogsaa utenfor det nordenfjeldske. «Mus, mus, giv mig en bentand istedenfor en guldtand», sa vi i min slegt, og

ved hjælp av en dame som er født 1821, kan vi føre skikken tilbake til hendes barndomsdager i Skien. Paa Hamar har den ogsaa været brukt, og den er likeledes kjendt mangesteds i Danmark.

F. Bull.

I MM. 1912 har adjunkt R. Iversen oplyst om en variant til den kjendte formel, som brukes naar barna ved tandskifte kastet en utfalden tand paa varmen. Dr. Olrik har behandlet denne formel i en avhandling om Loke (i Festskrift til Feilberg s. 582 flg.) og nævner at den er kjendt ogsaa blandt svenskerne i Finland. Hertil kan føies at den ogsaa er kjendt paa det egentlige finske sprogomraade, og skjønt den ikke er saa ofte optegnet, skal den efter meddelelse være ganske almindelig (cfr. prof. Setäläs Studien i Finnisch-Ugrische Forschungen XII s. 521).

At musen nævnes i disse formler er ogsaa kjendt andetstedsfra her i Norge. Efter dr. Delgobes optegnelser fra Eid siges naar en kaster en utfalden tand paa varmen: «Mus, mus, gi mig en igjen!» — efter samme kjendes dette ogsaa fra Trøndelagen. Kunde det ikke tænkes at musen som et meget almindelig «husdyr» er blit en slags inkarnation av husvætten. I den retning peker endel træk i finsk tradition, hvor ogsaa visse dyr optræder. I en av optegnelserne nævnes at man skal si ordene, «naar en ser en edderkop». Likeledes er at merke at tanden skal kastes bak ovnen eller op paa den; «offeret» er altsaa ikke nødvendigvis tiltænkt ilden. I en meddelelse i bladet Kotiseutu (Hjembygden) 1910 s. 76 heter det, at tanden skal kastes «mellem ovnen og brandmuren», med de vanlige ord. — End mere bestemt peker i samme retning en meddelelse fra Estland (efter dr. Hurts optegnelser), hvor ordene henvendes til græshoppen, en i disse egne meget almindelig beboer av peismurene. Man hadde jo ofte hat anledning til at se disse dyr ved peisen, hvortil jo efter mange skikker at dømme husaanden særlig var knyttet, og det ligger da vel ikke saa rent fjernt at anta at de engang er blit betragtet med en viss overtroisk veneration.

Reidar Th. Christiansen.

VII. „Trø meg inkji for nære“.

I anmerkningene til den yderst velkomne og værdifulde lille samling «Norske folkeviser fra middelalderen» som Knut Liestøl og Moltke Moe nylig har utgit, siger utgiverne at oprindelsen til mellemslængen i «Olav aa Kari» er at søke i slutningsavsnittet, hvor Kari samtaler med jomfru Maria og ber for Olav og Olavs mor. Ordene skal fra først av være lagt i jomfru Marias mund, slik som de staar i visens sidste vers:

Jomfru Mari ho svòra saa:
— Trø meg inkji for nære! —
«Olavs moer kann kji himmerikje faa!»
— Paa vollen dansar mi jomfru.

Utgiverne siger: «Den sidste bøn gaar for vidt for jomfru Maria. Her har vi oprindelsen til mellemslængen: «Trø meg inkji for nære», d. v. s.: sæt ikke min taalmodighet paa altfor haard prøve, bed mig ikke om altfor meget, om noget som gaar retfærdigheten imot».

Kan det være rigtig? Er ikke oprindelsen at søke i dansen, som visen har været sunget til? Følgende grunde synes ialfald at tale for det:

1. Det er ikke sjelden at omkvædet i folkevisene hentyder til dansen, gir uttryk for glæden ved dansen. Om færingene siger Hjalmar Thuren i sin bok «Folkesangen paa Færøerne» (s. 10), at de har ikke mindre end 26 kvadomkvæd som belyser dansen fra forskjellige sider.

2. Etterslængen i «Olav aa Kari»: «Paa vollen dansar mi jomfru» peker tydelig paa dansen og maa ha sin oprindelse i den. Et lignende omkvæd findes i en færøisk vise: «Tað er mín jomfrú, sum dansar».

3. Det uttryk at dansen «trædes», findes ogsaa ellers i omkvæd (se f. eks. Thurens bok s. 12). «Trø meg inkji for nære» kan derfor netop godt bety: «Dans mig ikke for nære».

Da etterslængen vel maa tænkes at være mændenes særlige omkvæd under dansen, ligger det snublende nær at opfatte mellemslængen som sunget særlig av kvinderne og i den at se en opfordring til mændene om ikke at være for nærgaaende under dansen, et slags — stolt eller skjelmsk? — *noli me tangere.* Fra først av har der vel neppe været nogen forbindelse mellem mellemslængen og visens slutningsavsnit. Men at linjen passer saa vidunderlig som den gjør ind i sidste vers, hvor den føles som uttalt av jomfru Maria, er et lykkelig træf — eller fund av digteren — som i høi grad øker visens poetiske værd. For den som i sin tid har hørt Moltke Moes forelæsning over visen, er det vanskelig at la være at føle en lignende dobbeltbund ogsaa i etterslængen, i slutten av visen. Som Moltke Moe pekte paa, kan ordene «Paa vollen dansar mi jomfru» i slutningsavsnittet lede tanken hen paa himmerikes vold, hvor Kari danser efter sin død. Om dette har været bevisst for digteren, er vel uvisst, og utgiverne har ikke i sine anmerkninger vaaget at peke paa en slik dobbeltmening i etterslængen.

Karl Aubert.

(Trykt 25de mars 1913).

Det evigt grönskande trädet vid Uppsala hednatämpel.

Tillägg till Festskrift til H. F. Feilberg.

Av L. Fr. Läffler.

S. 646. Om svenska heliga barrträd finnas några berättelser.

En sådan har följande lydelse: »**Klinta Tall,** ett gammalt träd, hvilket stod på en kal klippa vid Badelund i Westmanland, och ansågs så heligt, att ingen vågade skada det eller deraf hugga ens en spån. En hafsfru, som bodde i berget derunder, troddes vara trädets rå eller skyddarinna, och man påstod sig hafva sett snöhvit boskap stundom drifvas upp ur sjön och vandra deromkring. Tallen är nu af ålder omkullfallen; men den multnande stammen och grenarna ligga ännu qvar orörda». Se [P. G. Bergs] Sv. Konvers.-Lex.[1], 2, Stockholm 1847, s. 387.

Från Västergötland finnes följande märkliga uppgift: »I Långareds Socken [Kullings härad] är en gammal offerkälla, vid foten af en stor gran, och kallas derföre Helig gran»(!). Se E. Tunelds Geografi, 8 uppl. 4: 1, s. 147[2]. — Här har säkerligen i forntiden ett helighållet granträd stått, efter vilket källan benämnts (egentligen **Helig grans källa**). Här skulle nog ock vara skäl i att leta efter möjliga lemningar av ett gammalt

[1]) Detta arbete är särskilt förtjänstfullt genom sina rikhaltiga uppgifter rörande svensk folktro ock folksägner, i detta hänseende vida överträffande Nordisk Familjebok.

[2]) Från detta landskap omtalas också »kyrkoenen nära Bredsäters offerkyrka», kanske ock av gammalt helighållen. Se R[udberg, A.], Träden i folktro och folksed, Mariestad 1908. — Författaren, vars pseudonym uppdagats av L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon, 2, s. 671, var prost ock kyrkoherde i Björsäter m. m. i Skara stift.

hedniskt tämpel, liksom vid »den heliga Ingemos källa» (se s. 694 i huvudavhandlingen).

S. 650. Här kunde ock ha hänvisats till J. HOOPS, Waldbäume und Kulturpflanzen im germanischen Altertum, Strassburg 1905, s. 239 f., 270.

S. 651, sista stycket. Härtill har prof. THORE FRIES haft godheten meddela följande: »Jfr Linnés Lappl. resa s. 11, där det omtalas, att vid Hamrånge i Gestrikland 'talte alt folket ganska mycket om ett rart träd . . . det många här sedt, men aldrig någon känt', men som Linné fann vara 'ej annat än en Ulmus vulgaris, till ett wist Document att Ulmus ej växer där ordinärt'. — Jfr ock Linnés Iter Dalekarlicum s. 254, där det omtalas 'et stort trä, som öfwer hela landet hålles för et sällsamt och af ingen bekant species', som dock befanns vara en 'ordinarie Lind'».

S. 660_{10}. Läs: i **Øn Sogn** (på svenska: i Øn socken). — Rörande ortnamn bildade av fsv. ***īr** 'idegran', kan nu hänvisas till JÖRAN SAHLGRENS uppsats »Några svenska ortnamn» i Sv. landsm. 1912, s. .

S. 666_{17}. Här skulle möjligen förtjäna erinras om — vad professor MAGNUS OLSEN benäget påmint mig om — att två magiske(?) runinskrifter från Frisland (jfr ZfdPh. 40) äro inristade på föremål av idegran, varjämte prof. OLSEN i brev av $^{21}/_{4}$ d. å. omtalat, att han »for et par dage siden fik fra Bergen meddelelse om en længere runeindskrift paa et træstykke (af barlind?), som foresten efter sit indhold ikke frembyder synderlig interesse» (ett anropande av de kristnes Gud).

S. 672_{10}. Står: cm.; läs: m. — På förekommen anledning må till vad i detta stycke sagts om träd på Island erinras om, att i STEFÁN STEFÁNSSONS Flóra Íslands, s. 74, Betula odorata säges vara »trje eða allstór . . . runni», samt att hos K. WEINHOLD, Altnord. Leben, s. 82 f., där det talas om skogar på Island i forntid ock nutid, från 1700-talet 40 fot höga björkar omtalas.

S. 674^{9}. FINNUR JÓNSSON har i sin Reykjavíks-utgåva av äldre Eddan här behållit **baðmi**.

S. 676^{3}. MAGNUS OLSEN anser **Barri** ej höra tillsamman med **barr** 'barr' utan med **barr** 'korn' ock att ordet genom missförstånd av Skírnismáls diktare använts om en lund. Se Maal og minne, 1: 29—30.

S. 676_4. Härr Sogneprest L. SOLHEIM har benäget tillskrivit mig ock meddelat, att i Ryfylke finnes ett namn för idegranen, som varken omtalas hos AASEN eller ROSS, nämligen **barlonn** (med slutet **o**), mask. Detta **-lonn** synes icke kunna vara något annat än **lund** (fno. **lundr**), som i samma trakt heter **lonn**. Ordet skulle här ha behållit den betydelse av 'enskilt träd', som det har i fno. jämte den av 'lund', en betydelse som de nyssnämnda lexikograferna ej känna för detta ord i nyno. Namnet skulle då betyda 'barrträd'. Eget är, att just idegranen uppfattats som barrträdet *κατ' ἐξοχήν*.

S. 678_5. Läs: neðarr.

S. 682. Professor FINNUR JÓNSSON har benäget fäst min uppmärksamhet därpå, att artikeln »**kéli-sótt** or **kéli-sýki**, f., Swed. **kelenhet** = hysterics, Fél.» i Oxford-ordboken, som BUGGE hänvisar till, är vilseledande. Det heter nämligen i ordbokens källa, Félagsrit (icke Ný, utan de gamla), som i 9:de ock 10:de banden innehålla isländska »sjúkdómanöfn», sålunda (b. 10, s. 6): »kélisýki kemr fyrir í Sæmundar Eddu, og sýnist þýða það, er konur komast naumliga frá fóstri; en öllu heldur trúi eg það merki hið sama hjá kvenfólki og kvensemi hjá mannkyni (erotomania), kalla Svíar veikleika þann **kelenhet**». Härav synes, att författaren ej alls känner ordet såsom nyisländskt ock blott uttalar en gissning om dess betydelse på Eddastället. Den angivna betydelsen av 'kelenhet' i svenskan, som numera är okänd, förekommer, såsom aktuarien OTTO HOPPE benäget meddelat mig ur samlingarna för Svenska Akademiens ordbok, hos LINNÉ, Genera morborum (1763), där bland sjukdomar upptages: Mentales . . . 3. Pathetici . . . .

Erotomania.	Desiderium Amantium
Kelenhet.	pudicum.

I LUCIDORS Helicons Blomster (utg. 1688, Ett Samtal emellan Anna och Phillis, 4) förekommer **Kiälingheet** i meningen av 'stark kärleksdrift' (samma källa). — Trots det ur Fél. anförda är det ju mycket möjligt, att **kélisjúkr** är ett äkta fornord med den av mig antagna betydelsen.

S. $683_{10,\ 12}$. Läs: mytiska.

S. 683, n. 2. I Sv. akad. ordbok finnas två exempel för uttrycket **göra barn** från 1600-talet ock ett från STRINDBERG. Det tycks först i nyare tider ha blivit vulgärt (»numera bl. vulg.»

heter det i SAO, 3 : B 353). — Om **Kind machen** i äldre ock nyare tyska se Grimms Wb.

S. 685. Notens innehåll bör jämföras med vad som säges överst å s. 689. (Detsamma gäller om vad som säges i Studier i nord. filol. utg. av H. Pipping, III : 1, s. 63, tillägg till s. 44_{14}.)

S. 693_4. Bland idegrans-litteraturen kunde ock ha förtjänat nämnas Elisabeth Lemkes uppsats om »Die eibe in der volkskunde» (Z. d. Ver. f. Volkskunde, B. XII, Berlin 1902), som omnämnes av J. Sahlgren, a. a. s. 69. Detta arbete innehåller emellertid intet för min uppsats av vidare vikt, som jag icke anfört från andra författare.

S. 694_6. Står: kyrka; läs: prästgård.

S. 626 ock 694_5. I Olof Rudbecks Atland, I, s. 263, omtalas tre brunnar i trakten av Gamla Uppsala ock högarna. Han kallar dem Vrdalszbrunn, Minnurszbrun ock Blotabrun. I Atlas till Atland synes å tab. 9, fig. 27 dessa brunnars belägenhet. Den första (utmärkt V å kartan) är tydligen den nu utgrävda. De två andra (utmärkta T ock S), sammanbundna med en kanal eller bäck, som ifrån S, den nordligaste källan, flyter ut i Fyrisån, ligga utmed prästgården. Om dessa senare säges det a. st.: »ifrån Minnursbrun til Blotabrun, och dedan til begge watnetz omkriszar beståendes af träsk grafwar och ån, finnes än et dijke och der öfwer en liten spång, att gå öfwer när watnet höst och wår flödar . . .» Av namnen äro ju tydligen de två första bildade av Rudbeck efter Urðar brunnr ock Mimis brunnr, ock troligen är väl ock det tredje namnet av honom hopsatt efter Adams berättelse. Dock vore det väl icke alldeles omöjligt, att detta namn kunde vara gammalt (jfr fno. **blótamaðr**).

Stockholm. P. A. Norstedt & Söner 1913.
120088

SAGNFORTÆLLING I SÆTESDAL.[1]

Av Knut Liestøl.

I sin indberetning til universitetet om en stipendiereise gjennem Telemarken og Sætesdalen i 1847 omtaler Jørgen Moe den sagnrigdom som møtte ham, da han kom til Sætesdal: «Her i en vild og mægtig Naturomgivelse, mellem et Folk, der, lige til de sidste Tider uberørt af fremmed Kultur, har bevaret Oprindelighed i ydre og indre fremfor noget andet mig bekjendt Dalstrøg, — hvor Knivgang, Bruderov og de fra Fædrene nedarvede Hestekampe ved de saakaldte Skjei endnu for et Par Decennier siden have været almindelige, er det naturligt, at man finder en rig og storartet Sagnkreds.» Jørgen Moe kom ikke selv til at utgi det, han under sit korte ophold hadde samlet av sagn i Sætesdal, og hvad samlere som Ivar Aasen, Hans Ross, P. Søegaard, Aug. Schneider o. fl. fik optegnet, utgjorde kun en brøkdel av den samlede sagnmasse. Det var først i 1870-aarene da Johannes Skar begyndte at skrive op folkeminder i Sætesdal, at man kan tale om nogen systematisk indsamling av sagn. Skar er gudbrandsdøl, men han har levet omtrent halvdelen av sit liv i Sætesdal. Hele hans interesse har været samlet om utgranskningen av «Dalen»s gamle kultur. Han ser ikke paa det gamle bare med videnskapsmandens øine, men han er fyldt av ildhug for det, og vil vække dalens befolkning til bevissthet om hvilke nationale og kulturelle værdier der laa gjemt i den gamle bondekultur.

[1] Denne artikel er egentlig en besvarelse av en opgave som blev git de norske deltagere i dr. Axel Olriks øvelser paa det hist.-filol. laboratorium ved Kjøbenhavns universitet (vaaren 1912). I den form, hvori den fremtræder her, har den nydt godt av Olriks kyndige og træffende bemerkninger.

Han ser ikke paa folket de haut en bas, men lever med i dets følelses- og tankeliv. Han er i en slags sympatisk forstaaelse med sine fortællere, og sagnet beholder sin oprindelige friskhet og kraft, naar han gjenfortæller det. Han er da ogsaa kjendt og avholdt over hele dalen, og har været en nær personlig ven av sine «klassikere» — saaledes kalder han de bedste fortællere.

Først i 1903 begyndte Skar utgivelsen av sine optegnelser under navnet «Gamalt or Sætesdal». Hittil er kommet fem bind. De indeholder for størstedelen sagn, og med disse fem bind er utgivelsen av sagn avsluttet. Et par bind eventyr er færdige og vil formodentlig snart utkomme. I bind I og IV har Skar git et utsyn over de vilkaar, sagnfortællingen levede under i den tid da hans klassikere samlet sit fond av viden om de overnaturlige væsener og om de henfarne slegters liv og færd. Denne skildring er hans egen i støpning, men for en stor del bruker han de gamle meddeleres egne ord. Han fremhæver hvor sterkt folket hang ved det gamle, og hvor frisk og levende sagnoverleveringen var: «Det var sers laga i Sætesdal paa alle vis. Dei sprang aldri etter det som var nytt; dei heldt so truge med det gamle . . . Gardarne gjekk aldri or ætti, til uskylde. Ætt og gard var uskiljande som tonni og hausen. . . . So sat dei paa sin odel, mann etter mann, alt fraa fyndeheimen av. Mange heldt seg ættline av sjølve rudkallen. . . . Segner gjekk i friskt minne um alt som hadde vore og gjenge til fraa ævorlege og heidnom haugen. . . I gjestebod og drykkjelag var kveding og gamalt det gamnaste dei visste. Dei kom ihop um kveldarne til aa høyra gamalt, og der var stogefyll. Sogemennerne reikna upp gamalt i kapp; dei heldt det næter og dagar til ein var kvitt. Det skilde kven som var greidare i ordlaget: «Aa sei 'a grei meining me faa or», — det var hegdi.» (Gamalt or Sætesdal I 3—6).

Gjennem en anden god fortæller har Skar faat en skildring av en av de gamle sagnfortællere og visekvædere, Hallvor Bjaai. «Ingen visste so mykje som Hallvor; han visste all ting plent . . . Hallvor var likso fæl ein sogemann som han var songmeistar. Han kjende si ætt og andre ætter bygderne yver. Han kunde reikna upp alt, baade lite og mykje, radt fraa fyndeheimen av.» (I 105—124). — I bind IV har Skar git en sympatisk skildring av nogen av sine «klassikere» og deres ætter. Man faar her indtryk av, at sagnfortællingen særlig var knyttet til enkelte ætter:

«Vikemennerne var so minnuge — so hadde dei vore fraa fyndeheimen av, son etter far. Rødorne hadde gjenge i fem-seks arvar laa siste sogemannen fekk dei. . . . Det var sannsogor dei dreivst av, alle desse mennerne; so var det like til enden. Gamle Torgrim var meistar for alle; han gjekk i herming (anførtes som autoritet, citeredes) allfort, sosnart det gamle var aa vange.» (IV 210—211). Den beste fortæller i Skars egen tid var Hallvor Aakre: «Hallvor Aakre var sers minnug. Det var ein sogemann av dei faa; han var den beste her hev vore i mi tid. Han kunde sitja heile vika og fortelja, kveld etter kveld. Han visste um gardarne og um dei ætter som sat der. Sjav var han av eldgamall rot: i kvaanvegen var han ætt av Stigand Aakre, rudkallen paa Aakre; men keisar Karl Magnus og Stigand livde i same stundi. Han fortalde um kjempor og manndomstòk, um tussar og truer og trolldom. . . . Det gamle dreiv han so lenge han var til; han var like ør til aa fortelja. Stundom braut laatten fram. Stundom var han paa graaten. Ungdomen sat hjaa han so traatt; dei totte gama glaapa med han gret og ordi sat i halsen.» (IV 212 ff.).

Det maa antages at Skar nogenlunde har indsamlet den hele sagnmasse som levet i hans tid. Ialfald kan det ikke tænkes, at væsentlige sider av overleveringen kan ha undgaat hans opmerksomhet. De fem bind av gamalt maa gi et nogenlunde helt og korrekt billede baade av sagnenes mængde og de forskjellige arter av dem. Her har vi altsaa en enestaaende gunstig anledning til en videnskabelig undersøkelse av en enkelt egns sagnoverlevering. Traditionens kilder har ikke været uttørrede, de flommer friske og rike. Nyt og gammelt lever jævnsides, ældgamle sagn og nydannelser, et meget forskjelligartet og fyldig stof. Dalens avstængthet har gjort overleveringen mere fast og egenartet end vanlig.

Ved en saa rik, men samtidig saa vel avgrænset sagnoverlevering blir det en lokkende opgave at undersøke den indre bygning av de forskjellige arter av sagn, og se om den er anderledes ved nyt end ved gammelt stof, anderledes ved mytiske end ved historiske emner. En saadan undersøkelse maatte kunne gi et dypere indblik i hvordan sagnene forandrer sig i tidernes løp, og hvordan de forskjellige arter av sagn virker paa hverandre.

Tar man nu et oversyn over indholdet i Skars boker, vil man se, at det Skars «sogemenn» har meddelt ham, er dels selv-

oplevet dels «munnlært», dvs. fortalt dem av andre. Det som fortælles av selvoplevet, bygger direkte paa virkelighetsindtryk; det er paa fortællerens læper det har faat sin form. Det overleverte tilfang derimot har en anden fortæller tidligere git form; Skars hjemmelsmand meddeler kun mere eller mindre nøiagtig, hvad andre har meddelt ham. I første tilfælde staar vi ved meddelelsens kilde, i det andet er vi ved større eller mindre avstand skilt fra den.

Dernæst kan man, med hensyn paa indholdet av det fortalte, dele det i saadant som har sit emne fra menneskelivet og naturen, historiske skildringer eller virkelighetsskildringer, og saadant som henter sit emne fra den verden som i folketroen ringer sig om det daglige livs verden: det overnaturliges; emnet for dette sidste blir da særlig menneskets føling med eller samkvem med folketroens væsener, og de overnaturlige kræfters indgripen i menneskelivet.

Stundom kan det selvoplevede gis i form av et referat. Skar har det ikke fra kilden selv, men fra en anden som har hørt det fortalt av den som har oplevet det. Ja det kan endog ha passeret to og tre led og endda regnes med til personlige erindringer og ikke til sagn, fordi meddelelsen kan føres tilbake gjennem kjendte personer til en kjendt kilde.

Inddelingerne i selvoplevet og overleveret, i mytisk og historisk tilfang griper over i hinanden, saaledes at baade det selvoplevede og det overleverede dels kan være mytisk og dels historisk. Endelig kan overleverede sagn som for største delen er historiske, være isprængte med træk fra mytiske sagn, og omvendt.

I.

Personlige erindringer: mytisk.

Naar fortællerne beretter om noget de selv har set eller oplevet av overnaturlig, saa er deres meddelelser ikke saa meget fortællinger med en række episke træk og med en fast episk bygning, som en beskrivelse, en situation, et tableau. Fortælleren er ikke kommet i nærmere berøring med det overnaturlige; han har kun en enkelt stund faat et glimt av det «hulde».

En mand ser en buskap paa en sæter og tror at det er den buskap som tilhører sæterens eier. Senere viser det sig at denne

buskap var paa en anden sæter da, og følgelig maa det være en tussebuskap han har set (Tussarne paa Freimestoyl V 82; sml. Tussann' aa Kaddann' støyl III 31, Tusseby aa Veiardalen III 75 o. fl.). — En liten gut ser en tussebuskap; den forsvinder saa snart han vender øinene fra den (Tussebytti kvòrv burt III 51). — En fortæller har set «Tvei smaa graaklædde» gaa foran sig paa veien; han kunde ikke komme nær dem (Tussann' aa støyls-vegjè III 51; sml. Tussen paa Grjotstøyl V 83). — En fortæller har set en bro som «tussann» har lagt over en myr (Tussann' eggje bru III 59).

Men er handlingen saaledes ret mager, saa er beskrivelsen av de omstændigheter hvorunder fortælleren oplevede det overnaturlige, ofte desto mer omstændelige. Man faar beskrivelse av stedet, tiden, veiret osv. Idet man mottar et sterkt, uventet indtryk, virker det forsterkende paa alle omgivelser. Se f. eks. Tussann' i Midtfjøddo III 43, hvor hele sceneriet er git med det selvoplevedes friskhet og oprindelighet: «Mi høyre tussann' so gavende vel, han Salmund Haugebirkji aa eg, eigòng mi fiska. Som mi saate i Voilevasstanga, varte der slik tuml aa sjug'e; de bladra aa tala — de va plent som der va tusen i ori; dei skoya a ljoa aa ropa; dei ropa so heitt paa «Knut»; mi høyre so skilangeleg de namni. «Ko e detta?» sa eg — eg va rædd'e. «De tussann',» sa'an Salmund; «dei have bryddaup,» sa'an. Men a eg vori eisemadd'e, ha eg runni, so rædd'e va eg. Der va ingle støyla i Midtfjøddo, aa alli livande liv i heiinn' ko Salmund aa eg; de va no's bil aa klaart aa stillt aa varmt, alli 'n vindsblekk'e. Færi tottest kaam' o' uro aa hi lene aa vatnè; er va noko nuta aa dei lene, aa gloppe ur nundi, framte me ròndi.»

Stundom faar vi uvedkommende detaljer, som bare forstyrrer. for meddelerens indre blik dukker omgivelser og ledsagende omstændigheter frem i mængde. Han kommer da let til at ta med og andet som ikke er nødvendig eller tjenlig for forstaaelsen av det som er meddelelsens kjærne, og heller ikke har nogensomhelst interesse for tilhøreren. Fortælleren synes nærmest at ta det med for sin egen skyld; han vil gjøre det hele mere troverdig, og vise at han har hat alle sine sanser vaakne. Det som er fortællingens raison d'être, kan saaledes hos daarlige fortællere indhylles i et væv av biting. Dette finder man flere ganger spor av hos Skar. Se f. eks. fortællingen om «Anne Larsdotti» (III

114), hvor en person Taaraal indføres, uagtet han ingen betydning har for det følgende; eller i «Tussebytti kvòrv burt» (III 51), hvor baade «gome», Gamle-Tor og Aashill nævnes, skjønt det kun er «gome», som siden optræder. Stundom sættes der til en hale om hvad andre har sagt, da de hørte fortællingen (vel nærmest tilføiet som en bekræftelse av, at det virkelig var noget overnaturlig som var set). Se f. eks. «Tusseby aa Veiardalen» (III 75). «Gunnuv Torbjønnsson slo paa Veiardalen, aa eg va breiari. Daa saag mi noko tusseby. Mi kvilde ti dogurs; so vakna Gunnuv aa ville glaape paa solè. Som han hurvla ut dynnè, ropa han so hugleg: «No ser eg pure djævelen!» sa han. Aa eg ut — eg blei so rædd, av di de va so hugleg han ropa. Daa va der tri kvite kullu hit i a li; men krætur fanst inkji i heiè; dei ha flutt heim av støylann' adde daa. — Eg fortaalde detti me Asbjør Kvaali eigòng. «De e 'kji fysste gòngjè,» sa Asbjør — hu va so vel kjend um alt der i heiann' fraa hu va heimi aa Sòrdal. I hennis ti va der a kjyr aa Sòrdal som reist at Veiardalen allstødt itt hu lep.» Sml. Turi Norgaren aa Tussann' (III 92).

Mangelen paa handling er mest fremtrædende hvor det gjælder noget som fortælleren selv har oplevet. Hvor det er hændt andre, begynder allerede handlingen at krystallisere sig ut. En tussekone er kommet ind til fortællerens mor og vilde ta det nyfødte barn fra hende; da hun ikke fik det, bet hun hende i armen, saa hun bar merke av det al sin dag (III 43).

En mand fra Suleskar, som fortælleren har talt med, blev forfulgt av en hulder. Hun kom gjentagne ganger til ham i drifteheien, snakkede til ham om giftermaal, lagde sig op i hans seng osv., og forsvandt først da manden hadde omtalt saken for presten (III 58).

Indenfor mands minde gaar dog ikke utviklingen i handling saa langt, at vi finder eksempler paa at den og den navngivne mand har været gift med en hulder eller har været saa og saa længe i huldreverdenen. Saalænge den personlige erindring øver sin kontrol, holdes indsivningen av almindelig sagnstof indenfor visse grænser.[1]

[1] Man maa hele tiden huske paa, at her er der kun tat hensyn til hvad der findes i Skars samlinger. Fra andre kanter, f. eks. i en fortælling fra Ringerike, hænder det at fortælleren selv har været indtat i berg og ha oplevet ting som ellers bare fortælles i de almindelige folkesagn. Disse utslag av en syk fantasi er dog meget sjeldne.

At det overnaturlige ikke optræder som handlende i nogen synderlig grad, gjør at de personlige erindringer om noget overnaturlig kun blir korte meddelelser, ikke en række episke drag som har en indre aarsakssammenhæng og som hænder til forskjellige tider. Thi det er jo for det overnaturliges skyld at det hele fortælles. Det menneskelige kan brede sig meget i det fortalte, men blir dog ikke det centrale. Tyngdepunktet ligger utenfor det vanlige menneskeliv og kommer til at dra interessen bort fra dette. Men saasnart et menneske blir centrum, blir handlingens drivfjær, begynder det episke at utfolde sig rikere, uanset om der er tale om noget overnaturlig. F. eks. hvad fortælleren personlig har oplevet av eksempler paa trolldom; her er nemlig trollmanden aktiv og ikke bare tilskuer til det overnaturlige. Kræfterne er overnaturlige, men de sættes i verk ved mennesker, og handlingen utspilles mellem mennesker. Se f. eks. fortællingen om Auver Ljostad (V 68):

«Eg var vegemann daa dei la postveg hera i Valle. Der var so vondt um husver det bil me var til frametter med Flaa-strondi. Mange laag paa Bø; der var eg og Olav Augunnsson og Nils Abrahamsson og Henrik Snare fraa Kongsberg og mange andre. Me hadde klædi vaare hangande i forstoga. Daa var der ein slarv som skar sund ei ny kufte for Nils. Der vart slik tuml; vegestyraren yverhøyrde alle mann so skarpt han kunde, og fyre enden kom han til det, at det skulde vera Henrik Snare. Men Nils trudde ikkje Henrik til det. Daa so kvelden kom, la han nord til Auver Ljostad. Auver synte han karen i ei vatsbytte. Og daa var det Olav Augunnsson han saag i bytta. Men Olav var gamall og ingen tenkte vondt um han. «Vi' du han ska have noko synemerkji?» sa Auver. «Slaa ut de eine auga!» sa Nils. «De ska gange ti,» sa Auver. Som han sov paa det beste, Olav, la han til ein illvaal, so det skreik i veggjerne. Kona stokk so ho aldri visste til seg. Og daa dei so fekk slegje eld, var auga ute. Olav var einøygd sidan alle sine dagar.»

Se ogsaa flere av fortællingerne om hugham'e III 109 ff.

II.

Personlige erindringer: historisk.

Som ovenfor nævnt er personlige erindringer med emne fra det overnaturliges verden sædvanlig kun korte meddelelser, og handlingen er litet fremtrædende, før vi kommer til fortællinger

hvor menneskene er aktive. Med indtrædelsen i personlige erindringer fra menneskelivet har vi straks faat et endeløst bredere spillerum for variation og avveksling i det fortalte. Ved det overnaturlige var det fortalte bestemt ved de forskjellige typer av væsener i folketroen, eller ved de forskjellige foreskrevne maater hvorpaa trolldom skal utøves. Den lange række av tussefortællinger tar sig ut som en række eksempler paa en regel. Fortællerne fremtræder som vidner paa, at hvad der fra gammelt er fortalt om overnaturlige væsener og kræfter, er sandt.

Overskuer vi hvad der fortælles om mennesker som fortællerne har havt nogen personlig erindring om, saa vil vi se at der er en stor variation i fortællingernes længde og i antallet av optrin som fortælles om den enkelte. Stundom fortælles kun en eneste, av og til ret ubetydelig, episode av en mands liv (se f. eks. Olav Nesland V 49). Saa kan der fortælles en række nogenlunde ensartede episoder (f. eks. Ein bjørneskyttar V 42). Endelig har vi den store personsaga, hvori der fortælles alt hvad «sogemannen» vet om en bestemt person, det kan være episoder av det forskjelligste slags; ofte fortælles om personens forfædre, børn eller folk han har truffet sammen med.

Fortælleren har ikke foretaget nogen bevisst ordning av det hele materiale hvorav en saadan personsaga bestaar. De forskjellige episoder stilles ikke med vilje i et saadant forhold til hinanden, at heltens hele maate at være paa kan træde tydelig frem. Der er vistnok en slags person-enhet, idet fortællingen er samlet om hovedmanden. Men ofte mangler den indre forbindelse; de enkelte episoder rader sig efter hinanden som perler paa en snor. Stundom synes personenheten at være paa vei til at gaa tapt for os. Saaledes i stykket om Tarkjell Aslaksson i I, hvor der er indskutt en lang livsskildring av spillemanden Neri Neset, saa at man en stund helt glemmer Tarkjell og at det «ferr tveim sǫgunum fram». For meget av det usammenhængende har dog Skar selv nogen skyld, da han bevislig av og til har støpt sammen flere sogemenns fortællinger.

Det er særlig e n side av heltens væsen som fremhæves: den hvorved han har vundet sig gjetord og hvorfor han mindes. Han er e n t e n kjæmpe e l l e r skytter, e l l e r spillemand, osv. Det skarpe lys, som saaledes falder over visse sider av hans væsen, gjør at andre træder altfor meget tilbake og vi faar et ensidig indtryk. Der er gjort et utvalg i det stof som heltens liv frem-

bød; men man kan ikke kalde det noget bevisst kunstnerisk utvalg, hvor mennesket blir karakterisert helt gjennem utvalget. Det er snarere en skematisering, en tilnærmelse til typen: den sterke mand, skytteren, spillemanden osv.

Her er det dog ikke mulig at generalisere. Hvis fortælleren er noget av en digter — og det er unægtelig flere av Skars «sogemenn», saa vil fortællingen allikevel faa en slags kunstnerisk avrunding. Den skarpe iagttagelsesevne, den levende fantasi har dannet et billede som umiddelbart tegner sig for os, uten at vi møisommelig, ved et tankearbeide, behøver at lappe det sammen av de spredte træk. Se f. eks. Hallvor Bjaai, Kjetill Kyrvestad (i I); her viser digteren sig i evnen til at se det for personen eiendommelige gjennem en række smaatræk, som folk flest slet ikke vilde lægge sig synderlig paa minde.

At der ikke er tilstræbt nogen egentlig komposition i det mylder av erindringer man har om den enkelte person, kan man ogsaa se av stilen. Den varierer kun litet, og har den samme karakter ved alle episoder; den begynder ikke paa det jævne for saa at løfte sig op til et høidepunkt og atter falde til ro. Det er jævnlig de korte fyndige sætninger vi møter, med det samme knappe episk-dramatiske fremstillingssæt. Kun en sjelden gang faar den tydelig større rigdom og bredde, og man merker fortællerens glæde ved at dvæle ved emnet. Saaledes skildringen av Skjallmøyslaget: «De va plent som fysst'e tvei gang' i heio felandi langt fraa 'nanni aa alli høyrast de fysste. So mune dei innat 'nanni aa høyre omen av lengdom. So skilvange dei venslo. So sjaa-ast dei. So finnast dei, aa fele i hop so de huskar — plent som me enno so traatt gange eisemadd' i heio, aa stunde, aa høyrast, aa skilvange oro, aa møtast, aa æ øre ti røe, av di me have vaddra i øyè so lengji.» Eller beskrivelsen av Neri Neset I 161—2: «Neri var audkjend av aasynd og lag. Han var gode tri alner haag, og fljot og raskleg som ein rein. Han stiga stutt og hadde so lettslegt eit gongelag. Det var gama sjaa med han lauga seg; han var synd som ein fisk. I liten var han myrkleg, og skutøygd og negleleg i augo. Haaret var brunt. Han var sers ven yver hoke og munn. Neri hadde so gasta stor og skakk ei nos; men han sama den nosi so godt . . . Han hadde eit ferdelag som faa. Det var gama sjaa koss han kunde seda seg og skipa seg og fara, naar han vilde. Var der store brudferder og han kom lykjande og fór til aa klunka og stilla paa fela,

daa kunde eg aldri glaapa av han. Hadde du set han som han tok seg ut! — stor og drusteleg, og sveiveleg i aatferdi, og faamælt og klokleg og vissordig. Eg hev aldri set so ferdeleg ein spelemann; eg hev set mange spelemenner, men der var ingen sveiv med dei», osv. Se ogsaa skildringen av hans hjemkomst fra Austlandet: «Han kom som ein lysande fugl av heidarne» (I 176).

III.

Overleveret: historisk.

Ved person-sagnene gjør der sig en gradvis overgang gjældende fra de personlige erindringer om personer til de almindelige folkesagn knyttede til bestemte personer, fra virkelighetskildringen med de individuelle træk til eventyragtige skildringer med sagntyper.

For det første forsvinder den mængde av bipersoner som gjerne findes i de personlige erindringer. I disse kan mange personer være paa scenen med engang, hver tegnet med sine individuelle træk. Se f. eks. scenen i Bjaai, da Hallvor paa sine gamle dage skal gifte sig igjen. Der optræder samtidig Hallvor, fortællerens far, de to fæstemøer og deres følge (I 121). Den historiske virkelighet har større krav paa at imøtekommes end fortællingens overskuelighet. Selv i litt ældre fortællinger kan der indføres bipersoner, og de kan skildres med en omstændelighet som ikke staar i forhold til den betydning de har i fortællingen om hovedmanden. Se f. eks. om Talleiv Mosdøl og hans brødre i fortællingen om Storejon (I 47 ff.). Men i de gamle sagn som har passeret mange generationer, blir optrinnene enklere. Harde-Aslak (II 28 ff.) bestaar saaledes av 4 enkle episoder: 1. Aslak og rysen. 2. Aslak og kona + hendes elsker; siden Aslak og «dei». 3. Aslak og «skjallmøyane»; siden moderen med Aslaks lig. 4. Aslak og «kallhovdkjempune». Baade «dei», «skjallmøyane» og «kallhovdkjempune» optræder som en enkelt likeoverfor Aslak[1].

Ogsaa hovedpersonen mister de fleste individuelle træk, naar sagnene om ham har været fortalt gjennem flere ættled.

Hvor den direkte personlige erindring glipper, nøies man med at gi en skildring av personen som samsvarer med karak-

[1] Et udmerket eksempel paa «den sceniske totals-lov». Se Axel Olrik: Episke love i folkedigtningen (Danske Studier 1908 s. 70 f.).

teren av det der fortælles om ham. Det blir da oftest bare at sige hvor stor han var; og dette gjøres ikke direkte, men ved et slags «stedfæste». Allerede i en forholdsvis ung saga som den om Storejon, er maalet for hvor stor han var, den kufte som ligger efter ham (I 56). Mugg'e Byklum bruker en stor stok til skistav, hans hat «tok seks nottaang» (II 11, 12). Maalet paa Frutti Frøyrak findes paa et slaberg. Naar han flyttet fra den ene sæter til den anden, sat han og hvilte paa det berget. Da la de stener indtil ham rundt fra hæl til sæde, og de stenene ligger der fremdeles. Føtterne var 9 alen lange. I disse sidste eksempler er ikke fantasien bundet av noget virkelighetshensyn, vi glider helt over i det jøtunagtige.

Ikke bare personerne taper sine individuelle træk, men ogsaa deres handlinger. Fortællingen blir stiliseret. Vonde-Aasmund iler hjem, for at forhindre at hans fæstemo skal bli gift med en anden: «Han sprengde tvo hestar til Rysstad. I Aarhus fekk han den tridje. Det var brudlaupsdagen. «Brurinn» var upp i loftet klædde bruri. Men ho ussa dei burt; dei vart aldri ferdige. Daa saag ho ein raudklædd kom ridande og byksande ut paa Harstadbergi. So gjekk dei inn.» — Knut Mørk har gravet ned sine penger i en stor kobberkjedel. Da det lakker mot enden, sender han bud efter den ene av sine sønner, som var fraværende, for at ogsaa han skal være tilstede naar han aabenbarer hvor kjedelen staar: «Men det var for seint: daa Gunnuv kom under land miste Knut maalet. Lisle-Knut bar han ut paa hella, um han kunde peka; men livet seig or han, plent daa Gunnuv kom i tunet.»

Det fortælles med omtrent de samme ord hvordan Jørund Kvaale dræpte 1) Rikjesmannen, 2) Vikesvorten, 3) Aamund Mykland, og hvordan Knut Myrom dræpte Sordalskjempa (II 22, 25, 41).

Jo ældre personsagaerne er, des mere breder det overnaturlige sig i dem, og vandresagnene rykker ind. Vonde-Aasmund kjører med en huldrehest, Mugg'e med en «tussestut». Harde-Aslak opfostres hos en rise. Gunnuv, søn av Knut Mørk, spiser en trollfisk og dør av det. Hans brorsøn skjøt en «tussestut». Til hans hustru har sagnet om guldringen som kommer igjen i fisken, knyttet sig. Hans bror lægger muld i skoene og sværger til sig anden mands jord.

Man søker at gi disse gamle fantastiske personsagaer et skin av troværdighet og livagtighet ved sterkt bruk av stedfæste.

Man skildrer bygninger som vedkommende har opført, hans grav, sværd, klær osv. I Harde-Aslak f. eks. nævnes hans grav, hans sværd, hans kofte, merker efter ham i fjeldet, de «dyreski» han gjorde til Austad kirke, hans «hovdestein», den gran hvor moderen hængte Aslaks lik. Av dørskierne gis en utførlig beskrivelse.

Enkelte personsagaer (fortællinger om rudkallar og ældgamle kjæmper) opløser sig næsten helt i stedfæste og almindelige folkesagn, f. eks. Stigji Løyland (II 14): «Stigji Løyland rudd' upp dei tvau ellste brukji aa Løyland. Han rudde aa husa nor i «Graver» fysst'e. So la han ti sø aa Flotinn' aa rudd' upp i Sætr — støylen va daa nelagde; der va kje ko a slaattemark daa, aa a løe. Den slaattemarkji kadda dei «Løeland». So sveivde Stigji paa namni aa kadda garen Løyland. — Hepti aa svære 'ass e breiskla utive aa burshurinn' aa Løyland — de va gaste svær. Han sto i tunè aa skaut sjau bjønni ett' 'nanni ne aa Løylandsvoddo. Han ha so grei 'n bogji; der va vipp'e ti spenn o upp me, aa snori gjekk paa trillu, so hu sill slaa beint — de høver ti, at han ser av dei trillo enno: dei hava dei i vevreio. — Der kaam brufær fraa Flateland; daa skaut han tvei steina ette brugomè aa brurinni, me dei rie utigjenom Flatelandsmoen. Steinann' stoge der aa moè like ti okkos dage. No e dei i durheddunn' aa Flateland. — Han steig tvert ivi dalen, steig av «Stigjè» i Løylandsbròto hit aa «Hægeberg» aa Ryggnesta-lene — de va svaddi! Men «Stigji» e a skil i fjøddè midt upp fyre Løyland, 'pi himlesyninn'. — Stigji Løyland e graven «ni Lundo» aa Løyland. Hovdesteinen stend'e, aa ein liten stein me føtann'.» Se ogsaa Sant Olav, Harde-Aslak, Mugg'e Byklum (i II) o. fl.

IV.

Overleveret: mytisk.

Vi saa ovenfor hvordan personsagaerne mer og mer gaar over fra det individuelle til det typiske jo ældre de blir. Stundom kan det overnaturlige brede sig saa meget, at det blir vanskelig at trække grænsen mellem hvad der nærmest er fortalt for menneskets skyld, og hvad der nærmest er fortalt for det overnaturliges skyld. Personsagaen kjendes særlig paa de eiendommelige stedfæste som viser tilbake til menneskelig verk f. eks. Muggs-

bur, Muggsrøys, kornkjeret hans Mugg'e, dørskierne som Harde-Aslak gjorde, osv. Desuten har personen endda saa megen betydning, at en række uensartede overnaturlige optrin kan knyttes til ham; han forsvinder ikke, men vedblir at være hovedperson. Hellere end at synke ned til en navnløs ubetydelighet, vandrer han med fortællingen over i det overnaturliges verden og faar størrelse og egenskaper som kun tilkommer de overnaturlige væsener.

Men i almindelige folkesagn med mytisk indhold er personen forholdsvis likegyldig; enten det er hændt den ene eller den anden, forandrer ikke det mindste i sagnets gang. Mens personsagaerne næsten bare er knyttet til mænd, saa er de mytiske folkesagn næsten likesaa ofte knyttet til kvinder (se f. eks. oskoreid-sagnene III 8 ff.). Alle mennesker i de mytiske sagn er bipersoner, de mytiske væsener er hovedpersoner. Menneskene nævnes ofte ikke ved navn, kun hjemstedet anføres: «De va ei gjente paa Skaamedal» o. l. Stundom er heller ikke hjemstedet nøiere anført («paa Nordlandet»); enkelte ganger, og det ved nogen av de merkeligste sagn, mangler enhver stedlægning: «De va 'n mann», «De va tvo granna» (III 116—117). Her er handlingen alt, og tilknytningen til bestemt person, tid og sted helt borte. Her er en stor avstand fra det selvoplevede av overnaturlige ting, hvor stedlægningen spiller saa stor en rolle; de to yderpunkter er: den sterkt individuelle personlige erindring og det typiske folkesagn som fortælles med eventyrets almindelighet; mellem dem finder man hos Skar en række mellemformer, hvor det person-, tid- og stedbundne kan være mer eller mindre fremtrædende. Vi har ogsaa set hvordan der fra de personlige erindringer om mennesker gjennem de yngre og de ældre personsagn fører en forbindelseslinje over mot de typiske folkesagn. Baade hvor det gjælder erindringer fra menneskelivet og fra det overnaturliges verden, maa stoffet efterhvert bøie sig under lovene for traditionens liv. Overgangen er altid: fra det individuelle, tid- og stedbundne til det typiske almindelige, en overgang som ogsaa lar sig følge i de islandske ættesagaer og fornaldarsagaer. Der kan ikke være tvil om at en analyse av de nynorske ætte-sagaer, maa kunne gi støttepunkter ved granskningen av de norrøne sagaers oprindelse og troværdighet.

OM HARALD HAARFAGRES KONGSGAARDE.

EN TEKSTRETTELSE TIL HARALDSKVÆÐI STR. 5.2.

Av Magnus Olsen.

I strofe 5 av Haraldskvæði fremføres Harald haarfagre som den store sjøkonge, der raader over en prægtig flaate. Ravnen, som har fulgt kongen like fra den «kom ut av egget», siger til valkyrjen, som er ivrig efter at høre om kong Harald og hans hof:

Kunna hugðak þik konung,
þanns 'a k v i n n u m' býr,
dróttin Norðmanna,
djúpum ræðr kjólum,
roðnum rondum [?],
rauðum skjoldum,
tjorguðum órum,
tjoldum drifnum.

«Jeg trodde du kjendte kongen, som bor paa «Kvinne», nordmændenes konge, som raader over dype skibe . . ., røde skjolde, tjærede aarer og «bestænkede» telte.»

Haandskrifterne av B-klassen av Fagrskinna har den her anførte læsemaate i l. 2, mens A-haandskrifterne har det grafisk kun ubetydelig avvigende *'a kymnum'*.[1]

[1] Se Fagrskinna, utg. av Finnur Jónsson (1902—03) s. 8; Den norsk-islandske skjaldedigtning A s. 25, B s. 22.

Med god grund har alle utgivere og fortolkere (paa én undtagelse nær, hvorom mere i det følgende) fundet en stedsangivelse i strofens 2den linje. Dette synes med nødvendighet at følge av en sammenligning med den parallelt byggede verslinje i str. 9:

allvalds austmanna,
es býr at Útsteini,

hvor Harald omtales som fyrsten, der bodde paa Utstein i Ryfylke. Det er da rigtig at søke angivelsen av en av Harald haarfagres kongsgaarde i str. 5.2: «som bor *'a kvinnum' ('a kymnum').*»

Den eneste, som har gaat andre veie ved fortolkningen av dette sted, er Sophus Bugge, som (i forelæsninger 1904) har foreslaat at læse: *þanns á kynjum byr* «som paa en vidunderlig eller overnaturlig maate har bør»; se Norske Gaardnavne XI s. 41. Men vi skulde vel vente ikke uttrykket *eiga byr*, men *hafa byr*,[1] og desuten vilde en uttryksmaate med det adverbialt brukte *kynjum* her være ganske paafaldende; det naturlige hadde vel været: *þanns á [hefr] kynja-byr* «som har vidunderlig bør» (jfr. eksemplerne paa sammensætning med *kynja-* i Lex. poët.). Dertil kommer, som nævnt, det avgjørende hensyn, som maa tages til str. 9.4 *(es býr at Útsteini).*

Det er dog forstaaelig nok, at Bugge ikke kunde finde sig tilfredsstillet ved det stedsnavn, som man pleide at læse ut av haandskrifternes *'kvinnum' ('kymnum').* Munch's og Unger's formodning «maaske Kvinnherred i Søndhordland» (Fagrskinna, Chra. 1847, s. 213) gjentages endnu stadig av fortolkere og oversættere, skjønt man altid har været klar over, at dette kun er en gjætning i mangel av noget bedre; saaledes undlater f. eks. ikke Finnur Jónsson at sætte spørsmaalstegn i registret til sin Fagrskinna-utgave: «*Kvinnar*, Kvinnherred?»[2]

Saken er nemlig den, at et gaardnavn **Kvinnar*, dat. *(á) Kvinnum*, ellers er ganske ukjendt i Norge. Av bygdenavnet *Kvinnaherað*, Kvinnherred, følger paa ingen maate, at der engang har eksistert et saadant gaardnavn, hvorefter landskapet er benævnt. *Kvinnaherað* kan med større rimelighet forklares som sammensat enten med et elvenavn eller med et folkenavn; se N. Gaardn. XI s. 16 f., 575. Ogsaa stedsforholdene i hoved-

[1] Jfr. *þeir Oddr hǫfðu góða byri* Fornm. s. VI 383.

[2] «Paa Kvinne» Skjaldedigtning B s. 22; likesaa A. Bugge, Norges historie I, 2 s. 108, men uten nærmere oplysninger.

bygden i Kvinnherred synes vanskelig at kunne forlikes med den gjængse opfatning av Haraldskvæði str. 5.2; mellem de gamle gaarde i denne grænd vil man ikke let kunne finde plads til en allerede i middelalderen forsvunden gaard **Kvinnar*.

Endelig fortjener følgende forhold den største opmerksomhet: I historiske sagaer (Heimskringla, Egils saga) findes en opregning av Harald haarfagres kongsgaarde paa Vestlandet; men en kongsgaard **Kvinnar* i Kvinnherred søker man her forgjæves.

Den nævnte opregning av de vestnorske gaarde, hvor kong Harald pleide at opholde sig, synes nødvendig at maatte faa betydning for forstaaelsen av *'a kvinnum (kymnum)'* i Haraldskvæði. Efter sammenhængen i digtet har gaarden *'a kvinnum (kymnum)'* været en av Haralds vigtigste kongsgaarde, maaske den allervigtigste eller hans egentlige residens, eftersom den nævnes paa et fremtrædende sted i digtets begyndelse, hvor den besungne konge første gang indføres med nævnelse av navn, farsnavn og ættenavn:

(4.5.) *Haraldi vér fylgðum*
syni Halfdanar,
ungum Ynglingi,[1]
síðan ór eggi kómum.

(5.) *Kunna hugðak þik konung,*
þanns 'a kvinnum' býr,
dróttin Norðmanna, o. s. v.[2]

Men det er da litet rimelig, at Haraldskvæði skulde ha overlevert navnet paa en kongsgaard, som var forblit fuldstændig ukjendt for den historiske tradition, hvorav Snorre (og Egils-sagaens forfatter) har øst. Paa forhaand maa det betragtes som sandsynlig, at den i Haraldskvæði str. 5.2 omtalte kongsgaard gjenfindes i Heimskringlas (og Egils sagas) opregning.

Stedet i Heimskringla (F. Jónssons utg. I s. 155) lyder saaledes:

En er Haraldr konungr tók at eldask, þá settisk hann optliga

[1] Var. *eðlinge* A.

[2] «Harald har vi fulgt, Halvdans søn, den unge Yngling, fra vi kom ut av egget. — Jeg trodde du kjendte kongen, som o. s. v.»

(Trykt 29de mai 1913)

at stórbúum, er hann átti á Hǫrðalandi á Alreksstǫðum eða á Sæheimi, á Fitjum, eða á[1] *Útsteini, ok í Kǫrmt á Ǫgvaldsnesi.*[2]

«Men da kong Harald tok til at ældes, tok han ofte bopæl paa de storgaarde, som han hadde paa Hordaland: paa Aarstad [ved Bergen] eller paa Seim [i Alversund herred], paa Fitjar eller paa Utstein eller paa Avaldsnes paa Karmøen.»

I Egils saga kap. 36 opregnes de samme *stórbú* i den rigtige rækkefølge, fra syd mot nord. (Her finder vi ogsaa den nøiagtige angivelse *á Hǫrðalandi eða Rogalandi* [jfr. varianten i Jöfr.], idet de to første av de anførte gaarde ligger i Rogaland, de øvrige i Hordaland):

Haraldr konungr hafði lǫngum atsetu sína á Hǫrðalandi eða Rogalandi at stórbúum þeim, er hann átti at Útsteini eða Ǫgvaldsnesi eða á Fitjum, á Alreksstǫðum eða í Lygri[3] *á Sæheimi* [paa Seim i Lygre(fjorden)].

Vi gjenfinder her den ene av de to kongsgaarde, som sandsynlig omtales i Haraldskvæði, *Útsteinn*, straks nordenfor Stavanger. Derved bestyrkes den antagelse, at ogsaa gaarden '*a kvinnum (kymnum)*' er nævnt paa de anførte sagasteder.

Skulde vi nu udelukkende ut fra reale forhold utpeke en av de i sagaerne anførte kongsgaarde som den, hvor Harald har hat sin egentlige residens, falder valget straks paa *Ǫgvaldsnes* (Avaldsnes) *í Kǫrmt* (paa Karmøen). Denne gaard er den eneste

[1] *eða á*] *ok á Rogalandi at* Jöfraskinna.

[2] Jfr. Ól. s. Tryggv., Flat. I 45: *Þá er Haraldr konungr tók at eldask, sat hann optliga at stórbúum, er hann átti á Hǫrðalandi á Alreksstǫðum eða Fitjum eða Sæheimi, stundum á Rogalandi at Útsteini eða Ǫgvaldsnesi.*

[3] Saa læser jeg istedenfor det overleverte *á* (!) *Lygru. Sæheimr (Seimr)* ligger i den bygd, som i middelalderen kaldes *Lygrisfjǫrðr*; jfr. bl. a. *til Sæms í Lygrisfirði á Norðhǫrðalandi* Fagrsk. 49.1, N. Gaardn. XI s. 409, 429. *Lygrisfjǫrðr* forutsætter sikkert et ældre usammensat fjordnavn **Lygrir* (jfr. *Hvinir*, senere — dog allerede i Landnámabók — *Hvinisfjǫrðr*; se O. Rygh, Studier tilegnede C. R. Unger s. 37). Dette hænger sammen med *Lygra*, navn paa en ø (og gaard) i fjorden. Det saaledes forutsatte ældre fjordnavn *í Lygri* antar jeg her i Egils saga og ikke ø- og gaardnavnet *Lygra*, som vilde øke kongsgaardenes antal paa dette sted til 6 i motsætning til de 5 i Heimskringla. — Paa den litterære sammenhæng mellem gaard-opregningerne hos Snorre og i Egils saga behøver jeg ikke at gaa ind; alle er enige om at anta en saadan sammenhæng. Jfr. G. A. Gjessing, Arkiv II s. 296 f.; F. Jónsson, Egils saga, Kbh. 1886—88, s. LXXIV ff.; Björn M. Ólsen, Aarbøger 1904 s. 202 ff.

av de 5, som sandsynlig har spillet en fremtrædende rolle som kongssæte ogsaa i forhistorisk tid.[1] Gamle sagn knytter sig til *Qgvaldsnes*, hvor kong *Qgvaldr*, som faldt i kampen med en anden sagnkonge, *Varinn*, skal være hauglagt i kort avstand fra den haug, som opkastedes over hans hellige ko.[2] Fra Avaldsnes har vi et av de rikeste ældre jernalders gravfund, som er gjort paa Vestlandet[3], ja, endog saa langt tilbake som i den ældre bronsealder utmerker bygderne omkring Karmsund *(Karmtsund)* sig ved rikholdige gravfund.[4] Forklaringen herpaa er vistnok for en væsentlig del at søke i stedets fortrinlige beliggenhet midt i seilleden, dækket mot det aapne hav, centralt i forhold til de vel befolkede landskaper i syd og øst og nord, Jæderen, Ryfylke og den lange rad av øer i Hordaland. Skulde man gjætte paa et sted, hvor de ældste skaldes «holmryger» hadde hat sit politiske (og kanske tillike religiøse) midtpunkt, maatte det bli Avaldsnes paa Karmøen. Haralds kongsgaard i Karmsund har utvilsomt hat gamle traditioner, som det for en erobrer maatte være politisk klokt at opretholde. Videre bør man merke sig stedets utvilsomme strategiske betydning; mere end én gang har ve skaldene kunnet kvæde om kongens flaate, som laa seilfærdig sundet ved Avaldsnes, i ordelag som de, hvormed ravnen Haraldskvæði aapner sin skildring av den unge fyrstes kampe og hofliv.

Meget tyder saaledes paa, at Avaldsnes paa Karmøen — Vest-Norges Leire kunde man fristes til at kalde stedet — har været kong Haralds egentlige residens. At saa virkelig har været tilfældet, synes endvidere klart at fremgaa derav, at han *er heygðr á Haugum við Karmtsund* (Heimskr. I s. 161) — efter vikingetids sæd ikke paa selve kongsgaarden Avaldsnes, men i nogen avstand derfra, paa den anden side av sundet, hvorfra man ikke blot hadde utsigt over til Karmøen, men hvorfra man ogsaa kunde se hvert eneste skib, som seilet forbi i leden. Av paralleler blandt mange nævner jeg Tunge-Odds grav paa *Skáneyjarfjall*, hvorfra den døde kunde *sjá yfir tunguna alla* (Hœnsa-þóris s. kap. 20).

[1] Jfr. Stedsnavnestudier (Kra. 1912) s. 68 f.

[2] Odd munks Ól. s. Tryggv., Chra. 1853, s. 34; Heimskringla I 377 f.

[3] Se H. Schetelig, Vestlandske graver fra jernalderen (Bergens mus. skr. Ny række. II. 1) s. 53 ff.

[4] H. Schetelig, Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmind. Bev. 1907 s. 9 ff.

Efter det, som her er fremholdt, skulde vi vente at finde kongsgaarden paa Avaldsnes omtalt i Haraldskvæði str. 5.2. Gaar vi nu fra de reale forhold over til spørsmaalets formelle side, vil vi se, at en saadan antagelse finder bekræftelse fra mere end én kant.

Efter sit indhold tør stedsangivelsen *'a kvinnum (kymnum)'* antages for identisk med en av de 5 kongsgaarde, som opregnes i de historiske sagaer. Disse gaarde er (med fuld angivelse av beliggenhet):

1. *Útsteinn á Rogalandi.*
2. *Ǫgvaldsnes í Kǫrmt á Rogalandi.*
3. *Fitjar í Storð á Hǫrðalandi [Sunnhǫrðalandi].*
4. *Alreksstaðir á Norðhǫrðalandi.*
5. *Sæheimr í Lygri(sfirði) á Norðhǫrðalandi.*

Stedsnavnet *'a kvinnum (kymnum)'*, hvor *K-* i ordets fremlyd er sikret ved allitterationen, kan ikke være formelt identisk med noget av de 5 gaardnavne. Man maa da undersøke, om der i det aabenbart forvanskede stedsnavn i Haraldskvæði kan stikke betegnelsen for en lokalitet av noget videre utstrækning end en gaard, d. v. s. et ønavn eller et bygdenavn, som begynder med *K-*. Den eneste mulighet, som da kommer i betragtning, er, at kong Haralds residens i digtet har været omtalt som liggende *í Kǫrmt*, paa Karmøen.

Ved formelle hensyn ikke mindre end ved reale anbefales da en tekstrettelse, hvorefter det i Har. 5.2 kommer til at hete: «nordmændenes konge, som bor paa Karmøen».[1] Av rytmiske grunde indsætter jeg den tostavelses dativform *(í) Kǫrmtu*, som tør antages at ha bestaat ved siden av sagahaandskrifternes *(í) Kǫrmt*; jfr. det væsentlig analoge fjeldnavn (og ønavn) *Sigg* f., dat. *Siggju* ved siden av *Sigg*.[2]

Verslinjen kommer altsaa i restituert form til at lyde:

þanns í Kǫrmtu býr.

I det overleverte *'a kvinnum (kymnum)'* er præpositionen *á* en let forstaaelig feil, som er indkommet, efterat stedsnavnet var blit forvansket og opfattet som gaardnavn istedenfor ønavn.[3]

[1] Med uttrykket «som bor *í Kǫrmt (á Ǫgvaldsnesi)* jfr. Heimskr. II 242: *Sigurðr bjó í Ǫmð á Þrándarnesi.*

[2] N. Gaardn. XI s. 125. Jfr. F. Jónsson, Det norsk-islandske skjaldesprog s. 37 ff., 44.

[3] Jfr. *á (!) Lygru* i Egils saga; se ovenfor s. 69 anm. 3.

Forvanskningen av *Kǫrmtu* til *'kvinnum (kymnum)'* er fra først av vistnok udelukkende grafisk; dog kan ved *'kvinnum'* tanken paa *Kvinnaherað* ha spillet ind.

I det trøndske haandskrift av Fagrskinna fra midten av 13de aarh., hvortil B-avskrifterne gaar tilbake, vilde *í Kǫrmtu* vistnok ha været skrevet *í Karmtu* (jfr. *hafðu*, *allum* o. s. v., F. Jónssons utg. s. XVII). En saadan form har dog i avskrifterne neppe kunnet bli til *'a kvinnum'*. Allerede i originalhaandskriftet B synes derfor en forvanskning av stedsnavnet at ha foreligget, og at denne skriver sig fra tiden kort efter Fagrskinnas avfattelse (1230—40), gjøres endvidere indlysende derved, at ogsaa det sydøst-norske haandskrift A (i de bevarede avskrifter) fremviser en ganske meningsløs læsemaate (*'a kymnum'*). De norske avskrivere av Fagrskinna (som sandsynlig er forfattet av en islænding i Norge) synes gjennemgaaende at ha interessert sig mindre for versene i sagaen, som de paa mange steder vanskelig kan ha forstaat (jfr. F. Jónsson, Fagrsk. s. XI). Det er naturlig at tænke sig, at disse avskrivere — en trønder og en østlænding — har hat vanskelig for at forstaa et kanske utydelig skrevet, for dem temmelig fremmed v e s t n o r s k stedsnavn (tilmed i en forældet bøiningsform) *i kavrmtu*[1] eller *i kǫrmtu*. I islandske haandskrifter fra 1ste halvdel av 13de aarh. kan *ǫ* og *v* og *y* ligne hinanden meget, saaledes at disse bokstaver let har kunnet forveksles av norske avskrivere, som kun har forsøkt at efterligne skrifttrækkene uten at forstaa verstekstens mening. Endnu sterkere var bokstaverne *-rmtu*, som bestod av 7 jevnhøie lodrette streker, utsat for at forvanskes paa forskjellig maate; kun skulde man vente, at strekernes antal blev beholdt uforandret, noget, som jo er tilfældet ved *-innū* i *'kvinnum'* B og *-mnu* i *'kymnum'* A.

Skrifttrækkene i haandskrifterne stemmer saaledes, likesom flere andre forhold av væsentlig formel art, særdeles vel overens med den tekstrettelse, som jeg har søkt at begrunde væsentlig ut fra reale forhold. Det turde være ikke uten betydning for vor ældste historie, hvis vi nu i en samtidig kilde har fundet et vidnesbyrd om, at Harald haarfagres egentlige residens, Norges første «hovedstad», har været Avaldsnes i Karmsund. Denne vestlandsbygd turde — efter den fortid, som sagn og gravfund lar os ane — være mere værdig end nogen anden til at danne et bindeled mellem oldtidens fylkehistorie og middelalderens rikshistorie.

[1] Skrevet med et eget sammenslynget tegn av *a* og *v*.

DIALEKTERNES STILLING I NUTID OG FREMTID.

Populært foredrag av Hjalmar Falk.

Vi som til stadighet er beskjæftiget med nationalisering av et oprindelig fremmed kulturmaal og med demokratisering av et oprindelig noget byraakratisk skriftsprog, vi som nær sagt daglig i vor læsning støter paa et nyt ord eller en ny vending hentet fra bygdemaalene, vi tilegner os umiddelbart herigjennem en opfatning av dialekternes betydning for nutidssprogene, som ikke kan gjøre krav paa almengyldighet. Naar riksmaalets talsmænd med samme eller endog større iver end landsmaalets bekjender sin ærefrygt for bygdemaalene som skriftsprogets urkilder, er herved egentlig for tiden intet at bemerke; men naar de gaar saa vidt som til at uttale bekymring for at disse maalfører skal tape sin individuelle karakter og utviskes, saa bør det engang gjøres klart, at dette efter al menneskelig beregning er en skjæbne, som i fremtiden er forbeholdt alle dialekter.

Naar man her vil søke at trække op den fremtidige utviklings linjer, har man et dobbelt materiale at operere med, paa den ene side de fuldbragte kjendsgjerninger, som foreligger i de sprog som er kommet længst paa veien, paa den anden side de fra den sproghistoriske betragtning hentede love for sprogets indre utvikling eller læren om de drivende kræfter deri, saaledes som de modificeres av de historiske forhold. Hvor de paa spekulativ vis optrukne fremgangslinjer helt falder sammen med de erfaringsmæssig paaviste, bekræftes herved de sidstes almindelige karakter.

Men la mig til orientering forutskikke en almindelig bemerk-

ning om den sproglige spekulation. Hvor fænomener fra sprogpsykologien og punkter av den lingvistiske principlære behandles, er det paafaldende, hvorledes de ældre fremstillinger gjennemgaaende er bygget op paa iagttagelser fra længst forbigangne tider, og kun tar litet hensyn til den utvikling som indviedes med boktrykkerkunstens opfindelse og forsterkedes ved indførelsen av almindelig skoletvang. Det forekommer mig, at den betragtning som almindelig, ofte ogsaa av lærde mænd, lægges til grund for bedømmelsen av nutidens fænomener, trænger en revision for at bli helt tidsmæssig. Den rolle som tillægges den saakaldte «naturlige sprogutvikling», er vildledende, naar talen er om et moderne skrift- og omgangssprog, end si om dets retskrivning. Der var en tid, da sproget i alle klasser av samfundet blev tilegnet spontant eller direkte gjennem hjemmets tale; da de tendenser som gjorde sig gjeldende, hvad enten de var av historisk, fysiologisk eller psykologisk oprindelse, fik nogenlunde frit løp. Dette var den egentlig sprogdannende tid, da det skapende sproginstinkt banet de veier som efterslegten hadde at vandre. Fra denne tid stammer de regelbundne linjer som kan trækkes i betydningslæren, og de endnu regelmæssigere forandringer som man med et noget dristig uttryk har kaldt for lydlove. Men denne tilstand kan i nutiden i det høieste sies at bestaa for dialekternes vedkommende, forsaavidt disse tilegnes umiddelbart fra barnets omgivelser uten undervisning. Det fælles skriftsprog derimot og det paa dette beroende normaltalesprog er intet naturprodukt, men læres i skolen gjennem læsning og fortælling, grammatisering og skriftlige opgaver, hvorved refleksionen erstatter den umiddelbare sprogfølelse. Hvor de unge i sin tale avviker fra sine lærere, berigtiges forskjellen straks og eftertrykkelig; — en mulig opdukkende lydbevægelse neutraliseres i sin spire; og selv om den gjennem langsom og umerkelig utvikling skulde formaa at gjøre sig gjeldende paa sit utgangspunkt, vilde den ialfald som regel hindres fra at vinde utbredelse og almindelig anerkjendelse. De forandringer som foregaar, skyldes ikke længer sjælelivets dunkle magter, men reflekterende menneskers bevidste vilje. Naar nutidens kulturmaal ikke stivner i sin stabilitet, skyldes dette i første række den omstændighet, at normen for stil og ordvalg ikke er uforanderlig, men i væsentlig grad bestemmes av den enkelte periodes klassiske forfattere. Ændringer i selve skriftbilledet maa derimot for at bli effektive gjennemføres paa administra-

tiv vei, og det samme kan sies at gjelde en række andre tilfælder som der hersker uenighet om. Av analog art er forholdet paa talens omraade: mens folket taler sin dialekt med ubevidst sikkerhet, bruker den dannede sit kulturmaal med vel overveiet korrekthet. Særlig gjelder dette manden: Hvor manden nøler og søker efter det rigtige uttryk, den mest adækvate betegnelse, der flyter kvindens tale let og naturlig, om end med et langt ringere og mindre utsøkt ordforraad.

Saalangt man kan forfølge sprogene tilbake i tiden, har der eksisteret dialekter. Oprindelsen til den kløving som betegnes ved ordet dialekt, er ikke væsensforskjellig fra den som inden samme folkeæt gav forskjellige sprog, likesom grænsen mellem betegnelserne dialekt og sprog kan være flytende nok. Lingvister taler saaledes gjerne om de oldgermanske dialekter, men om de nygermanske sprog. Hvorledes spaltningen er at opfatte, er for de ældste tiders vedkommende ofte et vanskelig problem at utrede. Til forklaring av de mange gammelgermanske dialekter konstruerte den ældre skole av filologer et urgermansk ursprog, og endnu opererer man av praktiske grunde gjerne med dette begrep. Men naar man forsøker at overføre den mangfoldighet av aabenbart ældgamle former som fins i de enkelte dialekter, til et og samme grundsprog, viser forutsætningen sig at briste: disse former lar sig ikke forene i ett idiom. Paa lignende vis tør man neppe av de mange dialekter som alt kommer tilsyne i de græske indskrifter, slutte sig til et fælles græsk modersprog. Heller ikke har vort eget sprog eller det tyske eller det engelske nogensinde dannet en dialektfri enhet. Helt anderledes stiller forholdet sig ved den kløvning som er opstaat i historisk tid, f. eks. ved de av vulgærlatin fremgaaede romanske sprog og den videre spaltning av disse. Grundprincippet er her overalt isolationen: dialekter opstaar og vedlikeholdes gjennem avsperring, men blandes og ophæves ved samfærsel. En mængde lokale lydutviklinger utslettes i tidens løp gjennem paavirkning fra nabodialekter, hvor vedkommende lydforandring ikke har fundet sted. Herpaa yder vort stedsnavnmateriale mængdevis av eksempler; pludselig optrær i kilderne en ny og eiendommelig form, for likesaa pludselig igjen at forsvinde for altid. Den saakaldte bløte kyststripe strakte sig, ifølge professor Hægstad, tidligere langt videre end nu for tiden. I de døde, midtpunktløse aarhundreder stiger ogsaa den sproglige opløsning fremad med

kjæmpeskridt. Den saakaldte middelnorske periode, som regnes fra 1360 til 1520 og saaledes omfatter tiden fra den gammelnorske skriftforms utdøen til reformationen, var for vort lands vedkommende dialekternes glansperiode. Ved sidstnævnte tidspunkt hadde de norske, likesom de svenske og danske, bygdemaal i det væsentlige antat samme skikkelse som de har den dag idag.

Ved indførelsen av et fælles skriftsprog — hvad enten dette fra først av er dannet paa grundlag av en enkelt eller flere dialekter —, og særlig efterat der har dannet sig et herpaa baseret omgangssprog, opstaar der mellem disse og folkemaalene baade et vekselvirknings- og et konkurranceforhold, hvorved de sidste altid mer faar sit virkefelt begrænset. De blir, likesom de nationale dragter, forbeholdt hjemmets sfære. For at bringe paa det rene arten av og utviklingsgangen i det gjensidige forhold mellem lokal- og rikssprog anbefaler det sig at se sig litt omkring ogsaa utenfor de nordiske lande, og jeg skal her ta med til sammenligning Tyskland og England, idet jeg først undersøker rikssprogets indflydelse paa folkemaalene og dernæst den i motsat retning gaaende paavirkning.

I Skandinavien banet, som bekjendt, fra reformationstiden av nye skriftsprog sig langsomt vei og fik gjennem kirke og retsvæsen til en viss grad indflydelse paa bygdemaalenes ordforraad. Men først fra anden halvdel av det nittende aarhundred tok nivelleringen rigtig fart, under den kombinerte indflydelse av folkeskoler, bøker og aviser, av lettere kommunikationer og den stadige omflytning av tjenere, sjømænd og industrielle arbeidere. Samtidig hadde byfolket og de høiere samfundsklasser i stor utstrækning tilegnet sig den fra skriftsproget stammende talenorm, hvad der særlig for byernes omegn fik ganske indgripende følger. Helt egte tales de skandinaviske folkemaal for tiden væsentlig kun i de egne som ligger noget borte fra de egentlige færselscentrer, og selv der ofte kun av den ældre slegt. Til trods for disse tegn til opløsning maa folkemaalene i alle Nordens lande sies at ha en ganske fast fot og al utsigt til endnu at holde sig gjennem lange tider. Særlig er dette kanske tilfældet i vort land, hvor de paa flere hovedpunkter danner en kompakt enhet likeoverfor det utenfra indkomne riksmaal.

Hvad forholdene i Tyskland angaar, viser de en fremtrædende likhet med vore egne. Ogsaa Tyskland mistet i sin tid — ved keisermagtens og ridderskapets forfald — sit skriftsprog,

den temmelig fast utformede middelhøityske fællesnorm, som dækket over en mangfoldighet av sterkt avvikende dialekter. Ogsaa her skjænket reformationen et nyt skriftsprog, som i mange og væsentlige dele staar temmelig fremmed likeoverfor folkemaalene, lærd i sin bygning og kunstig i sin lydform. Overfor dette skriftsprog og det derav fremgaaede normaltalesprog har dialekterne gjennemgaaende like til det sidste hundredaar forholdt sig strengt avvisende. Særlig ansaaes tidligere Schweiz for at være dialektens faste borg, idet her rik og fattig, lærd og læg til dagligdags bruker den hjemlige form. For hver dag som gaar blir imidlertid denne form sterkere opblandet med høitysk, saa resultatet for tiden er et rent blandingssprog. Alt i 1860 uttalte den lærde Baseler Karl Rudolf Hagenbach i anledning av Hebels hundredaarsfest, at sveitserdialekten uten ydre magtbud alene ifølge den historiske utviklings lov gaar sin undergang imøte, om end med langsomme skridt. Ikke mindre sikker er den skjæbne, som venter landets nordligste dialekter. Som bekjendt, hadde plattysk i middelalderen utviklet et eget skriftsprog, det saakaldte middelnedertyske; gjennem reformationen veg dette for høitysk. Det forsøk som i nyeste tid er gjort paa at skape et kulturmaal paa plattysk grund, er ikke væsensforskjellig fra lignende forsøk i andre egne av Tyskland: om hele den rike tyske dialektlitteratur gjelder det, at den ikke stammer fra folket og ingen indflydelse har paa folket; den er bevidst folkelig og derved kunstig. De plattyske dialekter er nu som før begrænset til det daglige livs sfære og uten fuldgyldige uttryk for de høiere forestillinger. I løpet av vort aarhundred vil de visselig være indskrænket til de lag av landbefolkningen som er blit uberørt av den store kulturstrøm og lever isolert paa sin hjemjord, mens det nylagede litteratursprog vil avgaa ved en stille død. Forøvrig høres fra næsten alle dele av Tyskland den iagttagelse, at den yngre slegt taler anderledes end den ældre, og omtrent altid i nærmere tilslutning til skriftsproget. Dette gjelder ikke bare ord og vendinger, men fuldt saa meget selve lydenes uttale. I det hele og store kan saaledes forholdene karakteriseres som nogenlunde analoge med de skandinaviske.

I intet germansk land er vel dialektopløsningen skredet saa langt frem som i England. Fremforalt har London øvet en uhyre indflydelse og utslettet den gamle vestsaksiske dialekt paa store omraader, hvor den endnu paa Shakespeares tid var temme-

lig utpræget. Men ogsaa fra de øvrige dele av landet meldes, at den yngre slegt nærmer sig normalsproget langt sterkere end den ældre. I fortalen til det store verk The English Dialect Dictionary sier utgiveren: «Mange svar paa vore spørsmaal har vist, hvor overordentlig vanskelig det begynder at bli at faa nøiagtig besked om grammatiken. Det fremgaar av de breve vi daglig mottar, at ren dialekttale hurtig forsvinder, og at det om faa aar vil være næsten umulig at faa sikre oplysninger om vanskelige punkter. Allerede er det oftere vanskelig at bringe uttalen og betydningsnuancerne paa det rene, særlig ved slike ord som tillike tilhører det literære sprog. Heller ikke er det i slike tilfælder altid let at avgjøre, hvad der er dialekt og hvad der er skriftsprog, der er ingen skarp grænse mellem begge».

Dette var nu den ene side av saken: dialekternes fremadskridende opløsning, særlig gjennem rikssprogets indvirkning. Herom gjelder, stort set, hvad en engelsk filolog har uttalt: «Der hvor nutidens lette samfærselsmidler kaster menneskene om hverandre, er det ute med lokaldialekter som med lokale sæder og skikke; jernbanepipen har blæst deres gravsang.» Likesom man først i videre kredse blev opmerksom paa betydningen av gammel overtro, eventyr og sagn, sæder og skikke, og begyndte at optegne dem, da dødsklokken hadde ringet over denne svindende kulturverden, saaledes vaktes ogsaa den videnskabelige interesse for bygdemaalene først da deres glanstid var forbi og konturerne begyndte at utviskes.

Jeg vender mig nu til spørsmaalets anden side: d i a l e k t e r n e s b e t y d n i n g f o r r i k s m a a l e t. Hvilken rolle spiller i nutiden folkesproget for rikssproget, og hvilken rolle er der i den nærmeste fremtid forbeholdt dem i denne henseende?

For det t y s k e skriftsprog er folkemaalene aldrig blit den foryngelseskilde, den «Jung- und Quickbrunnen» som Hamann og Herder drømte om og haabet. Dertil er den foragt hvormed de dannede stænder ser ned paa bondens sprog, altfor indgrodd like siden humanismens dage. Likesom den oldtyske literatur fik sit præg av klostret og den middelhøityske av hoffet, saaledes den nytyske av den studerte stand, som for en stor del har været fremmed for folkets liv. Det fjerne, for ikke at si avvisende forhold hvori skriftsproget har stillet sig til dialekterne, har hat til følge, at det er blit fattigere i samme grad som det er blit universelt rikssprog: det ordforraad som den literære tysk raar

over, er i virkeligheten meget begrænset. Selv om der fra dialekterne kun var synonymer at hente, vilde en rikere synonymnuancering være en værdifuld hjælp til uttryk for de forskjellig artede stemninger og «Wertgefühle» som knytter sig til mangfoldige gjenstande, handlinger og tilstande. Folkesprogets sanselige anskuelighet har kun øvet liten indflydelse paa det 17. og 18. aarhundredes hyperidealistiske litteratur. Det tyske skriftsprogs ord er gjennemgaaende abstrakte og avblekede, dets stil farveløs. Mens den tyske folkevise og det 16. aarhundredes historieskrivning strutter av folkelige billeder og djerve talemaater, er den nyhøityske stil her fattig og stereotyp, dens sammenligninger og billeder forslitte eller søkte. Saaledes bærer da det litterære ordforraad i forhold til folkemaalene i fremtrædende grad et filosofisk-idealistisk præg, og denne ufolkelige karakter forsterkes yderligere ved den formrigdom, som gjør det tyske rikssprog til det mest gammeldagse av de germanske idiomer. Mens de tyske dialekter i formel henseende staar paa nogenlunde samme fremskredne standpunkt som nordisk, er skriftsproget ikke kommet længer i utvikling end oldnorsken. Genitiv, som i de nytyske dialekter saagodtsom er utdød, florerer endnu i skriftsproget, om den end i mange henseender er blit indskrænket siden middelhøityskens dage. Noget lignende gjælder bruken av konjunktiv, som dog nu er langt mer i forfald. Den kunstige sprogform, som det tyske skriftsprog alt like fra sin tilblivelse antok i vokalsystemet, er paa syntaksens og stilens omraade blit forsterket ved efterligning av franske og særlig av klassiske konstruktioner. De langpustede perioder med verbet sidst i bisætningen, som aldrig har været folkelige, er først i den allersidste tid begyndt at vike for en naturligere sætningsdannelse. Til den tunge, slæpende stil bidrar ogsaa de hyppige omskrivninger, hvorved ett begrep fordeles paa flere ord (som «zum Vorschein kommen», «zum Abschluss bringen»), og idethele en omstændelig og snirklet uttryksmaate. Mange og sikre tegn tyder dog paa, at en ny tid er ifærd med at oprinde. Efterat det tyske folk for et slegtled eller to tilbake begyndte at utvikle sig fra at være «ein Volk der Dichter und Denker» til «ein Volk der Soldaten und Ingeniöre», holder ogsaa forholdet til folkeligheten paa at vende sig. En række av den seneste tids forfattere, som skildrer hjemmets forhold, har brutt med traditionen, skriver et naturlig sprog og optar i stor utstrækning folkets ord og uttryk. Paa

denne vei — og kun paa den — er den foryngelse og gjenfødelse at finde, som kan gjøre det tyske riksmaal til et helt moderne demokratisk sprog. At det nogensinde i umiddelbar friskhet. kraft og originalitet vil komme op mot det bedste i vor egen litteratur, tror jeg dog ikke, — dertil forekommer selve den tyske folkelighet mig at staa for meget tilbake for vor egen. Allerede de tyske folkeviser er i poetisk friskhet og typisk folkelighet de nordiske avgjort underlegne. Og hvilken avstand er der ikke mellem Grimms «Haus- und Kindermärchen» og vore egne folke-eventyr!

Mens i Tyskland de seneste aartiere fremviser en stigende indflydelse av folkesproget og den mere ledige dagligtale paa det stive bokmaal, synes det engelske litterære sprog for alle tider at ha emancipert sig fra dialekterne, som her næsten helt optrær som en utidsmæssig og hensigtsløs byrde. Det engelske kulturmaal har ingen grammatik som fjerner det fra folket; det har aldrig været indsnævret av kunstige skolemesterregler, som det tyske, eller av en akademisk ordbok, som det franske, og trænger derfor ingen befrielse fra noget aak. Det har forlængst fra folke-sproget optat alt det, dette har at gi, det staar i levende rapport med den ukunstlede dagligtale og skyr paa samme tid ikke de gamle og ærværdige ord. Fremgaat av en blanding av to vidt forskjellige idiomer har det faat en evne til at assimilere fremmed ordstof, døde saavelsom levende, som intet andet kultursprog. Følgen herav er, at den engelske ordbok omfatter flere rotord end nogen anden og fremviser et broket billede av laan fra alle fire verdenshjørner. Likeoverfor en slik rigdom kan dialekterne vel undværes, og de har da heller ikke paa længe øvet nogen nævneværdig indflydelse. Meget mer vilde enhver yderligere optagelse av dialektord kun tjene til at splitte sprogets enhet ved at fjerne dets mange avlæggere fra moderstammen. Hvad der her mest trænges, er ikke berikelse, men forenkling og demokratisk renselse. Den syndflodagtige oversvømmelse av ord betyr for en stor del en overflødig og skadelig luksus, mangfoldige synonymer harmonerer kun slet med den folkelige sprogfølelse og burde helst utelimineres av sproget. De navnlig i senere tider indførte lærde dannelser har ofte ført til et opstyltet sprog, som folkets sunde sans reagerer mot. Den orddannende evne, som i tysk viser sin levende kraft paa avledningens og sammensætningens omraade, er i engelsk dræpt av de fremmede elementer.

For dette onde er der intet botemiddel. Meget mer ser jeg heri den næst vegtigste indvending mot engelsken som fremtidens universalsprog, — den vigtigste er uten motsigelse den udemokratiske og vanvittige retskrivning, som utgjør sprogets forbandelse. — Saaledes danner da det engelske sprog — i formel henseende verdens fuldkomneste — et ugjendrivelig bevis for, at et moderne kulturmaal kan bestaa uten dialekternes hjælp. Hvor litet overensstemmende disse i virkeligheten er med de nuværende sprogtilstande, viser det faktum, at hvor de engang er forsvundet, der utvikler sig ingen nye. Dette er tilfældet med engelsken i Amerika. Trods den lange tid som er hengaat siden kolonisationen og trods de svære avstande fra moderlandet, er her ingen dialektforskjel, — kun en del amerikanismer i ordvalg og den for alle amerikanere karakteristiske snøvlende uttale og syngende tonefald adskiller vestens englændere fra deres europæiske brødre. I Nordamerika selv er der ingen egentlige landskapsmaal eller dialekter i almindelig forstand, — dertil mangler den nødvendige avstængthet[1]. Likesaalitt har spansken i Sydamerika utviklet dialekter, og saaledes idethele hvor sprogutbredelsen tilhører en nyere tid.

Ser vi nu hen til forholdene i vort eget land, maa man vel si, at dialekterne her for tiden faktisk spiller en større rolle, likesom der er forbeholdt folkesproget en betydningsfuldere opgave end i noget andet germansk land. Al den litteratur som behandler akerbruk, skogdrift og andre landboforhold, nationale haandverk, fiskeri o. lign. benytter i stigende maalestok hjemlig ordforraad, tildels ogsaa særnorske former. Og den del av skjønlitteraturen, som skildrer hjemlige forhold, følger i samme spor. Det utenfra komne riksmaal maa ifølge utviklingens hele gang og en folkevilje som ikke er til at ta feil av, stadig mere nationaliseres, indtil det har optat alle de eiendommeligheter som er fælles for bygdemaalene, hvoriblandt særlig tvelydene og hunkjønnet visselig ikke i længden er til at komme forbi. De haarde konsonanter har seiret og beredt veien, resten vil følge naturlig, saasnart de norske eiendommeligheter ikke længer kunstig holdes ute og nede som vulgært sprog.

[1] At der allikevel fins et saakaldt «American Dialect Society», viser kun den amerikanske videnskaps avhængighet av den europæiske. Selskapets egne publikationer, væsentlig ordlister, beviser bedst den manglende berettigelse av dets navn.

Saaledes opfylder da i vort land folkemaalene for tiden i fremtrædende grad den opgave som overalt har været deres, fra et fælles kulturmaal er blit dannet: den at skaffe raastoffet tilveie for dette. Dialekterne, siger Max Müller, er producenterne, skriftsproget konsumenten. Bygdemaalene repræsenterer hjemfølelsen, rikssproget fædrelandskjærligheten. Landskapsmaalene gjenspeiler de gamle folkestammers egenart og utgjør saaledes hvert for sig en individualitet. De er hver især avpasset efter bygdens særlige forhold, opfylder her naturens behov og tilfredsstiller hjertets trang. Saalænge de bestaar og utfører sin opgave, er der ingen grund til kunstig at motarbeide dem. Meget mer maa undervisningen i landsskolen overalt gaa ut fra bygdens talte maal, som er barnets egentlige morsmaal. Kun saaledes kan forholdet mellem lærer og barn bli frit og utvungent, fortrolig og gemytlig, — kun i det hjemlige maal vil barna kunne slippe sig løs og tale like fra hjertet. Overgangen fra dialekt til rikssproget, som for barnet i mange og vigtige punkter er et fremmed maal, maa foregaa skridt for skridt og gjøres saa let som mulig, derved at de paa rikssproget avfattede lærebøker utsøker slike ord og vendinger som barnet er fortrolig med fra hjemmet av, altsaa det for folkesprog og skriftsprog fælles stof. Mot denne regel synder saare mange, kanske de allerfleste av vore lærebøker. Først i de sidste aar av skolegangen bør undervisningen særlig være rettet mot at indøve det nye i riksmaalet.

I overensstemmelse med utviklingens hele gang og dialekternes avslipning vil det fælles kulturmaal — ifald det faar virke frit — faa en altid større plads. Der vil komme en tid, da hver mand er biling eller tosproget: han vil foruten sin dialekt ogsaa fuldt ut beherske rikssproget. Naar denne intime forbindelse mellem folkesprog og riksmaal er indtraadt, vil ogsaa det sidste ha opsuget fra det første alt levedygtig stof; dialekterne vil ha løst sin opgave, deres rolle er utspillet. Dialekterne dør, naar de er blit overflødige.

La os nu til slutning i tanken hensætte os til den forhaabentlig ikke altfor fjerne fremtid, da vort land opviser sprogenhet istedenfor den splittende mangfoldighet. Vil der da ikke være spor igjen av de gamle dialekter; vil en vestlænding da ikke længer kunne skilles fra en østlænding, vil en bergenser eller trønder ikke mere kjendes paa sit maal? Jo, tilvisse. To sær-

egenheter vil ikke forgaa.[1] Der er i enhver dialekt likesom i hvert sprog en bestemt artikulationsvane, ogsaa kaldt artikulationsbasis, som betinger den kjendsgjerning, at ethvert maal opviser et for det karakteristisk, i sig avsluttet lydsystem: enhver forskyvning av en lyd medfører derfor en større eller mindre forandring i dannelsen av andre lyd. Det mest bekjendte eksempel paa denne lov er den saakaldte Grimmske lydforskyvning: da indogermansk *bh*, *dh*, *gh* (aspirert *b*, *d*, *g*) i germansk blev *b*, *d*, *g*, blev gammel *b*, *d*, *g* til *p*, *t*, *k*, og disse lyd til *f*, *þ*, *h*. Da nu det almindelige lydbetegnelsessystem, som bekjendt, er temmelig grovt og rummer en hel skala av nuancer — fonetiken pleier at adskille 4 til 6 forskjellige *a*'er, *e*'er osv. —, vil der altid være plads for lokale avvikelser av denne art, selv om en stram konveniens skulde gi hovedstadens uttale fortrinnet. Endnu langt mere karakteristisk for den enkelte dialekt er dog tonefaldet eller sprogmelodien. Hvad enten østlændingen taler dialekt eller riksmaal, vil hans jevne og ensformige tonefald danne en sterk motsætning til vestlændingens høiere grundtone og livligere foredrag, likesom bergenseren straks vil kjendes paa den syngende sprogmelodi. Disse to eiendommeligheter vil visselig overalt overleve dialekternes undergang, og særlig da i et saa vidtstrakt og tyndt befolket land som vort, hvor selv den stigende samfærsel ikke vil formaa at nivellere alle sproggrænser. Saa mange uttaleformer av omgangssproget som der nu findes dialekter, vil man dog ikke faa. Det kan alt sluttes av nutidens forhold. Herom siger dr. Amund Larsen: «Det er ingenlunde likedan allesteds med den sprogblanding og sprogforandring som foregaar; men det er dog allerede tydelig, at de mindre dialektenheter er paa veien til at gli sammen og danne nye av større omfang, hvilke sedvanlig samtidig faar en sterk islet fra et eller andet bymaal». Der vil følgelig danne sig flere hovedtyper av omgangssproget, i hvilke de gamle toneforhold og artikulationsarter lever igjen, der vil være enkelte store sprogprovinser med væsentlig enhetlige talesprog.

Den utvikling jeg i det foregaaende har søkt at skissere, stemmer med hovedprincippet i al sproglig utvikling, som gaar fra mangfoldighet til enkelhet. Den danner videre en parallel til og forutsætningen for den utvikling, som visselig engang i en

[1] Sml. hertil W. Streitberg «Die Zukunft der deutschen Sprache» i Germanisch-romanische Monatschrift I, s. 1 ff.

fjern fremtid vil forene alle kulturmaal i ett verdenssprog. Ogsaa her maa overgangen tænkes at gaa gjennem en tilstand hvori alle mennesker behersker to sprog, det nationale og det internationale. Likesom nationalsproget symboliserer folkets enhet og bringer den til bevidsthet, saaledes vil verdenssproget være det høieste uttryk for menneskehetens solidaritetsfølelse. Sammen med fremtidens religion vil fremtidens sprog forene de folk, som begge nu adskiller. Med dette verdenssprog vil forbandelsen fra Babel ha tapt sin kraft.

(Trykt 29de mai 1913.)

ET BREV FRA K. KNUDSEN.

Ved Didrik Arup Seip.

I «Morgenbladet» 9. og 10. januar 1877 skrev K. Knudsen en anmeldelse av presten H. Dahls «Dansk hjælpeordbog», som var utkommet i 1875. Efter denne anmeldelse skrev presten Dahl til K. Knudsen og spurte om hans mening om et skandinavisk maalstræv. K. Knudsen svarte med én gang i et meget langt brev, som med velvillig samtykke av presten Dahl er trykt nedenfor. Dette brevet blev innledning til et langt brevskifte mellem de to «maalstrævere»; det stanset først nogen maaneder før K. Knudsens død. Flere av brevene gir et meget sterkt vidnesbyrd om hvordan K. K. levde for sin idé; han kaller Dahl for sin «ven og medbroder i det hellige målstræv.» Det bratte i hans karakter som især kom frem i hans polemiske skrifter, er borte i brevene. Som i hans selvbiografi (eies av Bymålslaget) kommer det bløte og myke ofte frem.

Tankeskiftet med Dahl fikk ogsaa en del aa si for K. K.'s maalstræv. Hans Dahl er født 1830, søn av professor F. P. J. Dahl, som var docent i filosofi ved universitetet i Kristiania 1816—18. Han begynte tidlig sit maalrensingsarbeid, gav i 1868 ut en bok «100 danske Ord» til avløsning av fremmedord, og nu i 1875 sin hjælpeordbok, ogsaa rettet mot fremmedordene. Med fremmedordene forstod Dahl alle ord av ikke-nordisk, helst tysk, oprindelse. Mens han vilde drive alle disse fremmedordene mest mulig ut av sproget, vilde han styrke morsmaalet med ord fra «oldsproget, dettes levninger i vort skrift- og talesprog og vore bygdemål, frændemaalene i Norge og Sverige, såvel det skrevne som det, der tales mellem Norges fjælde og ved Sveriges dybklare søer», altsaa en klar sproglig skandinavisme.

K. Knudsens maalstræv var født under skandinavismens tegn; for en stor del var han vakt av Rasks og N. M. Petersens idéer om sproglig tilnærming mellem de nordiske folk. I 1866 skrev K. K. et lite skrift «Om tilnærmelse mellem Norsk, Dansk og Svensk» (først trykt i tidsskriftet «Norden»). I 1869 var han med paa

Stockholmsmøtet, som skulde foreslaa mest mulig likhet i rettskrivningen i de nordiske sprog. Men det er først i ordboken «Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning» (1879—81), den sproglige skandinavisme sætter sterke spor i K. K.'s arbeid. Hvilken betydning Dahls ordbok hadde for K. K., vil man snart bli klar over naar man bruker boken. Ustanselig er H. D. anført som kilde. Og utover i 1880-aarene blev det mer og mer mot «Tyskhet i norsk og dansk» K. K. rettet sit stræv. En bevisst sprogrensing i de tre nordiske landene vilde dra frem fællesskapet i ordvalg, mente K. K. Og det kunde saa lettere føre til tilnærming i stavemaate og formverk.

Hr. præst H. Dahl!

De ønsker at vite, hvad jeg tænker om gensidighet eller skandinavisme i Nordens fræmtidige bokmål? Jo, jeg mener, det beste var, at alle dens land hadde hat det samme «fra Nordkap til Ejderen». Men da dette nu ikke ær så, og slikt ikke lar sig indføre enten ved magtbud, eller (ænnu mindre ved overenskomst, får vi se til at lirke os fræm så småt i retning av tilnærmelse, om fuldkommen enhet æn aldrig skulde være at opnå. For nærvær[ende] ær hvert av de tre folk, som det synes, mindre rædde for at ta op fransk, latin, græsk i sit ordforråd æn for at tilegne sig noget av de to andre folks. Således blev det for nogle år siden tat en av mine landsmæn ille op, at han skrev foretag efter sv. företag og ikke foretag e n d e. Slikt blev funnet «farligt» ænogså. Hvert år får vi normæn unordiske nye ord in, men ikke et eneste svensk, det jeg hugser. Imidlertid tror jeg, at så tidt Nordens folk skal ta op lån, bør de søke dem innen Norden selv og ikke ute i det fjærne Europa. Når t. d. vi norske trænger til et nyt ord, ligger det nær, at vi ser os om hær hjemme først i våre egne bygdemål, så i vårt gamle mål-æmne, om nyt lar sig utvinne av færdigliggende røter og endelser, og så i nabolandene, i bokmål og bygdemål.

Jeg har da også i min ordbok jævnlig hentet ord fra Danmark, i 100-vis næmlig, eller vel ænog i 1000-vis, de allerfleste gennem Deres ordbok, som da førte mig til dels også til danske landskapsmål. Ikke sjælden har jeg søkt at støtte egne nybakte ord ved henvisn. til nabolandene. Fra svensken har jeg ikke tat meget i bruk umiddelbart, da I. Aasens ordbok vistnok allerede fræmbyder det meste av, hvad jeg ellers skulde hat fra dette land. Efter hans fingerpek har jeg dog av og til uttrykkelig

støttet mig til svensken, iblant og til svenske landskapsmål. Jeg brukte i førstningen Dalins ordbok[1] og søkte i avdelingen for fræmmedord efter tjenlige avløsere, men jeg fant hvert øjeblik bare tyske ord eller og svenske omskrivninger pa fræmmedordenes indhåld, ord altså, som jeg ej kunde bruke. Jeg lot derfor Dalin fare.

De danske ord, som jeg i hint Morgenbl.[2] nævnte som ej tillike norske, såsom Faar, Hyrde, Kvæg, Kvægvogter, kyse, luge, var av det slag som aldrig ret har villet gro og rotfæste sig hos os, fordi de har andre, innenlandske, rundt omkring sig, som drar næring, lys og varme til sig og fra dem; men til gengæld suger disse fræmmede altid noget til sig, som skulde kommet våre egne til gode, da disse våre egne netop ær likesa hjemme og uundværlige hær som hine danske ær dærnede. Hær kan vi ej undvære Sau, Fæ el. Buskap, Gjæter el. Juring (Hjurding), skræmme, græsse (grase), da de alene ær i virkelig bruk hos alle klasser, hvorvel selv almuen nogenledes forstår ogsa de danske ord, som den finner i bibelen o. s. v. De ær dog altid fræmmedord hos os, likesom Sau, Fjøs (?), Gjæter, Buskap kan være hos eder. (Hvad for norske ord det ær, som ikke forstås i Danmark, har vi jo god lejlighet til at se av de utlæggelser, som dærnede gives i norske skrifter, som trykkes i Københ. Vi kan og tænke på Listovs ordsamling.[3]

Et sidestykke til de hos os fræmmede danske ord, som står våre egne i vejen, ær da og den danske uttale (Rod, Bod, Kage, Tag), som aldrig kan bli for os, hvad den ær i Danmark, fordi vi har en annen, som brukes hver dag alle samfundslag ned igennem (Rot, Bot, Kake, Tak), og som lider uret ved pa visse steder og tider at måtte vike for den utenlandsk-danske (i kirken, skolen osv.). Man tænke bare at den danske kirke el. skole vilde hævde vårt Rot, Bot osv., til fortrængsel av den innenlandske talebruk!

Derimot hvor vi vanter (mangler) norske ord t. d. til avløsning av fræmmede, dær ær Danmark for tiden en meget god fundgruve, bedre æn Sverige og Norge — uagtet I. Aasens rikdom —, da målrenskingens tanke ær mere levende dær nu æn

[1] A. F. Dalin: Ordbok öfver svenska språket, I—II, Stockholm 1850—53.

[2] I anmeldelsen av Dahls hjælpeordbok.

[3] A. Listov: Ordsamling fra den norske æsthetiske Literatur siden Aaret 1842, Kjøbenhavn 1866.

annensteds i Norden, og dærfor har jeg da også for min del forsynet mig så vel, som sagt, hos huset (Firmaet) «H. D.». Forresten skal vi lægge mærke til, at ordstrømmen i flere 100 år har gåt fra Danmark til Norge, så det nu ikke burde undre os, om gensidighets-strømningen en ,stund kom til at gå stærkere fra nord mot syd æn omvendt. N. M. Peters[en] vitner jo, at de danske intil nu (1860?) næsten intet hadde optat fra Norge. At Gut el. Jente kan forekomme en sjælden gang t. d. hos Øhlenschl. — likesom gosse el. flikka hos en dansk skandin. taler, — ær jo ingen virkelig inlemmelse av disse ord i dansken. De ær dog fræmmedord dernede, likesom Faar, Hyrde, eller som de i skinnet danske, men i virkel. tyske ord Skjød, Pjalt og lignende ær hos os. Og dette ær i sin orden, da vårt Gut, Jente ikke tiltrænges i Danmark, som alt har sit Dreng, Pige.

Jeg nævnte noget om strømning nordenfra. Fra Sverige har jo Danmark fåt adskilligt, f. e. område, emne. Men fra Norge? Nej, men det bør være de danske ufortænkt, hvor de vil låne fra, bare de vil la være at låne fra «Europa» i alle fal i utrængsmål, ɔ: når de kunde få like så gode og billige lån innen Norden selv. Dær ær da heller ikke von til, at vi normæn får «anbragt» nogen «kapital» hos eder nu mere æn før. Jeg har liggende for mig flere strænge uttalelser mot at låne herfra, navnlig fra «Fædrelandets» side (C. Ploug?) Et annet blad «Nær og Fjærn» har jo nys ytret sig i samme retning og tilmed ført en liten strid om det spørsmål med vår «Ny illustr. Tidende» (K. Winther-Hjelm). Efter N[ær] og Fj[ern] skulde ænog norske bokskrivere, som lar sine arbejd trykke i Danmark, være skyldige til at omskrive dem til dansk og altså plukke ut alle sine norskheter, idet de træder over på dansk grund. Samme N. og Fj. har jo og ophålt sig over, at den norske Laura Kieler (i el. ved Viborg!) har i sin «Everil»[1] stavet nogle ord efter norsk uttale, hvad bladet dog utlægger som svenskheter, idet det som ikke ær dansk, naturligvis maa være svensk, siden Norge ikke har annet «Bogsprog» æn de danske! B. Bjørnson og H. Ibsen skal dog, efter N. og Fj. få være fri for at oversætte sig på dansk; dog, som bladet uttrykel. siger, bare fordi disse størrelser ær mægtige nok til selv at kunne sætte vilkårene.

Også i det formelle møter os samme oplevelser (Erfar.) fra

[1] I 1876 utkom Laura Kielers «Everil»; den vakte en sterk sprogdiskussion mellem det danske «Nær og Fjern» og det norske «Ny illustreret Tidende».

dansk side, selv dær de openbart har uret og svensker og normæn ret. Således var de danske ombud ved Stokholmsmøtet 1869 ikke at forma til at opgi dansk(norsken)s falske d'er efter l og n (kalle, finne) eller de falske g'er i de fire ordfamilier vælge, sælge, spørge, dølge (se min bok om uttalen) el. ænog bare f (= v) i «af», Alf og nogle egennavne (Rolf, Olaf osv.), medens svenskerne var villige til at skille sig ved samme f, ænda at regelen hos dem vilde medføre ændring av en langt større mængde ord. Den danske umedgørlighet hæri var sa pafallende, at to av møtets svenske medlemmer (Richert og Wisén), som jeg engang gik med pa gaten, engang spurte mig om ordet «af» vilde fa nogen obskøn betydn. på dansk, i fal det blev skrevet «av»! Underligt var det og, at det var en svenske, C. Säve, som uttalte sig mot at utelate g i valgte, valgt osv., uagtet vi netop var kommen sammen dær for at «jæmke» nordens staving sammen. Men han var uten tvil formåd dærtil av de danske, idet det vilde gøre mere intryk pa møtet, nar en svenske uttalte sig for, at de danske fik hålde på en egenhet, som de svenske selv var fri for. De danske hadde ellers skrevet til os norske, mens vi ænnu var hær i Kristiania, for at fa os til at slutte avtale med dem f o r u t for sammentrædet i Stockholm, og dærved, som vi hær trodde, at hålde svenskerne stangen. Dette inlot vi os da heller ikke pa. Men jeg, som var ræd, at svenskerne skulde være altfor medgørlige til beste for gammel slendrian, skrev et brev hærom til de svenske medlemmer. Men det hjalp da ikke noget, som det synes, siden Säve kunde hjælpe de danske imot os og imot de svenske selv, som ovenfor fortalt. Denne historie har jeg og fortalt til E. Bøgh, som jeg har sendt min siste bok til fræmstedelse (men som nok aldrig kommer, da Folkets Avis nu synes at hvile sig på sine laurbær), men har søkt at forklare nysnævnte umedgørlighet ved en gisning om, at de danske ombud var bunden ved den fulmagt, de hadde fat, som kan hænde bare kan ha git dem radighet over visse punkter av stavingen, men ej over andre. Men så skulde de heller ha sagt os andre dette, heller æn at synes uimottagelige for de beste grunner. (Jeg får hær skyte in dette, at jeg senere skrev til prof. Grundtvig og bad ham opgi mig, hvad for bøker av hans fars jeg helst skulde lete igjennem for at finne gode danske el. nordiske ord for min ordbok. Men han gat ikke svare mig, og jeg hadde

fåt en hel del bry med dem, dærsom H. Dahls «Hjælpeordbok» ikke hadde blet tilgængelig og innehålt så meget.)

Jeg tillater mig hærmed at sende Dem tre smating, om De skulde ha moro av at løpe dem igennem i en eller annen ledig stund. Den første handler «Om tilnærmelse» osv.[1] Av den vil det kunne ses, at den tanke om Nordens språklige enhet, som i dette brev er uttalt, ær hos mig i det minste 10—11 år gammel. Dette lille skrift blev ved prof. L. K. Daa utdelt paa bokhandlermøtet i Stokholm (i 66?) og siden — ved samme man — blandt retskrivningsmøtets medlemmer i 69 (første dag, da jeg ikke ænnu var kommen). Den andre omhandler spørsmålet «Er Norsk det Samme som Dansk?[2] Det svares på det med nej, men i samme forstand, som om det spurtes «Er Dansk d. S. som Dansk». Harpestrengs dansk ær jo næmlig ej d. samme som Chr. Pedersens dansk og dette igjen ej d. samme som Heibergs el. Chr. Winthers. Dærmed ær altsaa ikke sagt, at norsk og dansk er forskellige «Sprog», som det har været påståt, og det så meget mindre, som heller ikke svensk og dansk i videre forstand ær annet æn «Dialekter» av samme språk. Endelig følger mit siste opsæt i Morgenbl. med som uttalelse av min mening om det norsknorske «Landsmaalet».[3] Det ær ellers samme mening, som jeg mere æn én gang før har fræmsat, og navnlig i min bok om «Det norske målstræv», 1867. De får undskylde, at bøkerne ær brukt. De har næmlig gentagne ganger været i mine lærlingers hænder. Nogen rigtig nye har jeg ikke.

Kristiania $^{21}/_{2}$ 77.

Med megen agtelse

K. Knudsen.

[1] Se innledningsordene.

[2] Utkom 1862.

[3] I «Morgenbladet» 1877 nr. 46 A: «Hvad vi Maalstrævere vil og hvorfor vi vil det.»

FINSK SAGNVERDEN OG DENS SAMMENHÆNG MED DEN NORDISKE.

Av Reidar Th. Christiansen.

Der utkom 1911 et arbeide i Helsingfors av professor E. N. Setälä «Kullervo-Hamlet, ein sagenvergleichender Versuch», som fremla en række interessante og skarpsindige undersøkelser over et verdensberømt sagnstof. Da det endvidere behandlet nordiske traditioner og satte disse i forhold til den finske sagnverden, som vel i det store og hele er temmelig ukjendt hos os, syntes det at være paa sin plads at forsøke paa at gi en oversigt over det finske nationalepos, Kalevala, over de studier, som knytter sig til dette, og over dets mulige berøringer med nordiske traditioner. En nogenlunde kortfattet oversigt over et saa vældig stof maa jo selvsagt forbigaa mangt og meget; men det syntes dog mulig at gi et visst indtryk uten at ta alt med.

I en av sine mesterlige smaaskisser «Spånor» skriver den finske digter Juhani Aho: Finland er som Grækenland før, og det finske folk er et nyt græsk folk. De hadde sin Homer, og det finske folk har sin Kalevala. Men vore helte kjæmpet for større ting end deres. Hine beseiret en by og ødela den; disse fridde sit lys ut fra Pohjolas fjeld. De brukte sit sverd, vore ordets magt, og med ordets magt skal ogsaa vi engang seire over verden. Vi finner skal skape nye tanker, indblæse i dem en ny aand, og det skal vi gjøre ved vor arv fra fortiden, ved Kalevala og Kanteletar. Vort land skal bli et møtested mellem øst og vest[1]. Dette er nok en «ungdommens drøm» og store ord; men det viser os en finnes glødende begeistring for sit folks nationale skatte.

Det er en rik og egenartet sagnverden det finske folk eier, eiendommelig ved sit præg og sin fantasi og ogsaa eiendommelig ved sin tilblivelse og sit liv ute blandt folket. Nævnes finsk folketradition, saa er det jo først og fremst Kalevala som staar for

[1] Fra stykket Nuoruuden unelma (ungdommens drøm. Lastuja I. s. 186 f.

tanken, et stort digt eller en digtcyklus, delt i 50 Runot eller sange. Det andet hovedverk Kanteletar indeholder en mængde folkeviser særlig av lyrisk indhold.

Kalevala har en lang og broket historie bak sig, før det naadde sin nuværende form; og der har i de sidste aartier været drevet et intenst arbeide med at undersøke dets bestanddele. Det indtar nemlig en særstilling ved siden av de andre store folkelige episke digte som Homer og Niebelungenlied, idet dets samling ligger i en saa sen tid, at man har fuld oversigt over dets tilblivelse, ja saa at si kan følge denne linje for linje.

I hele svenskevældets tid levet der ute blandt folket en rik og sterk tradition, om den end kun sjelden trænger ind i datidens bokverden. Men den trænger dog av og til frem, og saavidt eiendommelig er den, at det altid er let at merke dens spor. Alt i den første finske bok, hos reformatoren Agricola, nævnes folkesangene, og i en salmebok, som han fik utgit, klager han over, hvor ivrige folk er efter at synge de gamle ugudelige sange. Hekseprocessene bringer undertiden gamle tryllekvad frem i lyset, og i mange salmer og religiøse digte klinger folketonen frisk og oprindelig igjennem. H. E. Porthan († 1804), grundlæggeren av finsk videnskabelighet, skriver en avhandling om finnernes poesi, og omtrent samtidig utgir Christfried Ganander et mytologisk leksikon.

Det er jo i de første aartier av det 19de aarh., at der med romantikken kommer en glanstid for folkedigtning. Denne bevægelse naar ogsaa til Finland, eller rettere det er i en kreds av unge finske studerende i Upsala at man merker dens spor. Det er her mænd som Sjögren, Poppius og Gottlund, som formelig avlægger et løfte om at arbeide for at samle Finlands nationalrigdom. Gottlund fortæller selv, hvordan hans interesse vaktes, da hans rorskar engang sang for ham underlige sange om bjørnejagten. Han samler ivrig kvad, og der dæmrer hos ham en tanke om en mulig sammenhæng mellem kvadene. Men den finske romantik fører ikke egentlig til noget resultat; det er to utlændinger som gir den største impuls. Den ene er en tysker, v. Schröter, som i 1819 utgav en samling Finnische Runen — finsk tekst med tysk oversættelse. v. Schröter var blit kjendt med dem i finnernes kredse i Upsala, og han taler i sin interessante og begeistrede Vorrede om den langt større rigdom Finland har; han taler om den megen magiske visdom der er i dem, hvori han mener at finde: «Trümmer einer alten Philosophie». Den anden utlænding er dansken Rask, som opholdt sig en kortere tid ved Åbo universitet, og der blev grepet av en varm interesse for finsk sprog og kultur. Disse to mænds virke vækker sterk gjenlyd i Finland. I «Åbo uketidende» taler den unge professor R. v. Becker manende ord om finnernes pligt til at hæve sine nationale skatte, og langt nordfra, fra Karelen, kommer nye vidnesbyrd om end større sagnrigdom. Topelius (far av digteren) var paa denne tid distriktslæge

i Kajaana, og fik av karelske kramkarer høre en mængde sange, hvorav han i 1822 utgav endel under titelen «Gamle kvad for Finlands folk». Baade v. Becker og Topelius blev av den største betydning for den mand, i hvis lod det faldt at samle ind kvadene og skape det store verk: Elias Lönnrot.

Lönnrot var en folkets mand. Han var fra et fattig bondehjem og hadde gjennemgaat utrolig av slit og savn før han i 1822 blev student, og det var først efter at han hadde opnaadd at bli huslærer hos professor Törngren paa Laukko gods, at han kunde faa tid til at stelle mere med det som altid hadde været gjenstand for hans interesse, nemlig folkedigtningen. Paa Laukko traf han v. Becker og under hans veiledning blev hans magisteravhandling «Om Väinämöinen» til, og det er derfra han i ferierne drager paa samlerfærd rundt i landet. Det i 1831 stiftede finske litteraturselskap kommer ham snart til hjælp. Hans doktoravhandling er om finnernes magiske medicin, og viser, hvor stadig hans interesser var knyttet til det samme stof. I 1832 blev han doktor i Kajaana, et stort ensomt distrikt langt nord, hvor han haabet at faa tid til at drive paa med indsamling og studier. Han er stadig paa reiser, færdes blandt folket som en av dem, og faar samlet stadig voksende mængder av traditionelt stof [1]. Han begynder at tænke paa muligheten av at sammenarbeide dem, men har sine tvil. I et brev til professor Linsén skriver han: «Jeg vet ikke om kvadbrudstykkernes ordning til en sammenhængende enhet bør utføres av en eller flere, da vore efterkommere maaske kommer til at holde verket i likesaa stor ære, som de gotiske folk Eddaen, og grækerne og romerne om ikke just Homer, saa dog iallefald Hesiod.»

Saa i 1835 fremlægger han samlingen Kalevala og i 1840 Kanteletar. Men dette saakaldte «gamle Kalevala» av 1835 er ikke det vi nu kjender. Under de følgende aars leksikalske arbeide fandt Lönnrot selv og hans medarbeidere (især Europæus) saamange nye sange, at Lönnrot bestemte sig til at underkaste hele verket en omarbeidelse. Dette tok flere aar, og først i 1849 utkom det Kalevala vi nu kjender.

Saa forelaa da Kalevala som en stor gave skjænket det finske folk. Det er et vældig verk, med sine ca. 23000 verslinjer. Versemaalet er det som almindelig brukes i al finsk folkepoesi; det bestaar av 4 trochæer, hver linje i almindelighet med 8 stavelser. Av andre poetiske virkemidler er der ofte brukt forlydsrim, hvad der i finsk er let at benytte, idet f. eks. 20 % av ordene begynder med k. Desuten brukes en vidtdreven parallelismus membrorum. Samme tanke varieres i to linjer, ofte med vidt forskjellige uttryk; dette er forresten ofte skyld i, at det er meget vanskelig at bestemme enkeltheter, idet der siges ett i en linje, og i næste linje noget ganske andet. Ogsaa enderim forekommer. Finskens mange utprægede bøiningsendelser gjør slikt naturlig. I oversættelser virker

[1] Lönnrots reisebeskrivelser *Matkat* (utg. i Helsingfors 1902) gir et elskværdig og underholdende billede av hans virksomhet som samler.

dette versemaal ofte ensformig; i finsk indtræder ofte en brytning mellem ordakcenten og versakcenten, som gir linjerne liv.

Den mottagelse Kalevala først fik, var ikke saa særlig gunstig, undtagen indenfor de kredse, som stod Lönnrot og litteraturselskapet nær. Der var dem som lot Lönnrot høre, at han som en ny Macpherson hadde fordærvet folkesangene, ja selv mange av dem, som før hadde interessert sig for folkets digtning, følte sig ikke tiltalt av Kalevala. Det maa da indrømmes at der er flere ting ved verket, som gjør en tilegnelse vanskelig. Først længdén og dernæst at man stadig savner en sammenhængende handling. Det er som om en hel del episoder er blandet om hverandre, forbindelsen er ofte svak, og desuten avbrytes gangen ret som det er ved lange tryllesange. De mange digtcykler, hvorav egentlig Kalevala bestaar, grupperer sig eller stilles i relation til de store hovedskikkelser, især de tre mandlige: Väinämöinen, Lemminkäinen og Ilmarinen [1]. Skulde man i det hele tale om en hovedepisode, et enhetspunkt i Kalevala, maatte det bli striden mellem Kalevala og Pohjola (Nordlandet) om den lykkebringende Sampo, som er røvet av Pohjola, men som av heltene hentes ut av Pohjolas kobberberg. Men saa findes der andre episoder, som staar helt for sig selv, saaledes især Kullervo-episoden (Rune 31—36) med sit bestemte særpræg, vel de eiendommeligste og dypeste av verkets digte.

Men selv om der estetisk set kan være indvendinger nok at gjøre, saa er der dog i Kalevala andre værdier, som har maattet virke paa det finske folk, og som altid vil gjøre verket kjært for dem, som er glad i poesi. Det er først og fremst digtenes nationale karakter. De fører ind til en folkeindividualitet, saa eiendommelig og saa særpræget som vel mulig, og der er over mange episoder en stemning av rent bedaarende friskhet og ynde. Fantasien bygger ofte op billeder og træk, som nok kan virke for utsmykkede og for barokke; men der er altid en egen frisk oprindelighet over dem, som gjør, at man uvilkaarlig lar indvendingerne falde. Og det er finsk stemning i dem, stemning fra de store skoger og de mange sjøer, enten tindrende friske med baatfærd langs skummende elve, eller vinterstemninger med snefald over svære mørke skoger. For finsk kultur er derfor Kalevala blit som et reservoir, hvorfra der hentes stadig nyt stof. Kunstens forskjellige grener henter der impulser, og det vilde bli en statelig række, skulde man nævne alle de kunstverker, der skylder Kalevala sit sujet, fra Alexis Kivi til Sibelius og Aksel Gallén. Nævnes maa ogsaa, at Kalevala bidrog sit til at skape et finsk skriftsprog. Til de fattigere vestfinske dialekter kom der en ny strøm fra de rikere østfinske, og naar nu Finland eier et skriftsprog, er det kanske ikke mindst Kalevalas skyld.

Nu har der vokset op et rikt videnskabelig studium av Kalevala

[1] En karakteristik av hovedskikkelserne findes i Julius Krohns »Finska litteraturens historia», 1ste del; indholdsangivelse i Comparettis «Kalevala» og i dansken Ohrts mere populære verk «Kalevala».

og dets sagn, og idet vi vil se at faa et overblik over enkelte spørsmaal her, melder sig da først dette: Er Kalevala av 1849 virkelig folkets verk eller er det Lönnrots? Spørsmaalet er vigtig nok; ti det avgjør jo, om vi kan bruke verket som kilde til studiet av finsk kultur i tidligere tider. Hvad der ligger i dette spørsmaal, og hvad løsning kan gives, vil kanske fremgaa bedst av en diskussion, der for et par aar siden blev ført om dette emne mellem professor Wiklund i Upsala og prof. Kaarle Krohn i Helsingfors.

I et populært foredrag «Om Kalevala och forskningarna rörande detsamma», behandler Wiklund Kalevala, gir en oversigt over indholdet, og kommer paa de sidste sider ind paa spørsmaalet om Lönnrots andel. Side 37 heter det: «Forskningen har sålunda visat, att Kalevala ingalunda är det finska folks omedelbara verk. Man kan icke heller säga att Lönnrot blott sammanställt Kalevala . . . Närmast sanningen torde man komma, om man säger att Lönnrot författat Kalevala, med hjälp af en massa folkliga dikter, hvilka såväl till form som innehåll voro föga stabila. Berättelsens tråd är Lönnrots ägen; folket kände endast enskilda episoder.» Kalevala er blit en skuffelse for finnerne, mener Wiklund. Deres «monumentum aere perennius» har vist sig at være et luftslot, «som skimrade i härliga färger, men hvars stolta byggnad var bräcklig och förgänglig.»

Wiklunds foredrag blev referert i Tyskland og vakte adskillig opsigt; dette var kanske en av grundene til at professor Kaarle Krohn gjorde boken til gjenstand for en utførlig kritik (Zur Kalevalafrage) i Finnisch-Ugrische Forschungen I (1901), Anzeiger s. 185. Han benegter at studiet av Kalevala væsentlig er et negativt oprydningsarbeide, og hævder at det gir meget positive resultater. Det er ikke et virvar av folkesange, man kommer ut i, som varierer hos de forskjellige sangere; men der hersker en viss lovmæssighet, idet der inden samme sangomraade findes en gjennemgripende ensartethet. I den omstændighet at utviklingen er geografisk bestemt, ligger hovedbetingelsen for et virkelig studium av sangenes liv. Der er derfor sammenhæng mellem sangene ogsaa paa folkets mund, det er ikke saa at den er restituert av Lönnrot, heller ikke skapt av ham. «Die Einheit zwischen den Liedern ist weder etwas ursprüngliches noch von einem einzelnen zusammengesetztes, erfundenes, sie ist allmählich mit der Zeit und während der Wanderung der Lieder entstanden» (s. 192). Et folkets epos vil ikke bare si et epos, som indeholder folkelig stof, men et som er bearbeidet av folket, saa langt det naar. Det mytiske skjær over sangene opløser sig, vi faar ikke mytologisk materiale men folkloristisk. Derfor blir mange av de ældre sammenligninger med Eddaen uten værd, likheterne skyldes fælles kilde, ikke direkte berøring. Som sagnstof i forbindelse med det øvrige europæiske faar Kalevala sin betydning, som et led i det stof der sorterer under den internationale folkloreforskning.

Men i sine forbindelser var han folkelig; uavhængig av ham er de samme kombinationer senere gjort av de egentlige folkesangere. Han var saa kjendt med sit stof, at han sjelden behøvet at ty til skriftlige optegnelser; han hadde dem i erindringen, og selv der hvor han lemper litt paa handlingen, har han oftest en eller anden variant at støtte sig til. Paa ingen maate har altsaa Lönnrots arbeide git Kalevala en akademisk karakter, det er og blir folkelig. Et folkeepos i den mening, at det helt er skapt av folket, lar sig vel ogsaa knapt tænke.

Saa spalter altsaa Kalevala-studierne sig i to retninger. En er selve samlingens historie, en væsentlig litterær, historisk, og en er selve sangenes historie. Det er denne sidste, som her interesserer, og først og fremst maa man da spørre, hvordan man skal opfatte traditionerne, historisk, mytologisk eller folkloristisk?

I den første tid efter Kalevalas fremkomst gik man ut fra det trykte verk; at sangoptegnelserne skulde faa værd, var en dunkel tale. I denne tid (ca. 1850) skrev f. eks. Polén fra Suistamo i Nordfinland: «Saa daarlig husket folk her Kalevalas sange, at jeg ikke gad skrive dem op.» Castrén[1] mente om sangene, at de var levninger fra en fjern fællesfinsk fortid, og dér hang sammen med samojediske og tartariske traditioner. Lönnrot fremsatte selv i 1839 en teori om at de var fra Bjarmevældets tid, fra de store riker ved Dvinas munding, hvor sagaen talte om byer og templer[2]. Derved fik han ogsaa forklaret den nordiske indflydelse. Vistnok faldt hans teorier; men troen paa at sangene var fra Karelen, stod som et rent dogme længe nedover.

Det er fra 70-aarene at studierne særlig skjøt vekst. Alt i 1873 bestred Borenius, at sangene var karelske; men det grundlæggende verk utkom i 1885; det er Julius Krohn's «Den finske litteraturs historie»[3], hvorav han kun rak at fuldføre det første bind, om Kalevala. Han fører studiet tilbake til varianterne; han siger derom (s. 150): «Her faar vi det samme syn og det samme arbeide som en geolog, som av jorden fremgraver fortidsdyrenes skeletter, og som ved at ordne og sammenstille disse fremmaner et levende billede av den utvikling vor jordklodes væsener var naadd for tusener av aar siden.» Krohn fastslog at de karelske former er resultatet av en utvikling, som er foregaat i og med sangenes vandring fra syd mot nord; i almindelighet har dette været retningen. Et motskrift av Ahlquist (1887) «Kalevalan Karjalaisuus», som hævdet den ældre teori, førte ikke til noget. Krohns resultater er blit grundlæggende for det senere arbeide.

Der har i senere tid været ydet et intenst arbeide paa at analysere og undersøke Kalevalas sange. Dens litterære historie er indgaaende behandlet av R. Niemi i hans bok «Kalevalan Kokoonpano», mens en mængde monografier søker at følge de enkelte sanges

[1] Castrén holdt alt i 1840 i Helsingfors forelæsninger over Kalevala.
[2] Cfr. Olaf den Helliges saga.
[3] Her citeres som i det følgende efter den svenske oversættelse.

Wiklund svarte i en liten brochure «I Kalevalafrågan» (Uppsala 1902). Det som interesserer i denne forbindelse, er hans utredning av spørsmaalet folkeepos. For at et digt skal kaldes et folkeepos, maa dets sammenstiller være av folket; men eftersom tiden gaar, vil en digter, — og en slik kræves for at skape en større enhet — vanskeligere kunne tænkes som en av folkets masse. Han vil staa i sammenhæng med en kultur, som hæver ham ut over folkets kultur — der kommer et fremmed element ind; middelalderen var den sidste tid, da folkedigte var mulige. Lönnrot var ikke digter, men lærd; hans arbeide var ikke utslag av en digterindividualitet, men av lærde principper (s. 10). Hans sammenstilling maatte bli et lærd folkedigt, men det er en contradictio in adjecto. Sammenstillingene blandt folket var forvirrede og uklare og kunde godtført i en anden retning.

I en mindre artikel i Finsk tidsskrift imøtegaar Krohn dette. Han bestrider Wiklunds karakteristik av Lönnrot som en lærd. Lönnrot stod utenfor kulturbevægelsen, han var rent folkelig, og hans arbeide var ikke en videnskapsmands. Enheten var ikke hans verk, det laa i sangene selv; kun paa et sted hadde de naadd en utvikling som gjorde en sammenstilling mulig. Han var ikke digter, men folkesanger. Hans digte, naar han optræder paa egen regning, er slette — «det är det kollektiva, det omedvetna som skiljer folksångaren från den individuella, självmedvetna konstdikten» (s. 17).

Hvad mener Lönnrot selv om sit arbeide? Han har ikke indhyllet sig i noget mystisk skjær, men han uttaler sig med al tydelighet, og alle sine forarbeider og opskrifter overlot han til det finske litteraturselskap. I fortalen til det gamle Kalevala (1835) skriver han: «Kvadene føier sig nok nogenlunde i den retning de her er ordnet, maaske vil de føie sig endnu bedre i en anden.» I fortalen i ny Kalevala (1849) skriver han: «Ved sammenføiningen har dog megen vilkaarlighet gjort sig gjældende, da man ikke engang hos de bedste sangere har faat synderlig mange kvad i en række», og i en redegjørelse i «Litteraturbladet» nr. I (1849) skriver han: «For den som ordnet og sammenføiet de enkelte fragmenter, blev det undertiden for sammenhængens skyld nødvendig at tilføie enkelte vers».

Av disse uttalelser fremgaar at Lönnrot var sig bevisst at være mere end samler, han var redaktør. Folkeepos i den forstand at det er avskrevet efter folkets diktat, er Kalevala ikke. Hvilken sanger kunde vel ha de 23 000 vers i hodet; det var forresten merkelig, hvad de kunde huske. De bedste sangere hadde ca. 4 500 vers at meddele; de dannet dog ikke et hele. Kalevala er altsaa resultatet av en bearbeidelse; men her er at merke at Lönnrot virkelig var av folket. Han leverer intet lærd skrivebordsarbeide, men træder saa at si ind i rækken av folkesangere. Han kombinerer slik som de; men hans sangforraad var bare saa uendelig større end deres. Alt paa folkelig grund var en sammenstilling begyndt; men at samle alt stof under en stor plan, det var Lönnrots idé.

spor. Kaarle Krohn har i sit verk «Kalevalan Runojen Historia» behandlet de enkelte større sagngrupper, og søkt at utrede deres grundform. Det billede man har faat av sangenes liv, er da følgende. De mest enkle former findes i Estland. Derfra har sagnene gaat gjennem Ingermanland, langs Ladoga, igjennem finsk Karelen, og endelig nord til russisk Karelen. I finsk Karelen er der støtt til en anden strøm, med væsentlig magisk stof, fra Vestfinland. Denne vandring er væsentlig foregaat ved selskabelig samvær mellem bygdene, hvor netop recitation og sang var den almindelige underholdning. Paa denne lange vei er da sangene vokset, ofte fra uanselige smaa viser til svære indviklede kvad.

Alt studium maa da gaa til disse sagnvarianter og undersøke dem, og avgjørelsen om deres alder opløser sig i en række enkeltundersøkelser. Italieneren Comparetti som har skrevet et stort, meget underholdende verk om Kalevala (overs. til tysk), hævder at tryllekvadene er det oprindeligste element; men neppe med rette. Han gaar ogsaa væsentlig ut fra det trykte Kalevala, ikke fra sangene selv. I nordisk litteratur har vi dansken Fr. Ohrt's interessante bok om Kalevala i to bind (1907), med en oversættelse og gjennemgaaelse. Denne bok blir nu oversat til finsk, et bevis for at den er god.

Set paa denne maate blir der over finsk sagnverden en mangeartethet uten skarpt tegnede personer og episoder. Her findes træk om hverandre av meget forskjellig art. Snart er der minder om gammel schamanisme, snart kristelige tanker og forestillinger.

Er der nu i denne sagnverden spor av forbindelse med vor gamle digtning, med Eddaen og nordisk mytologi. Naboskapet gjør det paa forhaand rimelig, gammel sproglig sammenhæng likesaa.

Julius Krohn nævnte en hel række punkter, hvor der var forbindelse med Eddaen, men neppe med rette. Gaar man tilbake til de egte folkelige varianter, saa gaar det slet med dem som mytologiske kilder; vi havner, i en slik enkelundersøkelse, i lokalsagn, i smaatræk, hvor alt mytologisk skjær er borte. Men taper de sin betydning for mytologien, vinder de det igjen paa et nyt punkt. De gir os nye bidrag til det folkloristiske studium, gir os nye eksempler paa eventyrenes og sagnenes liv, under nye eiendommelige kaar. Direkte berøringer mellem Edda og Kalevala finder man ikke, men vel likeartet stof, og derved lys over de enkelte sagns liv, hvad enten disse nu er internationale vandresagn eller de tilhører den nordiske traditionsskat. Her skal da nævnes, i al korthet, de vigtigste punkter, hvor en slik bruk av samme stof findes, og det er til denne række at prof. Setälä ved sin undersøkelse har føiet et nyt og interessant led.

En meget omdebattert gjenstand er den mystiske *Sampo*, hvortil, som nævnt, hovedepisoden i Kalevala knytter sig. Det har været skrevet en mængde om den. Skildringerne i selve Kalevala er yderst dunkle. Naar man som Neovius (i Suomi 3.) vil forsøke derav at skildre hvad det er, faar man et merkelig resultat. Friis i Lapp. Mythol. § 7 er inde paa det samme. Paa grundlag

av en variant er Sampo tydet som en «skatvogtende drage» — etymologiske grunde støtter denne antagelse. Hvad nu ordet selv betyr, saa synes K. Krohn at ha ret, naar han søker kjernen i sagnet i en folketradition om solen, som blev røvet og ført tilbake. Den har sydfra vandret nordover, optat i sig nyt stof og blit til Sampocyklen.

Denne cyklus handler om hvordan solen var røvet, og alle led derved:

Fordums tid man levet hos os
uten sol og uten maane. —
Famlet sig paa vei med haanden,
vei med haanden, sti med finger,
kun ved lys man akren pløiet
og ved tjærebluss man saadde.

Sin interesse faar Sampo i denne forbindelse ved at den i Kalevala og endel varianter skildres som en kvern. Det er smedningen av Sampo som skildres:

Det var smeden Ilmarinen,
som da dage tre var gangne,
gik til essen for at hamre,
se om der det snart var færdig:
Saa han da at Sampo skaptes,
steg med broket lok i veiret.
Det var smeden Ilmarinen,
han som evig drev og hamret,
slog han med sin tunge hammer;
tunge slag i luften suste.
Sindrig der han Sampo smidde;
paa den ene kant en melkvern,
paa den anden stod en saltkvern,
pengekvernen paa den tredje.
Straks tok Sampo paa at male,
saa dens gilde farver blinket,
malte kisten fuld paa morgnen.
Første kistens mat de spiste,
men den andens mat de solgte,
en de og til forraad gjemte.

Senere fortælles at Sampo falder i havet, og i en variant fortælles det at derav er havet blit salt. Det vil her let sees at det er et almindelig eventyrtræk, som gaar igjen. Det samme som vi har i «Kvernen som staar og maler paa havsens bund», og som ogsaa er kommet ind i Eddaen i sangen om Grottes kvern. Eventyrets sandsynlige utspring og liv er behandlet av Fr. v. d. Leyen i hans interessante studie «Das Märchen in den Göttersagen der Edda» § 58. Den gir et godt eksempel paa, hvordan samme eventyrstof dukker op baade i Edda og Kalevala.

Paa usikrere grund er man straks, naar det gjælder et andet punkt. I Kalevalas anden Rune berettes om et kjæmpestort eketræ, som vokser op:

Op en ek der siden vokste,
ut den strakte sine grene,

viftet vidt med sine blade.
Kronen fyldte himmelhvælvet,
luften med dens blade lekte.
Skyens flugt ved eken stanset,
sommerskyerne stod stille.
Solens skin blev helt formørket,
maanens straaler holdt tilbake.

Eken hugges ned, og i de fleste varianter lager den onde av spaanerne piler, hvormed han kaster sygdom, hekseskud paa folk. Det er egentlig fra en tryllesang, brukt mot sting. Efter finsk magi kunde man nemlig bøte en skade, hvis man kjendte oprindelsen.

Sangens forgreninger er indgaaende behandlet i en avhandling «Iso tammi» (den store eken) av Fransila. J. Krohn sammenstiller i sin litteraturhistorie (s. 206) hermed det norske sagn om Ygdrasil, dog saa at han antar ogsaa en indflydelse fra øst og syd, fra litauer f. eks. Nu er sagn om store trær meget utbredt, og det finske sagn er saavidt forskjellig fra det norske, at det er tvilsomt, om man tør anta en forbindelse. Direkte berøring eller avhængighet er der iallefald ikke.

Av en noget anden art er en forbindelse paa et andet punkt. Det er ved en i Kalevala forekommende figur *Sämpsä Pellervoinen*. Sangene om ham skildrer gjerne hvordan intet vil vokse, fordi han ligger og sover; men naar han saa vaakner, da skyter alt fart. I Kalevala er han anbragt i anden rune, hvor der spørres, hvem skal tilsaa og pløie den nyskapte verden:

Pellervoinen, akergutten,
Sampsa, drengen, han den lille,
han skal tilsaa alle marker,
kornet spre i tætte rader.

Hvem han egentlig er, sees av en sang om ham, som er optegnet i Ingermanland, og sunget paa en vaarfest. Han er en vaargud og er sat i forbindelse med en nordisk Frøikultus. Spørsmaalet er behandlet av A. Olrik i Danske studier 1905 og av Magnus Olsen i en artikel i Maal og Minne 1909; de finske sange om ham av Krohn i «Kalevalan Runojen Historia» V. VI, Helsingfors 1908.

Av større omfang og interesse er de spørsmaal, som knytter sig til en anden skikkelse i Kalevala, *Lemminkäinen*, og den mulige forbindelse der er mellem beretningen om hans død og de norske beretninger om Balder. Lemminkäinen har gjort sig uvenner med en gammel gjæter fra Pohjola, og i Runo 14 læser vi følgende linjer om, hvordan gjæteren hevner sig:

Gjæteren med den bløte lue,
Pohjas gamle blinde gubbe,
stod ved Tuonelas strande
ved de hellige elvehvirvler,
stod og saa til alle kanter,
ventet nu paa Lemminkäinen.
Saa en dag som bedst han ventet,
saa han unge Lemminkäinen.

(Trykt 30te mai 1913.)

Stadig mere han sig nærmet
hen til Tuonelas flodbredd,
der hvor fossen gaar i hvirvler,
og hvor Hellig-elven strømmer.
Han en orm fra bølgen løftet,
tok en lukket stilk fra vandet,
jog den gjennem mandens hjerte,
gjennem Lemminkäinens lever,
like under venstre armen
ut igjennem høire skulder.
— — — — — — — — — — —
Slik en død fik Lemminkäinen,
han den dristig djerve frier,
der i Tuonis flod, den sorte
strømmen under Manafossen.

Senere i kvadet hører vi at heltens mor lager istand en stor rake og fisker sin søn op av dødsrikets (Tuonis) flod, hvorpaa hun med sine salver og besvergelser igjen gjør ham levende.

Alt Castrén gjorde opmerksom paa likheten med Balders død, og Julius Krohn behandler indgaaende dette spørsmaal. Han søker at rense væk alle tillæg, nævner at i de fleste varianter blir helten i elven, og kaldes ikke tilbake til livet. Han mener dernæst at myten i sin oprindelige form maa være en imitation av Baldersagnet. Hyrden med den bløte hat er *Hǫðr* (Saxos *Hotherus*) efter en feil oversættelse: Hǫðr, manden med hatten. Hermóðr er i finsk ved en misforstaaelse blit til heltens moder (s. 366 ff.).

Senest og mest indgaaende er dette spørsmaal blit behandlet av Kaarle Krohn i en artikel i Finnisch-Ugrische Forschungen 1905 s. 83 f. Av alle sangene til denne cyklus utskiller han en enkelt om selve heltens død; her er dog navnet Lemminkäinen sjeldent; helten heter oftest «Poika päätönen» (den dygtige gutten). Av dette navns forekomst i andre sange, især i besvergelser, slutter Krohn, at det egentlig er Kristus som er helten, Kristus med sin moder Maria. Dernæst gjennemgaaes de varianter, der hører hit, og det stof der er fremmed, søkes utskilt. Av træk som hører med, kan nævnes varsler om ulykken, det er oftest en børste eller et sverd, som gir sig til at bløde — et almindelig eventyrmotiv. Selve morderen er en blind eller enøiet gjæter med bløt hat Dette er neppe, efter Krohn, folkeetymologi for Hǫðr, men er at føre tilbake til folkelige forestillinger om den ondes utseende. Vaabnet, hvormed mordet utføres, kan være et spyd, et sverd eller en plante *vesiputki*, cicuta virosa (Selsnepe), eller et redskap, som kaldes *umpiputki*, egentlig en lukket stilk. Det bruktes til at hekse med. Man skar et stykke av en stilk, som i en kant var stængt med et led, fyldte den med et menneskes urin, og stængte den med en prop; da maatte vedkommende dø. «Dødens flod», mener han, beror paa kristelige forestillinger, den er ikke gammelfinsk. Med hensyn paa morens redningsforsøk, saa er de efter de fleste varianter mislykket.

I behandlingen av Baldersagnet slutter Krohn sig til Sophus Bugge (Studier I 45 ff.), idet han antar en indflydelse og omform-

ning av kristelige legender, om Kristi død (jødisk legende), av Longinusepisoden, som træffes i danske og finske folkeviser, og legenden om misteltenen. Den finske beretning er ikke avhængig direkte av den norske; men den finske stammer fra en beslegtet legende, som i kristen tid vestfra er kommet til Finland. I enkelte træk, saaledes deri at det er moren, ikke Hermod, som søker at redde helten, mener Krohn, at den finske form er den oprindeligere. «Dass es wirklich eine christliche Legende gegeben hat, in welcher die Kreuzholz- und die Longinuslegende verschmolzen worden ist, ist durch die finnische Rune bestätigt worden» (s. 119). Saxos Balderhistorie, mener han, kan sættes utenfor; «die Balderlegende bedarf in keiner Hinsicht der Balder Sage Saxos zu ihrer Erklärung; diese, nicht jene setzt die andere voraus» (s. 128).

Tilslut behandler Krohn spørsmaalet, om Balderskikkelsen helt er skapt under kristelig indflydelse, eller om den ialfald har et hedensk grundlag, hvortil de kristelige tanker har kunnet slutte sig. Han avviser dette sidste, mener, at vi ingen ret har til at anta nogen førkristelig Balderskikkelse. En av de væsentlige støtter for at Balder skal være en gammelgermansk guddom er (efter E. H. Meyer), at hans navn forekommer i en gammel tysk trylleformel, den bekjendte Merseburgerformel. Der tales der om et væsen *Phol* og om *Balderes* (gen). Efter Bugge tar Krohn *Phol* som Paulus og *Balder* som et appellativ = Herre. Krohn mener at formlen avgjort er kristelig, og har faat sit hedenske skjær i senere tider. Han finder her støtte i en mængde finske, nordiske, tyske og engelske varianter av samme formel[1]. Balder-Lemminkäinens død er altsaa kun bleke gjenskin av Kristi historie: «Hinter diesem Christusbilde etwas heidnisch mytologisches oder primitiv antropologisches zu suchen ist und bleibt vergebliche Mühe» (s. 138).

I samme tidsskrift for 1908 har V. T. Mansikka levert et bidrag til spørsmaalet («Kleinere Beiträge zur Balder-Lemminkäinen Frage»). Han fremlægger her endel eksempler, væsentlig fra russiske kilder, paa hvor livskraftige disse legender har været, og hvor meget de har trængt ind i folkedigtningen. Han nævner hvordan legender stadig dvæler ved Kristi hvithet og skjønhet, hvordan han var gjort usaarbar av Maria ved en vidunderlig kjortel. Til sammenligning med Eddaens mistelten og legenderne om den, nævner han, hvordan vidjen i de russiske legender lar sig bruke til nagler, og derfor blir svak og tynd. Et enkelt eksempel er ganske interessant, da det viser, hvordan bibelske træk er trængt ind i sagnene. I en av de finske varianter om Lemminkäinen siger morderen:

[1] Krohns opfatning synes at bekræftes ved en formel fra Trier, saa gammel som fra det 10de aarh. (meddelt i Zeitschrift für deutsches Altertum LXII, 1910), som er helt kristelig. De interessante spørsmaal som knytter sig til disse formler, om deres omrindelse er hedensk eller kristelig, haaber jeg med tiden at kunne levere en længere redegjørelse for, med særlig henblik paa de norske og finske varianter.

Bring mig vand, du raske pike,
saa at jeg kan haanden vaske
ren fra Kalevsønnens blodstrøm,
ren fra heltens ædle livssaft.

Trækket findes ogsaa i russiske legender og er aabenbart hentet fra Mathæus 27, 24. I det hele viser Mansikkas artikkel, hvordan bibelsk stof kan trænge ind i folkesangene og leve videre der.

I den tidligere nævnte studie fremlægger professor Setälä en ny og interessant paralel til et stof, der har vundet verdensry gjennem en stor digters verk, sagnet om Hamlet, prins av Danmark.

Setälä hævder at Saxo er Shakespeares kilde, iallefald gjennem to mellemled, et tapt drama, og Bellesforest's Histoires tragiques, og han avviser i et tillæg et forsøk av R. Zenker (Berlin 1905) paa at avlede Hamlet av et fransk heltedigt og videre fra latinske kilder. De av Zenker fremhævede likhetspunkter skyldes at de samme vandremotiver har sluttet sig til begge sagn.

Som bekjendt har Saxo en længere beretning om Amlet, og av denne fremhæver nu Setälä de træk, som har betydning for sammenligningen. Det er da de træk at Amlet lager spidse haker, og siger at de skal brukes til hevn. Han ønsker et andet sted ulver ind i sin onkels hjord, og han taler gaadefulde ord om havets størrelse. Da man vil lokke ham til at røbe sit egentlige væsen ved en kvinde, mislykkes dette, og han krænker kvinden — Saxo tilføier den oplysning at de var pleiesøsken. Av episoden med den dræpte lytter nævnes, at Amlet kaster hans lik for svinene. Den senere beretning om reisen til Brittanien mener Setälä har optat en række vandremotiver som ikke egentlig tilhører sagnet; saaledes motivet med de forbyttede breve og skarpsindighetsprøverne [1].

Ved et verk som Saxos historie vil der bli spørsmaal om dets kilder. I tilslutning til A. Olrik (Kilderne til Sakses Oldhistorie) antar forfatteren en dansk traditionsmæssig kilde, og en islandsk; men hvordan han har brukt dem, og hvordan de har været, er meget vanskelig at avgjøre, da man omtrent intet har at sammenligne med. Der findes dog spor av en islandsk tradition om Amlet, om end litet utformede. Ældst hos Snorre i den yngre Edda, hvor det siges at skalden Snæbjørn kalder havet *Amlóða kvern* — mer siges ikke. Først i annaler fra ca. 1580 nævnes en prins Amlóði som skal ha levet anno mundi 3588. Historikeren Torfæus (født 1636 i Vestisland) taler om, at han i sin ungdom av gamle koner hørte en fortælling om en prins Amloðius, som han dengang holdt for et eventyr; senere har hans studium av Saxo vist ham at det var historie [2]. Nu er der virkelig paa Island optegnet et eventyr av denne art, det var i 1707, og kaldes eventyret om *Brjám*. Det indeholder hovedmomenterne i Amletsagnet, og overens-

[1] Han henviser herom til en artikkel av Olrik i Zeitschrift d. Vereins für Volkskunde VII, 119, og til en av Wesselofsky i Romania II, 161.
[2] Se en artikkel av Olrik i Arkiv för nord. filologi XV, 1899, s. 360.

stemmelse i detaljer om end i friere, mere folkelig form. Navnet *Brjám* istedenfor *Amlóði* forklarer han av en beslegtet appellativisk betydning [1]. Endnu et vidnesbyrd har vi fra Island i en romantisk saga fra sidste halvdel av det 17de aarh. om Ambales eller Amloðe den dumme, hvor Amlet-sagnet gjenfindes i sine hovedtræk med endel fantastiske utsmykninger [2]. Det er aabenbart at denne sagas forfatter har kjendt og brukt Saxo; men sin interesse har den, idet en række træk synes at peke tilbake til en folkelig tradition. Der har altsaa eksistert en islandsk tradition, saavel vestpaa (Torfæus) som nordpaa (eventyret om Brjám). Stoffet er endvidere, mener Setälä, kun nordisk. Han gjennemgaar de mulige paraleller utenfor Norden, og finder at om der end findes ganske merkelige likheter, tillater de dog ikke at konstatere en sammenhæng.

Til dette stof har vi altsaa efter forfatteren en finsk pendant i sangene om Kullervo (trykte Kalev. 31—36). Da sagnet vel hos os er litet kjendt, skal her i korthet gives en oversigt over indholdet.

Untamo og Kalervo er brødre. De blir uvenner, og Untamo overfalder og dræper Kullervo og alle hans folk, undtagen en svanger kvinde, som de tar med som træl. Hun faar en gut, Kullervo, som alt 3 dage gammel viser sine svære kræfter ved at spænde istykker vuggen sin. Eftersom han vokser til, begynder han at pønse paa hevn, og Untamo blir ræd og søker at rydde ham av veien. Han sætter Kullervo ut paa vide sjøen, men de finder ham igjen, mens han sitter —

Med en kobberkrok i haanden,
silkesnøre ut fra stevnen,
fiskende av alle kræfter,
mens han maaler havets dybde.
«Meget vand er der i havet,
kanske tvende skeer fulde;
vilde man nøiagtig maale,
kanske fik man og en tredje.»

Saa lager Untamo et vældig baal og sætter gutten midt i det.

En dag brandt det, to det flammet,
var i brand den tredje ogsaa.
Gik de saa for at se efter.
Gutten stod tilknæs i aske,
op til albuen i gløder.
Gloraken i haanden holdt han,
rørte om som bedst i varmen,
samlet alle glør i hauger.
Ei et haar paa ham var svedent,
ei det mindste haarstraa skadet.

[1] Eventyret er utgit med endel avvikelser, hos Árnason II 505, og hos Maurer, Isländische Volksmärchen 287.

[2] Utgit av Israel Gollancz: Hamlet in Iceland, London 1898, med tekst, overs. og anm.

Andre forsøk paa at ta ham av dage mislykkes, og de arbeider, han sættes til, gaar det galt med; for han er saa altfor sterk. Tilslut sættes han i arbeide hos smeden Ilmarinen, hvor han blir gjætergut. Men hans husmor er slem mot ham, og baker en sten ind i nisten hans. Han finder den, og hevner sig ved at sende skogens vilde dyr hjem istedenfor kvæget, og disse dræper nu konen i huset. Kullervo rømmer og træffer en aand, som kan fortælle, at hans slegt lever, og han reiser saa hjem til dem og finder dem alle undtagen en søster, som er blit borte i skogen. Ogsaa hjemme gaar det galt med Kullervo som arbeider, og tilslut sender faren ham for at kræve ind skat. Paa veien møter han en ung pike, som han forfører; men senere kommer det for dagen, at det er hans søster, som blev borte. Fortvilet styrter hun sig i fossen, og Kullervo beslutter at søke døden i kampen mot Untamo. Han fuldfører sin hevn, trods sin mors advarsler, og da han kommer tilbake, finder han alt øde og forlatt. Hans døde mor roper til ham fra graven, at hunden er det eneste selskap han har igjen. Beretningen slutter da med at helten dræper sig selv.

Saavidt Kalevalas fremstilling.

Hvis man for at finde det folkelige grundlag gaar tilbake til varianterne, vil det vise sig, at der her er smeltet sammen en række sange; sammenføiningen træder her og der klart frem. En del av disse sange synes ikke egentlig at ha hørt til denne gruppe, og som de to hovedbestanddele blir Setälä staaende ved kvadene om broderhevnen og ved kvadene om den sterke Kalevanpoika, som han begge underkaster en indgaaende analyse. Den første av disse skriver sig fra Ingermanland, den anden fra Karelen. Motivet om søsterens ulykke hører egentlig ikke hit; muligens har der dog, efter forfatteren, i det oprindelige sagn været et beslegtet træk. Disse to hovedepisoder har fra først av været to særskilte sagnkredse, ikke utløpere av samme tradition. Lettest at bestemme er de træk, som henhører under sangene om Kalevanpoika. Beretningerne om ham tilhører en meget utbredt eventyrgruppe om den mirakuløst sterke gut, som ødelægger alt han sættes til, fordi han er for sterk. Hans øvrige navne viser ogsaa av hvad art han er: *Karhun-poika*, bjørnesønnen, *Munapoika*, gutten fra egget (kfr. vor Mumle Gaasegg, som tilhører samme vidt forgrenede slegt). Der findes ogsaa foruten sangene en hel del lokalsagn om denne skikkelse, væsentlig av samme art som i andre lande. Etsteds ligger hans bryne igjen, et andet sted kan en se sporene hans i berget o.s.v. Trækker man nu de til denne kreds hørende sange fra hele komplekset, skulde man faa igjen det egentlige hevnsagn. Dette er det da forfatteren gjør.

I sin behandling av sagnet i «Kalevalan Runojen Historia» er professor Krohn kommet til andre resultater, idet han mener, at det er at føre tilbake til middelalderlegender og at hevnmotivet ikke egentlig hører med. Prof. Setälä mener at Krohn her ikke har ret.

Ogsaa sagnene om esternes nationalhelt Kalevipoeg (samlet og

utgit av Kreutzwald i 1861) tar forfatteren op til sammenligning. Navnet er identisk med Kalevanpoika, men nærmere berøring er der ikke, uten forsaavidt der er en række lignende lokalsagn.

Jul. Krohn hadde i sit verk (s. 366 f.) sidestillet Kullervo-skikkelsen med de gotiske sagn om Ermanarik, efter Setälä med urette. Med Hamletsagnet derimot konstaterer forfatteren en merkelig overensstemmelse. Først i de store træk. Brodermordet, frygten for hevneren, forsøkene paa at rydde ham av veien, og selve hevnen. Dernæst overensstemmelse i en række detaljer.

Av disse fremhæver forfatteren de haker som Amlet, Brjám og Amlóði lager, som han sammenstiller med Kullervo med ildraken inde i baalet. Mere slaaende er det træk at alle heltene uttaler sig om havet, profeterer uveir eller taler om havets storhet, tildels i gaadefulde ord. Hos Saxo ønsker Amlet vilde dyr i sin onkels hjord, Kullervo sender vilde dyr hjem istedenfor hjorden, Amlóði ødelægger den hjord han skal passe. Søsterens skjæbne i de finske sagn sammenlignes med pleiesøsterens hos Saxo; men da sammenhængen i finsk her er uklar, er dette punkt ikke sikkert.

Tilslut behandler forfatteren indgaaende de i sagnene forekommende navne, og søker at utfinde deres oprindelige betydning. Av de mange resultater han kommer til, skal kun merkes at han for ordet Kalevanpoika antar en oprindelig betydning, smed-sønnen, et navn som passer godt med heltens øvrige navne.

I Vestfinland er sangene først dukket op i Finland; men angaaende deres alder er det vanskelig at fastslaa noget. Av sammenligning med en historisk folkevise vinder han en tidsbestemmelse mellem 1300—1400; men han antar at den er at føre tilbake til en meget ældre tid.

Professor Setäläs interessante og skarpsindige studie, som her er referert i al korthet, byder paa meget stof av stor interesse. Til Hamletforskningen synes den at maatte kunne gi et værdifuldt bidrag. Endel av verkets kombinationer og hypoteser vil kanske ikke vise sig at holde stand, men der er jo paapekt slaaende likhetspunkter mellem sagngrupperne. Er disse saa store at der maa antages en sammenhæng, og deri synes forfatteren at ha ret, saa er det et nyt bidrag til belysning av de linjer som fra den nordiske tradition fører østover, og som vel ikke er saa paaagtet og saa undersøkt som de der fører vestover og vestfra, og selv om disse er av større betydning, saa har dog ogsaa forbindelserne mot øst sin store interesse.

SMAASTYKKER.

VIII. „Nogle Holbergske Analekter“.

1. *Til første levnetsbrev.*

Av de mange latinske citater i Holbergs Epistola prima ad virum perillustrem er kilden paavist til de allerfleste. Bare to aabenbare citater staar ukjendt tilbake.[1] Til utarbeidelsen av Niels Klim synes Holberg at ha hat samtidige florilegia ved haanden, for der er fuldt op av staaende uttryk fra ældre og nyere latin, baade for mange og for lange til at han kan ha husket dem utenad. Et nøiere studium av prosateksten i første levnetsbrev vilde sikkerlig ogsaa vise en mængde klassiske reminiscenser, saa meget mere som han vistnok har villet bruke dette brev til at habilitere sig overfor verden som professor i (latinsk) veltalenhet. Et enkelt sted har Olsvig anet et citat; der staar: Non spectatum eunt Bremenses, neqve, spectentur ut ipsi (Olsvigs utg. s. 148; neqve er sløifet i utg. av 1736 og 1737). Rent tilfældig fandt jeg kilden til dette sted, Ovids ars amatoria I 99: spectatum veniunt, veniunt spectentur ut ipsae. Næst Horats var Ovid en av Holbergs yndlingsforfattere (optimus opifex, epigrammerne IV no. 101).

2. *Til Den ellefte Junii.*

I denne komedie, akt V, sc. 7 (Martensens utg. sc. 8, IV pag. 94) citerer Knud Procurator «Lovbogen . . 6te Bog 13 Cap. 18 Art.» Martensen anmerker at Holberg «citerede Lovstedet efter Hukommelsen, men vilde naturligvis have, at Procuratoren oplæste Lovens egne Ord». Holberg har sikkert ikke hat nogen P. A. Munchsk hukommelse, og ved en saa nøiagtig kildeangivelse lyder da Martensens tanke overordentlig usandsynlig. Det er vistnok bare de alleralmindeligste latinske citater og uttryk Holberg citerer efter hukommelsen; hans forholdsvis lille erindringsstof av denne art viser sig derved at han gjerne bruker de samme citater omigjen

[1] Jfr. V. Olsvig: Om Ludvig Holbergs selvbiografi, sp. 392—98.

ikke bare i flere komedier, men ogsaa ofte i Peder Paars, epigrammer, epistler, moralske tanker, o. fl. st. Andre citater har han nok brukt kilde til, hvis de da ikke skulde være feilagtige for komikkens skyld.

I Chr. Bruuns Fortegnelse over en Del af Ludvig Holbergs Bibliothek finder man under den juridiske avdeling: Regis Christiani Qvinti Jus Danicum Latine redditum ab Henr. Weghorst. Hafn. 1698. Bruun sier i forordet, at fortegnelsen ikke er absolut fuldstændig, selv i de fag hvor man har katalog fra Sorø; han mener at Holberg av bøker som ikke er nævnt der, vel maa ha eiet f. eks. en dansk bibel, Locke's Essay on human understanding og Chr. V.s danske lov paa dansk.

I komedien lyder lovstedet: Hvo som har søgt at tage en Qvinde med Vold, skal straffes paa Livet, omendskiønt han ey har fuldkommet sit Forsæt. Dette er en ordret gjengivelse av den latinske oversættelse (Weghorst pag. 192). Qui fæminam vi stuprare tentaverit, . . . supplicio capitis subjacebit, licet delictum non consummaverit. Den oprindelige danske tekst lyder derimot: Hvo som noget Qvindfolk vil med Vold tage, . . . hand miste sit Liv, enddog hand sin Villie ikke fuldkom. I begyndelsen av 1720-aarene har Holberg da tydeligvis ikke eiet loven paa dansk. Først ved 1730 synes han at ha begyndt at samle sig et litet bibliotek, og Bruuns bok viser at det er høist tvilsomt om han har erhvervet sig en dansk lovutgave senere. Selv da han hadde god raad, kjøpte han bøker bare for at ha en tekst ved haanden, uten egentlig hensyn til utgavens godhet eller bokens utstyr. Datidens mange bibliofiler og deres interesser stod for ham utelukkende som utslag av pedanteriet (se f. eks. epigrammerne III no. 76, og Suhms Smlde Skr. X pag. 39).

3. *Om et brev fra Holberg.*

I sin artikel om Holbergs privatbreve (Dania IV 1897 pag. 1—16) klager Verner Dahlerup over at saa mange av originalbrevene er tapt, selv om man har avskrifter bevart. Saaledes er det 4 av de breve Botten-Hansen trykte i 1858, som han anser for forsvundet. I det norske riksarkiv er imidlertid nu fundet igjen et av disse breve, datert 24 May 1724 og rettet til Holbergs bokkommissionær i Trondhjem Aage Rasmussen Hagen (Botten-Hansens no. 5, i Ill. Nyhedsbl. septbr. 1858 nr. 3). Det har tilhørt riksarkivar Lange. Naar Dahlerup ikke fandt det, er grunden den, at det ikke findes indordnet under H. i Langes papirer, men er lagt indi et brev til Lange fra provst J. F. Lampe, som tidligere hadde eiet det. Ved et par leiligheter har Lampe tat del i Holbergforskningen, bl. a. opstillet 3dje decbr. 1684 som Holbergs fødselsdag, en tidligere ukjendt dato, som man endnu maa holde sig til, skjønt Nordahl-Olsen har paavist at den hviler paa utryg grund. Holbergs brev var første gang trykt i B. Moes Tidsskrift f. d. norske Personalhistorie 1846, efter en unøiagtig av-

skrift. Men i Langes og Botten-Hansens hænder 1858 blev det korrekt læst og avtrykt. Ved sin halvt spøkefulde, halvt pengebekymrede tone har dette brev et litt mere personlig præg end Holbergs breve ellers pleier. Paa originalen findes et ganske godt bevart avtryk av Holbergs borgerlige segl med indskriften Bestandighed.

Francis Bull.

IX. Et utrykt digt av Johan Nordahl Brun.

Som 17-aars skolegut hadde J. N. Brun i 1762 forlovet sig med den 16-aarige Ingeborg Lind. Han beilet i vers, heter det (Portrætter af mærkelige Nordmænd II 271): «De vare kun daarlige (sagde han ofte), men de lønnede sig bedre, end de mere udarbeidede siden». I sin 11-aarige forlovelsestid har han naturligvis ogsaa skrevet adskillige digte til hende, og de kan let ha spredt sig i videre kredse, selv om de ikke altid er blit trykt. En avskrift som øiensynlig er fra begyndelsen av det 19de aarh. indeholder «Nordal Bruuns Riimbrev til sin Kjæreste, skrevet fra Kjøbenhavn til Bergen» (skulde vel være «til Trondhjem»). Aarstallet mangler, men der er sikkert ingen grund til at tvile paa egtheten av rimbrevet.

Den form for forsikringer Brun her anvender er overmaade velkjendt i litteraturen særlig i det 17de aarhundrede;[1] her i Norden forekommer den alt i Kormaks elskovslyrik, i folkeviser (bl. a. Sven i rosengaard, Roselil og hendes moder), o. fl. st. Senere f. eks. i den svenske digter Israel Holmströms († 1708) burleske kjærlighetsvers Een Fiskare-Broos Vise, som i et vers ogsaa, likesom Brun, benytter det velkjendte retoriske kunstgrep at la samme ord gjenta sig i hver linjebegyndelse:

Förr skall gråsten blij en limpa,
Förr skall oxen vingar få,
Förr skall suggan blij en simpa,
Förr skall Stockholm lära gå, o. s. v.

Bruns rimbrev har vel ingen digterisk værdi, men er ikke uten en viss tids- og personhistorisk interesse:

Indtil Fisk i Luften dandser
Indtil Floders Løb sig standser
Indtil Tigre bliver fromme
Indtil Fugle bliver stumme
Indtil Gnieren Penge kaster hen
Indtil Pager sig ei speiler
Indtil Norges Fjeld afgjør Rigets Gjeld
Da min Troskab aldrig feiler.

Naar en Elephant kan flyve
Naar en Skredder ei kan lyve

[1] Den er nærmere omtalt i Gunnar Castréns bok Stormaktstidens Diktning, Stockholm 1907, s. 32 f.

Naar en Bætler ei kan græde
Naar en Frosser ei kan æde
Naar en stor Jurist aldrig bruger List
Naar en Prest ei Guld tilbeder
Naar en Officier ei kan prale meer
Da jeg en Bedrager heder.

Bli'er en Nar i Verden ene
Bli'er der Græs paa tørre Stene
Bli'er al Kjerlighed afskaffet
Bli'er hver Tyv tilbørlig straffet
Bli'er al Troe til Svig, bli'er hver Fattig riig
Bli'er en Dobler roelig hjemme
Bli'er en Ulv til Lam, bli'r hver Løve tam
Da vil jeg min Ven forglemme.

Francis Bull.

X. Kung Orre.

(Av et brev til utgiveren 26de mars 1913; jfr. MM. 1912 s. 1 ff.)

Under arbete på biblioteket med skillingtryck fann jag även en fri översättning av Bürgers Kaiser und Abt. Då Kejsaren däri ersatts med Kung Orre, tänkte jag den kunde intressera Eder, ehuru den ingalunda ger något särskilt nytt rörande Kung Orre. Det är blott ett exempel på Kung Orres makt i folktraditionen, då han på detta sätt tränger in på ett område där han ursprungligen ej haft något att göra. Visan är mycket längre, men ingenting av intresse för frågan om Kung Orre förekommer i fortsättningen. Att inhemsk tradition även på annat sätt varit med vid översättningen syns därav att der Hirt hos Bürger ersatts av klockaren. Jag sänder en avskrift, som jag gjort i hast:

a) Tre nya och vackra visor. Den första: Kungen, presten och klockaren. — — — Norrköping 1840.
b) Kungen, Presten och Klockaren. Imitation efter tyskan. Ekesjö 1844.[1].

1. Jag vill Er berätta en pusslustig saga
om Orre kung knarrig och presten hvars kraga
stod illa på spel, — (En förträffelig man,
blott skada att klockarn var mer klok[er] än han).

2. Kung Orre slet ondt uti hettan och kölden
sof ofta bepanzrad på [med] krigiska skölden,
ja, stundom han knappt hade vatten och bröd,
och oftare än led han hungerens nöd!

3. Men presta-far [preste-] visste sig bättre att sköta
vid bord och i sängen att tiden förnöta;

[1] I några stycken olika. Olikheterna överskrivna och understrukna [her sat i klammer].

af fullmånan lånte hans anlete glans,
och maken till smörbuk i riket ej fans. *)

*) Hans anlete glänste som månan i ny,
hans bak höll tre famnar i periferi [omkrets].

4. Kung Orre vill späka den prästen omsider.
— En dag med sitt krigiska sällskap han rider,
i brännande hettan om sommarn förbi,
där prest-far spatserar vid sitt prosteri.

5. Ha! tänkte då kungen, nu får jag mitt nöje
och hälsade pastorn med hånande löje:
«Guds tjenare! säg mig, hur mår du? — Min själ!
ja, [Mån] fastan och böner bekomma [-er] dig väl.

6. Dock — sysslolös gå här, är ledsamt — låt höra
du tackar mig väl, om jag ger dig att göra —
Man skryter du voro [-e] den klokaste man,
du hörer, hur grässtråna växa, ibland.

7. Jag vill tinom duktigom käkom framräcka
tre artiga nötter, för ro skull att knäcka;
tre månader [-ar] jemt stipulerat jag har
sen ger du på dessa tre frågor mig svar.

8. Pro primo, när högst, uti förstelig galla
på tronen jag sitter befallande, alla,
hvad jag då är värd, i en summa benämndt
till yttersta skärfven du säger bestämt.

9. Secundo — — — — — — — — —

C. W. v. Sydow (Lund).

XI. Hvorledes et „sagn“ kan opstaa.

I min avhandling om Velkenshornet i Kristiania kunstindustrimuseum (trykt i museets aarsberetning for 1911, Kristiania 1912, side 17—48) uttalte jeg den formodning at hornet stammet fra Island, og antydet en mulig forbindelse mellem Island og Hardanger. I Morgenbladet nr. 384 for 1912 (7. juli) paapekte A. W. Rasch en anden meget naturligere sammenhæng med Island (hvilken jeg ved senere undersøkelse har fundet træffende).

Ved at forhøre mig i Granvin i Hardanger, hvor hornet hadde hørt hjemme like til 1879, fik jeg i mars 1913 meddelt 3 avvikende traditioner om hornet, — den ene, at det var ført til Hardanger fra Østlandet av Lars [Sylvfestson?] Velken, — den anden, at det var

ranet i utlandet (i Danmark) av en som «laag ute» (ɔ: var i krigen); — den tredje tradition gir min meddeler med disse ord: «Like eins fortel segni paa garden, at hornet skal hava vore paa Island».

Denne sidste tradition maatte tjene til, paa den mest overbevisende maate at styrke min formodning om hornets islandske oprindelse, og jeg var allerede nær ved at benytte den i supplementet til min avhandling (trykt i museets aarsberetning for 1912, Kristiania 1913). For sikkerhets skyld lot jeg dog min samvittighetsfulde og ivrige meddeler atter forhøre sig hos «sagn»fortælleren, og det viste sig da, at «Velkensmannen hadde lese det i eit blad». Det var altsaa min egen hypotese, som gjennem Morgenbladet var vandret til en lokalavis og nu efter tre fjerdingaars forløp blev opfattet som ættetradition.

Dette er et eksempel paa, hvorledes de lærde sagn kan opstaa; der fortælles, som man vet, en mængde saadanne rundt i bygderne, knyttet til bestemte merkelige lokaliteter. Man maa da altid ved indsamling av denslags traditioner undersøke fortællerens forutsætninger.

7. april 1913. *Oluf Kolsrud.*

XII. Uskrænshole.

I Midmøls utslaatter [i Holme, Lister og Mandals amt,] findes en hule i et fjeld, — jeg har ikke personlig været der, om hvilken der gaar følgende sagn:

I hulen levde i gamle dage røvere. En mand, som søkte efter hesten, kom engang der forbi, da sat der to mand ved indgangen. Den ene ropte: *uskrœnar*, *uskrœnar*. Siden heter hulen Uskrænshole. Vist egentlig: Ulvsgrenshole, Ulvehihole.

P. Holmesland.

XIII. „Flytte fjælen".

[Amtskasserer Holmesland, Tønsberg, har indsendt en regle om gaardene i Holme, hvori det heter:

Paa Sodelann har di saa stort et stell,
der fløtte di staven (h)ver laurdaskvell.

Hertil knytter hr. Holmesland følgende anmerkning:

Der var en stav, som hørte til gaarden; den blev flyttet om lørdagskvelden til det hus, hvor fattige skulde huses i den kommende uke. Andre steder hadde man en fjæl, «*flytte fjøla*».

Paa red.'s anmodning om at skaffe yderligere oplysninger om dette eiendommelige træk fra vort gammeldags fattigvæsen har hr. Holmesland velvillig sendt MM. følgende brev ($^{26}/_{3}$ 1913):]

Nei, det vil ikke lykkes mig at tilveiebringe yderligere oplysninger om *«fyfjøla»*, end jeg vet før. Jeg har skrevet til to kanter, hvor jeg tænkte, jeg kunde faa vite noget, men faar ikke svar, — vedkommende vet vel intet.

Foruten verset i reglen fra Mandalen kan jeg da alene meddele: Betegnelsen *«fyfjøla»* [1] er kjendt i Lyngdal og paa Lister, og man vet, at den skulde bero i det hus paa gaarden eller i grænden, i hvilket man til enhver tid var pligtig til at huse lægdslemmer og fattige. Fjøla flyttedes fra hus til hus efter en én gang fastsat vedtægt. Om den anbragtes som et skilt utenpaa huset, for at den fattige kunde se, hvorhen han hadde at ty, naar han kom tilgaards, vet jeg ikke. — Om barn, der gjerne vil hænge sin mor i skjørterne, naar hun skal ut til naboerne paa gaarden, sier man: «De æ saan i fyfjøl», eller i tiltale til barnet; «Aa, di fyfjøl, du æ!»

Om de fattiges forsørgelse i fortiden se Brandts Forelæsninger over den norske Retshistorie I s. 141 og de gamle love, der i 2. halvdel av det 18. aarhundrede avløstes av stiftsvise anordninger.

I 14—16 aars alderen bodde jeg i Søgne i et hus fra 1600 tallet, hvori der var indrettet et særskilt litet værelse til mottagelse av lægdslemmer og andre fattige. Der var indgang til værelset fra kjøkkenet, og det stod ikke i forbindelse med de øvrige værelser i huset.

P. Holmesland.

XIV. Spelstrenghyse.

Den fisk, som paa Vestkysten heter havmus og i Nordnorge havkat, kaldes ved Trondhjemsfjorden *spællstrænghys.* Det videnskabelige navn er *Chimaera monstrosa Lin.* Navnet forekommer et par gange i den zoologiske litteratur og er der skrevet spilstrenghys. Baade denne skrivemaate og den nuværende uttale, *spællstrænghys,* synes mig at være feilagtig. Navnet er sammensat av *spællstræng* og *hys.* Sidste led er let at tyde. Havmusens hode har nemlig nogen likhet med hodet av hysen, *Gadus aeglefinus Lin.*, som paa trøndersk heter *hys. Spællstræng* maa efter uttalen opfattes som spillestreng, men denne tydning har liten tilknytning i fiskens bygning og egenskaper. I trøndersk dialekt har man ordet *spæl* (tyk l) eller *spel* (lukket e, tyk l) som betyr hale. Spælstræng eller spelstreng maa saaledes bety halestreng, hvilket netop er en træffende betegnelse paa fiskens strengformige bakparti. Skrivemaaten spilstrenghys og uttalen spællstrænghys tror jeg derfor er fremkommet ved en falsk etymologi. Den riktige skrivemaate er visselig

[1] «*Fy*-» i «fyfjøla» kommer av at følge, der paa vest-agdersk heter *å fye.* «Fyfjøla» vil altsaa si merket, som de fattige hadde at følge, naar de kom tilgaards for at søke natteherberge.

spelstrenghyse og den rigtige dialektuttale vilde være *spelstrenghys* eller *spælstrænghys* (tyk l) Navnets betydning maa være den hyselignende fisk med den strengformig forlængede hale.

O. Nordgaard.

XV. „Maltere".

Dette ord kan en nu og da høre i bygdemaalene nord i landet. Det betyr «pine, plage, fare ilde med».[1]

Spør man efter etymologien av dette verbum, saa er det fremmedordet *maltraktere* som uvilkaarlig først fremstiller sig for tanken som det mulige grundord. Teoretisk talt lar det sig vel heller ikke gjøre at forkaste denne forklaring som liggende utenfor mulighetens grænser — om man end kunde ha ventet at stavelsen *-trak-* ikke var forsvundet uten at efterlate sig ialfald et litet rudiment. Her skal imidlertid foreslaas en anden — og efter min mening mere sandsynlig — forklaring. Ved siden av dagligtalens uttryk «pine, plage, mishandle, etc.» har vi et mere literært og gammeldags, men fuldkommen synonymt verbum: fremmedordet *martre.* Undersøker vi nu de tidligere former av dette laanord, saa finder vi at det i ældre tysk og hollandsk optrær i to, indbyrdes litt avvikende skikkelser: *marteren* og (med dissimilation av det sidste *r*) *martelen.* Av den oprindeligere form *marteren* tænker jeg mig nu at det nordlandske *maltere* er opstaat — likeledes ved dissimilation, kun at det her er første stavelses *r* som er blit rammet av lydskiftet; forholdet blir altsaa det samme som i det bekjendte eksempel «*balbere*» < *barbere.* Da denne lydovergang er ganske kurant i norsk maal (som forøvrig andensteds), og da de to ord betydningsmæssig dækker hinanden fuldstændig, saa behøver man neppe at nære store betænkeligheter ved at anta denne forklaring.

Den støttes desuten av en anden omstændighet. I sin ordbok opfører Ivar Aasen fra Telemarken et verbum, som jeg holder for identisk med det nordlandske «maltere». Det telemarkske verbum heter *martela*, og betyr «buldre, larme»; det falder altsaa i form sammen med det lavtyske *martelen*, men har i betydning fjernet sig ikke saa litet fra stamordet.[2] Nærmere grundbegrepet kommer den betydning som Ross anfører fra Søndhordland og Hallingdal: «tumle i kaathet» (f. eks. en hest); herfra og til «mishandle, plage» er spranget ikke overvættes stort. — Med hensyn til etymologien av

[1] Jeg har saaledes notert det fra Kvænangen, i følgende formaning, som av en gammel fisker blev henvendt til en gutunge paa en fisketur: «Du ska' ikje maltere fesken slik!» (han moret sig med at stikke den i sporden med en sløv kniv).

[2] Vi kunde kanske tænke os forskyvningen opstaat paa den maate, at man fæstet sig mere ved «den handlingen (ofte) ledsagende omstændighet» end ved handlingen selv?

dette *martela* uttaler Aasen at ordet synes «Dunkelt»; Ross mener at *martela* kanske staar for *marelta* (plage med forfølgelse) — en forklaring som i det hele synes mig mindre tilfredsstillende.

Ragnvald Iversen.

XVI. Meldalsk i og y.

Kvar ein skal gjera-av den meldalske lange i'en og y'en i de fonetiske systeme, er noko som fonetikarane ikkje hev vorte samde um. Ein hev funne de mest truleg at den meldalske lange i'en er ein lang open i. Ein annan ein vil ta han for same vokalen som ein døkk i-ljod som skal vera bruka i russisk. — De hev ogso vore peika paa at meldals-i'en minner nokso mykje um konsonanten ð.

Innsendaren for dette stykke hev ofte høyrt dei meldalske i'ane og y'ane, og eg hev ogso gjort meg upp ein meining um kvaslags vokalar dei i grunnen er.

Same ljoden som den døkke russiske i'en (ɪ̣) kann den meldalske i'en ikkje vera; for den russiske vokalen skal vera «tilbaketrukken» (invertert?), og de er ikkje meldals-i'en.[1]

Meldalsk i og y i ord som *fri, fin, vin, Sivert, by, ny, ty, syn, tyt'*, er litt lik open i og y. Meldals-i'en liknar noko den opne i'en som eg hev høyrt i ein annan dialekt i orde *vind*, eller fyrste delen av den diftongiske i'en som rindalsmaale (dialekten i ei grannebygd aat Meldalen) hev i ord som *fri* (utt. *fri̯i*), *bi', ni', ti'*, — som byrjar som open og sluttar som trong i. Men eg tykkjer likevel ikkje at den meldalske lange i'en kann vera de same som lang open i; for denna meldalske vokalen vert visst ikkje uttala med slakk, men med strama, «spent», tunge (— kanskje vore de rettast aa segja: med hardt strama tunge). Dessutan hev meldalsk i og y ein underleg, hard klang, som skil dei ut ifraa andre vokalar, og som gjer at dei kjem til aa minna litt um konsonanten ð.

Den harde klangen maa koma av de at dessa meldalske vokalane vert uttala imot tennene, og eg er derfor mest huga til aa tru at lang i og y i meldalsmaale er — *dentale* vokalar, at den meldalske i'en staar i same høve til konsonanten ð som vanleg (palatal) i til j.[2]

Eilert Mo.

[1] [Den russiske «y» er ikke «invertert» — den slags vokaldannelse er vel i det hele ukjendt; men forf. har vistnok ret i at meldalsk i ikke kan sammenstilles med nævnte russiske vokal. — *Olaf Broch.*]

[2] [Den foreslaaede definition «dental» gjør os vel ikke klokere paa lyden; men forfatterens beskrivelse av lyddannelsen, med fremste del av tungeryggen eiendommelig løftet op mot overtænderne (sl. ð), tør være rigtig, efter det indtryk jeg har faat gjennem (andenhaands) gjengivelse av vokalen. Klangen henimot «aapent i» (eller «lukket e»), d. v. s. et litt lavere egentonekompleks end i lukket i, er kanske fremkaldt ved samtidig sænkning av den bakenfor liggende tungeryg, i zonen for almindelig i- (j-) dannelse? — *O. B.*]

XVII. „Vorte de", „vore de".

Naar ein i vanleg landsmaal vilde ha sagt: *Hadde de vorte (vore, kome* o. s. b.), *vilde de, skulde de* eller *kunde de ha vorte* (o. s. b.), kann ein i sume nordanfjellske maalføre i visse tilfelle slyffa hjelpeverba og bruka berre participe (*vorte de, vore de* o. s. b.).[1]

Denne maaten aa bruka perfektum particip paa hev eg funne i Meldalen og Soknedalen (S.T.'s amt). Men de er mykje truleg at de er i fleire bygder i Orkla- og Gaula-dalføra at participe kann brukast paa same maaten.

I Rindalen (Nordmør) brukar vi for de vissaste imperfektum i staden for participe i slike høve; men ender og gong kann ein her og faa høyra at folk brukar particip-konjunktiven, eller kva eg no skal kalla dette.

Eg skal her ta med nokre setningar der vi hev eksempel paa at perfektum particip er bruka uten hjelpeverb fyre. Alle desse setningane hev eg teke or daglegtalen. Ein stor del av dei skreiv eg upp paa ein tur til Soknedalen no i sumar.

Av fleire grunnar skriv eg ikkje desse eksempla med ljodskrift, men brukar som ein millomting millom ljodrett stavemaate og vanleg landsmaalsrettskriving.

Fraa Rindalen:

Aaja *bòre* de eveg hér, saa vart de 'n undle skjøt aa faa.

Fraa Meldalen:

Han *sagt* da vel itt nei for dæ. — *Gjort* du no dæ, saa *vōr* (NB. istf. *vere*!) de da bra. — *Vōr* de itt kreditt, saa *vorte* de ingen handel hær. — *Vōr* d'itt dæ[2] no sju (ɔ: ser du), saa fekk 'n itt te rett onninn sin hell.

Fraa Soknedalen:

De *vøre* naa rettar aa dæ ja. — *Gjort* du naa dæ, saa *vøre* de da de best dæ. — De *gaatt* fel an dæ. — Elva æ vel gjæn saa stor at dokk *køme* itt over 'o no. — *Køme* de regn att no, so vart (ell. *vørte*) de gæle mæ hesjøm. — *Vørte* e naa lenger oppi dær, saa ha[3] e gje me mæ. — *Vørte* de naa lenger øm 'n gjekk din (ɔ: den) øver veien? — Øm de *skini* naa oppatt aa da, saa kunn de fel itt vaaraa saa fale dæ hell. — Øss *faatt* fel sjaa søover i heljen att da, va de saa skjønt.

Rindalen, Ndm. 14/9 1912.

Eilert Mo.

[1] [Jfr. Aasens grammatik § 235 anm. — *M. O.*]

[2] Maskinor.

[3] Elles *hadd* i imperfektum.

(Trykt 3dje juni 1913.)

HVAD ER ET PRONOMEN?

(Et Brudstykke af afdøde Lektor *Thaasen.*)[1]

Høistærede Frue!

De husker, at vi havde en grammatisk Dispute forleden, hvori imidlertid Deres mange morsomme Indfald saa ofte bragte Latteren paa Deres Side, at jeg tilsidst maatte udbede mig Tilladelse til at udvikle min Mening skriftlig. Men idet jeg nu i Henhold til denne Tilladelse skal til at give den belovede Forklaring paa, h v a d e t P r o n o m e n e r, finder jeg mig pludselig nødsaget til at bekjende, at det er med Pronomenet, som med saa mange andre Begreber, som enhver af Erfaring veed hvad er: det er vanskeligt nok at b e s t e m m e, hvad det er. Det er ialfald meget lettere at bestemme, hvad det ikke er, eller med andre Ord, at vise, at det, andre have sagt, er urigtigt, og jeg vælger derfor, med Deres Tilladelse, først at angribe D e r e s Definition. De mente, at et Pronomen gjenkalder Substantivet i Erindringen. Men naar jeg møder en Mand paa en Vei, og ikke kjender ham, tiltaler jeg ham med D u eller D e, uden at noget af disse Pronomener gjenkalder mig noget Substantiv i Erindringen, og jeg betegner mig selv med j e g, uden at jeg tænker, enten paa mit

[1] [Dette brudstykke blev kort efter lektor Thaasens død trykt i Illustreret Nyhedsblad 1865 nr. 40. Det vil sikkert ogsaa i vore dage læses med fornøielse og udbytte — og med beundring for den tidlig bortgangne aandfulde forsker. J o h a n E d v a r d T h a a s e n (1825—1865) var fra 1861 til sin død lektor i græsk ved Kristiania universitet. Foruden arbeider over klassiske emner har han bl. a. skrevet om Yggdrasil-myten (Nord. Univ.-Tidsskr. I—III) og «Nogle Bemærkninger om Flertalsformerne i vore Intetkjønsord» (Indbydelsesskrift fra Christiania Kathedralskole 1852).]

Fornavn eller mit Efternavn. Da professor Münter kom paa Posthuset, og havde glemt sit Navn, spurgte han: «Er der noget Brev til mig?» men dette mig gjenkaldte hverken ham eller Postbetjenten Navnet i Erindringen. Meget mere forlangte Postbetjenten yderligere Oplysning: «Hvem er De?» men hverken hvem eller De kunde gjenkalde det forønskede Substantiv i Erindringen. Münter sagde: «Ja hvad heder jeg nu? det kan jeg for Øieblikket ikke gjenkalde mig i Erindringen.»

Som De veed, er dette heller ikke den sædvanlige Definition. Den sædvanlige Definition er den, at Pronomenet er et Ord, som staaer istedenfor et Substantiv. Er da denne Definition rigtigere end Deres? Ikke i mindste Maade, bedste Frue! Naar Postbetjenten siger: «Hvem er De?» saa staaer ikke dette istedetfor: «Münter er Münter?» heller ikke istedetfor: «Hvem er Münter?» heller ikke istedetfor: «De er Münter?». Ethvert af disse tre Udtryk har sin Betydning, men «Hvem er De?» har en fjerde Betydning. I Spørgsmaalet: «Hvem er De?» kan altsaa ingensteds den formeentlige Værdi sættes ind, uden at en forskjellig Mening kommer ud. Hverken Pronomenet hvem eller Pronomenet De staaer altsaa istedetfor Substantivet. Sæt at Münter, i det samme han gaaer ud, siger til sig selv: «Jeg skal lære dig, du gamle Nar, at du husker dit eget Navn,» saa har dette god Mening. Men indsætter man de formentlige Værdier: «Münter skal lære Münter, Münters gamle Nar, at Münter husker Münters eget Navn,», saa er det slethen Nonsens. Og at det er Nonsens, kommer ikke deraf, at han ikke veed sit Navn; selv om han erindrede Navnet, var det Nonsens. Det kommer heller ikke deraf, at det ikke er Skik og Brug at sætte Navnet, men Pronomenet, — thi at noget ikke er Skik og Brug, kan ikke gjøre det til Nonsens; — men det kommer deraf, at Münter, for at holde en Straffetale med Mening, maa henvende den til en Anden, og, vil han altsaa holde den over sig selv, maa han gjøre sig til to Personer, baade straffende og straffet. Der ligger saaledes noget langt Mere i: «Jeg skal lære dig,» end i «Münter skal lære Münter,» og det er først dette Mere, som giver en saadan Tale Mening. Naar man har sagt, at Pronomenerne ikke ere absolut fornødne, men kun ere opfundne for Bekvemmeligheds Skyld for at slippe at gjentage Navnet, saa er dette altsaa ingenlunde Tilfældet. I Sætningerne «hvem er De?» og «jeg skal lære dig» kan Navneordene ikke engang bruges, eller give ialfald, som overalt,

en anden Mening end Pronomenerne. Pronomenerne ere ligesaa fornødne og sikkerlig ogsaa ligesaa gamle som Navneordene. Uagtet Münter og jeg betegne den samme Mand, have de forskjellig Betydning. Münter er et Navneord, men jeg er et Forholdsord. Münter er stadigt i sin Betydning, har altid det samme Indhold, men er forholdsløst, — jeg er ustadigt i sin Betydning, kan modtage ethvertsomhelst Indhold, da Enhver, som tager det i Munden, dermed betegner sin egen Person, — men betegner tillige Forholdet til Talen: at han er den Talende. Münter betyder en bestemt Person, men jeg betyder den talende Person. Jeg er altsaa mere extensivt: kan bruges om enhver Person, naar han blot er talende, — men tillige mere intensivt: betegner ikke blot Personen, men Personen som talende.

Jeg betyder altsaa den talende Person eller den Talendes Personlighed. Tænk Dem et Menneske, tænk Dem Paulus i Angerens brændende Bøn: «Jeg er den største af alle Syndere. Herre! kan du tilgive mig?» Han har ganske glemt Navnet, og hvor urimeligt, om han brugte Navnet! Fordi denne Tale taber det Væsentligste af sin Betydning, naar den Talende ikke vil sætte sig ind i Forholdet. Denne jeg, som han stiller ligeoverfor (i Forhold til) Gud, det er hans egen Personlighed, og jo mere brændende hans Bøn er, jo mere lidenskabelig hans Anger, desto mere glemmer han Navnet, desto mere kommer han ind i Forholdet: Personlighed ligeoverfor Personlighed. «Kan du tilgive mig?» Hvor langt inderligere er ikke her Betydningen, end om han sagde: «Kan Gud tilgive Paulus?» eller: «Kan Gud tilgive mig?» eller: «Kan du tilgive Paulus?» Disse Udtryk tilkjendegive alle, at han staaer, mere eller mindre, udenfor Forholdet. Først begge Pronomener: «Kan du tilgive mig?» sætter ham midt ind i Forholdet.

Saaledes er det vist nok, at Pronomenet ikke gjenkalder Navnet i Erindringen, og ligesaa vist, at det ikke staaer istedetfor Navnet. Pronomenet har en eiendommelig Betydning, betyder Noget, som Navnet aldrig betyder.

Ligesom jeg betegner den talende Person, saaledes betegner du den tiltalte Person. Ved Pronomenet du stiller altsaa den Talende en anden Person i direkte Forhold til sig som tiltalt. Idet jeg og du betegner det umiddelbare Forhold: jeg til Talen (som den Talende), du til den Talende (som tiltalt), forstaaes Indholdet af jeg og du i ethvert Tilfælde af Talen og

Henvendelsen selv, og intet Navn er fornødent til Forstaaelsen. Disse to Pronomener indtage derfor en egen Stilling, danne en egen Art, som man i Mangel af et bedre Ord kan opføre med det gamle Navn: de personlige Pronomener. Men kun disse to. Til de personlige Pronomener pleier man nu rigtignok ogsaa at regne andre, nemlig: han, hun, den, det. Af hvilken Grund, er uvist at vide. At han og hun betegne Personer, kan ikke sætte dem i samme Klasse som jeg og du og gjøre dem til personlige Pronomener. Thi efter det maatte ogsaa denne, hiin, som, hvo o. m. fl., som betegne Personer, blive personlige Pronomener, og paa den anden Side maatte den og det blive Dyrepronomener eller Tingspronomener. Men at han, hun, den, det høre sammen i een Klasse, viser sig allerede deraf, at de nøie sig med een Fleertalsform i Fællesskab (de). Hvad have da disse Ord tilfælles? At deres Indhold forstaaes af den foregaaende Tale: de betegne Personer, Ting, Dyr, Begreber, som ere forhen i Talen nævnte. Medens Betydningen af jeg og du forstaaes ligefrem af Forholdet mellem Talende og Tiltalt, forstaaes Betydningen af han, hun, den, det først ved Indholdet af selve Talen, fordi de henvise til Gjenstande eller Begreber, som forhen ere omtalte og fremdeles ere Talens Gjenstand. Derfor ere altsaa jeg og du personlige Pronomener, fordi de betegne Talens 2 Personer, de 2 Personer, som ere nødvendige, for at en Tale kan finde Sted, og deres Betydning forstaaes af dette simple Forhold selv, — men ikke fordi de, som ogsaa han og hun, betegne Personer d. e. Mennesker. I Fablen og Eventyret, hvor Dyr, Træer, og Vand, Steen og Stok tale, og hvor jeg og du betyder Dyr, Træer og Vand, Steen og Stok, der have ikke jeg og du ophørt at være personlige Pronomener.

Jeg og du ere altsaa de eneste personlige Pronomener. Derimod er han, hun, den, det ikke personlige, men henvisende. Snarere kunde man henregne denne og hiin til de personlige. Thi disse have Mere tilfælles med jeg og du, det nemlig, at deres Indhold forstaaes uden Henviisning til den foregaaende Tale, og umiddelbart af Forholdet til den Talende. Den, som er den Talende nærmest, kalder han denne, og den, som er ham fjernere, kalder han hiin, og dette forstaaes, uden at han i det Foregaaende behøver at have nævnt nogen af dem. Men de ere dog forskjellige fra jeg og du deri, at de ikke kunne forstaaes uden Paapegning af Gjenstanden,

medens jeg og du forstaaes af den blotte Tale, der jo nødvendigviis maa føres af en Talende og henvendes til en Tiltalt. De to Pronomener, denne og hiin, danne saaledes en egen Art, som kan opstilles under Navn af de paapegende, og har sin meest passende Plads mellem de personlige og de henvisende. Undertiden bruges rigtignok ogsaa denne og hiin saaledes, at de betegne, hvad der i Talen er nævnt; men dette skeer dog altid saaledes, at denne betegner hvad der er den Talende nærmest (er sagt sidst), hiin, hvad der er ham fjernest (er sagt først), altsaa dog paapegende.

Efter saaledes at have begrændset de personlige Pronomener til jeg og du, kan vi atter komme tilbage til disse, og navnlig til 2den Persons Pronomen, som fortjener nogle yderligere Bemærkninger. Du betegner, sagde vi, den Tiltalte saaledes, at den Talende stiller ham i direkte Forhold til sig selv som tiltalt, og det betegner ham tillige som en enkelt Person. Dette er jo ogsaa det Sande, og Udtrykket er altsaa det naturlige og bruges af alle Mennesker i Naturtilstanden. Men i det civiliserede Sprog ansees dette kun for tilladeligt mellem Slægtninge og fortrolige Venner. Man har her følt Trang til visse Former, som kunde holde Folk fra Livet paa hinanden. Dertil have de forskjellige Sprog benyttet to forskjellige høflige Fiktioner. Enten har man fingeret, at den Tiltalte var flere Personer (I, *vous*), eller har man fingeret, at den Tiltalte ikke stod i noget direkte Forhold til den Talendes Ringhed, som naar man i Danmark paa Holbergs Tid sagde Han og Hun til fornemmere Personer, hvorved man lod, som om man ikke turde vove at tiltale den høie Herre eller Dame, men kun omtale dem; — eller har man brugt paa eengang begge Fiktioner, saaledes som Tydskerne og vi nu gjøre (Sie, De). Vi ere forsaavidt høfligere end Franskmændene; men Franskmændene ere høfligere. forsaavidt som de ogsaa sætte Verbet i Fleertal. Tydskerne ere høfligst, som vedligeholde begge Fiktioner ogsaa i Verbets Form. Forstaaeligst blive dog vi, som gjøre en Forskjel i Verbets Form. Ved den hyppige Brug af disse Høflighedsformer til at betegne 2den Person taber man imidlertid til Slutning deres oprindelige Betydning af Sigte, og de gaa i Sprogbevidstheden som 2den Persons Pronomener. Vil man altsaa nu vise Nogen en særegen Grad af Hædersbeviisning, saa tør man ikke engang bruge De; thi dette er gaaet over til at betegne et direkte og umiddelbart Forhold; men man siger

Hr. Statsraaden, Hr. Professoren, Hr. Petersen, Fruen, Frøkenen, for at de Tiltalte kunne være aldeles visse paa, at de staa ganske udenfor Forholdet, vis paa, at den Talende ingenlunde er saa nærgaaende at tiltale den, han taler med. Denne Form kan imidlertid ogsaa bruges i Tilfælde, hvor den bliver Tegn paa Overlegenhed istedetfor Høflighed, Uforskammethed istedetfor Agtelse, naar den Høierestaaende paa samme Maade sætter en Ringere udenfor Forholdet, idet han ved 3die Person betegner, at han finder sig for god til, at Vedkommende kan stilles i umiddelbart Forhold til hans Høihed. Saaledes bruges nu han og hun, undertiden Titelen og Navnet. Titelen og Navnet tjener mellem Nærforbundne til at udtrykke Kulde istedetfor Velvillie, idet man stiller sig fjernere fra hinanden.

Det er altsaa ikke blot jeg, som har en mere intensiv Betydning end Navnet, men ogsaa du, fordi det tillige betegner Forholdet. Naar en Person betegner sig selv med Navnet eller den Tiltalte med Navnet, vil han stille en af Parterne udenfor Forholdet. Naar Cæsar fortæller om sine Bedrifter i Gallien, og ikke siger jeg, men «Cæsar overvandt Gallerne osv.,» saa stiller han sig selv udenfor Forholdet til Bogen som dens Forfatter. Havde han sagt: «Jeg overvandt Gallerne osv.,» da havde han betegnet Mere end sin Seier, tillige med det samme sagt, at han var Bogens Forfatter. Derfor siger vi, at Cæsar fortæller i 3die Person. Dette er et korrekt grammatisk Udtryk. Jeg betyder ikke det samme som Cæsar; thi Cæsar er, endog Cæsar selv bruger dette Navn, 3die Person. Naar han begynder med Cæsar, maa han fortsætte med han; altsaa: Cæsar er 3die Person, medens jeg er 1ste Person. Kan der gives noget bedre Beviis for, at Cæsar og jeg ikke have samme Betydning, at jeg ikke staar istedetfor Navnet? Cæsar og jeg er to forskjellige Personer, og det er derfor i sin Orden, naar han ved Formen betegner Cæsars, Feltherrens Tanke som en fremmed Tanke, men Forfatterens nu tilføiede Oplysning som sin egen Oplysning.

Vi forlade nu Cæsar og komme tilbage til Münter. Jeg er 1ste Person og du er 2den Person, men Münter er 3die Person. Vi forstaa nu endnu bedre, hvorfor der ingen Mening er i at sige: «Münter skal lære Münter»; thi at den 3die Person skal lære den samme 3die Person, deri er der ingen Mening; ja, den Talende kan ikke engang vide det, eller han brugte en

Form, som om han ikke kunde vide det, idet han betegner Münter som en forskjellig Person. Han har altsaa brugt en hensigtsløs Form. Men i dette Udtryk beror Alt paa Formen. Pointen ligger netop i den Form: jeg skal lære dig, hvorved han ikke blot gjør sig selv til to Personer, straffende og straffet, men ogsaa til 1ste og 2den Person, talende og tiltalt.

Før Münter gik paa Posthuset, havde han opslaaet et Stykke Papir paa sin Dør med følgende Paaskrift: «Professor Münter er ikke hjemme.» Da han nu kom hjem i dybe Tanker og standsede foran sin Dør, fik han Øie paa hiin Seddel: «Professor Münter er ikke hjemme.» «Jasaa!» sagde han, «saa har jeg jo Intet at gjøre her,» og saa gik han igjen. Vi lee ad denne Anekdot og kalde Manden distrait; men hvori bestod hans Distraktion? Hvoraf kom det, at han gik igjen? Det kom deraf, at Münter er 3die Person, er en forskjellig Person fra hans Jeg. Han havde, idet han skrev Seddelen, deelt sig selv i to Personer, den 1ste Person, som skrev Seddelen, og den 3die Person, om hvem Seddelen blev skreven, og hans Distraktion ved Hjemkomsten bestod nu deri, at han ikke formaaede at foretage det modsatte Experiment, men holdt sig strengt til Grammatikken, ifølge hvilken Professor Münter er og bliver en 3die Person, forskjellig fra hans Jeg.

Thi der gives kun eet Ord, som er 1ste Person, nemlig jeg, d. e. den Talende, og Fleertallet vi, d. e. den Talende og de Andre, i hvis Navn han taler, — og der gives kun eet Ord, som er 2den Person, nemlig du, d. e. den Tiltalte, og Fleertallet I, de Tiltalte. Alt Andet, selv den Talendes og Tiltaltes Navn, er 3die Person. Det er altsaa vist, at jeg og du ikke staa istedetfor Navnet. Naar Barnet betegner sig selv ikke med jeg, men med sit Navn eller med Barnet: «Barnet vil have det,» saa betegner det sig selv som en tredie Person, og hvorfor? Fordi det endnu ikke har Bevidsthet om sin egen Personlighed. Men saasnart det faar en noksaa dunkel Bevidsthed derom, siger det: jeg.

Naar man begynder med Undertegnede, skal man altsaa efter det Foregaaende sprogrigtig fortsætte med han eller hun; thi Undertegnede er 3die Person: «Undertegnede giver sig den Ære,» ikke mig, aldeles ligesom det maa hede: «Petersen og Frue give sig den Ære at indbyde,» ikke: «give os den Ære.» Saaledes skulde man efter Hans og Deres Majestæt

fortsætte med D e m, ligesom man paa Fransk efter *sa majesté, votre majesté* fortsætter med *elle.* Dette har imidlertid ikke rigtig villet passe i vort Sprog, og man har derfor været i ikke ringe Forlegenhed. For Svenskerne falder det ikke vanskeligt at fortsætte med kgl. Maj. heelt igjennem. Danskerne sige: Allerhøistsamme; men Nordmændene falde aldeles ud af Hofsproget og sige rethen h a n og endog D e, hvilket virkelig er en *crimen læsae majestatis.* Thi Majestæt er hverken Fleertal eller Hankjøn, og allermindst 2den Person.

NOGEN NORVAGISMER I NORSK-DANSKEN I DET 18DE HUNDREDAAR.

Av Didrik Arup Seip.

Fra 1774 er der en bok som gir interessante oplysninger om norske ord som blev brukt i skrift og tale av nordmænd, som endog hadde faatt sin akademiske utdannelse i Danmark, og som vilde bruke «det rigtige danske Sprog.» Boken heter «Kort Underviisning for Begyndere i det Høy-Tydske Sprog,» og forfatteren var teologisk kandidat Kristian Kølle. Han var født 1736 i Kristiania, søn av kancelliraad Kølle, blev student, studerte og tok teologisk eksamen i Kjøbenhavn, bodde en tid der, men kom tilbake til Kristiania 1770; der overtok han farsgaarden Snarøen. Ute paa øen hadde han en skole, som i sin tid var meget anset.

Han maa ha brukt et sprog som de norskfødte embedsmænn og kjøbmannspatriciatet i Kristiania brukte paa den tid.

I 1796 var der rettskrivningsstrid om en bok han gav ut, «Ær dæt Fårnuftigt at have Religion? Åk vilken av så mange ær dæn Fårnuftigste?» (Chria, 1794). I den brukte han en «ortofon» skrivemaate, som han hadde brukt nogen aar i forveien i en liten beskrivelse av Snarøen.[1] Det var hans haap at hans skrivemaate vilde vinne inngang, og som han selv sier, har han skrevet bøkene mer for aa vinne inngang for sin skrivemaate enn for selve emnene. I «Kjøbenhavns lærde Efterretninger» for 1796 (s. 461 f.) taler J. K. Høst om hans uforstaae-

[1] J. N. Wilse taler om Kølles «Ortho- eller rettere Heterographie i det Danske» (Reise-Iagttagelser, V, 283).

lige sprog, som «saamænd skal være reent Dansk, eller om ma hellere vil, «Norsk-Dansk». Det gaar tydelig frem at det bar er skrivemaaten Høsts kritik gjælder; der er ikke noget ellers Kølles sprog han er støtt over. Og for Kølle selv ligger de ikke noget bevisst nationalt stræv til grunn. I et svar til Høs (i «Norske Intelligens-Sedler», 1797, nr. 31) hævder Kølle at de er «det rigtige danske Sprog», det som «Præsterne til Fjelds Norge, de i Jylland og de i Kjøbenhavn» bruker, han selv v gjengi med sin skrivemaate, og det er ikke noget «Dialect-Sprog han vil innføre. Hans skrivemaate er interessant paa fle maater, den gir flere oplysninger om norsk uttale av «fælles sproget», og den sætter i princippet frem det samme krav so Rask, N. M. Petersen, K. Knudsen o. fl. i det 19de hundredaa gjorde. Baade Rask og K. Knudsen kjente Kølles arbeide Rask nævner dem ofte med ros i sin «Forsøg til en videnskabe lig dansk Retskrivningslære», om han ogsaa tar avstand fr enkelte ting i dem.

Her skal vi ikke se paa det som Kølles bøker oplyser o norsk uttale og heller ikke paa hans rettskrivningsprincippe men paa de interessante oplysninger om norske ord og forme de gir. Og her er det som nævnt hans tyske lærebok (for de meste med almindelig rettskrivning) som gir mest.[1] I ordlisten er der en hel del norske ord. I fortalen oplyser han at ha merker ut de ord som «bruges i Norge» med N. Han har al saa øinene aapne for at der er en hel del norske ord i «de rigtige danske Sprog», som det blir talt i Norge; og disse orden godkjenner han helt ut, de er ikke «Dialect-Ord».

Men noget som er likesaa oplysende, er at der er mang flere særnorske ord som ikke er merket ut paa vanlig maate Det maa vise at disse norske ordene var saa naturlige for han at han som regel ikke hadde nogen følelse av at de var særnorske

De ord som Kølle merker ut med N., har altid et dans ord ved siden, og det har de fleste andre særnorske ordene ogsaa

Vi skal først gi en liste over de ordene Kølle selv har me ket ut som norske (av og til sætter vi Kølles danske synonyme i parentes):

[1] Ogsaa i Kølles andre bøker er der mange særnorske ord og former; boken om Snarøen er der mange slike ord fra jordbruket; eiendommelig den sterke bruk av handlingssubstantiver paa -ing: Luging, Høyin Sjæring, Løving, Slagting, Mølle-Kjøring.

Bley (Kile)
Blinde-Kyke [1]
Ekorn
Fiirfissel
Fjøs
Fos
Furre (Fyretræ)
Gaupe
Jaa (Lee)
Jeter (ɔ: gjæter)
Juring
Kongle
Laave
Lime
Luve (Hue)
Møsse eller Mysse (Valle)
Næpe
Nøste
Qva (Harpix)
Saape
Saaubuk
Souv
Sigd
Siris
Skjære (Skade)
Skjære (Segel)
Tvære, Tvure (Qvirl)
Varme
Yur (Yver)
qvaed (gummig)
jete (føre i Græsgang)
qvamne (qvæles)
røte (brøle som en Ko)

Hertil kommer Kjære, som forf. kaller norsk i motsætning til dansk Tjære. Her er det bare uttaleforskjel.

De fleste av de norske ordene er ord som vedkommer norsk natur eller folkelig arbeid. Den almindelige regel at substantiver «laanes» lettest, gjælder ogsaa her. Der er 29 substantiver, 1 adjektiv og 3 verber.

Men som nævnt er det mange flere ord, ordformer eller ordbetydninger, som er norske uten at Kølle merker dem ut. Vi skal gi en liste over dem:

Aasp
Bak paa Kniv
Bjærk (ogsaa: Birk)
Blaase (Blære)
Bord (Bræt)
Bryne
Bunke (= melkebunke)
Bunke (= bunk, bule)
Bøling
Bør (Byrde)
Bøxel (Leye)
Doon (Larm)
Dryelse (Varighed)
Dunder
Elv
Faut
Fanteri
Flek
Fløyl (Tærske-Plegel)
Frosk
Gaare i Træe
Glo
Grahest
Græv (Hag, Krog)
Gærv (ɔ: jerv)
Haalme [2]
Hams
(Sidde paa) Huk
Ildmørje
Ile (Kilde)
Kart [3] (= unreif Obst)
Karve (Kummen)
Kave af Snee
Kavring (Tvebak)
Kiælke
Kjætte
Kjævle (Rulle)
Klamp
Kli (Klide)
Klubbe
Klybe (Knibe)
Knoge
Knup (Knop)
Kolle (Spand)
Korketrækker
Krins (Kreds)
Kub(be)
Lindvæyr
Lop (Frø)
Marken (Torv)
Mose (Moos)
Mælke-Ringe
Myr
Nesle
Oretræ
Oter
Oxepeys
Paale (Pæl)
Pinstiid
Plomme

[1] = blindebukk; jfr. Aasen: Blindekjuka.
[2] med «ortofon» stavemaate.
[3] Vel ved trykkfeil staar der «Krat».

Plommetræe
Purke
Raagnetræ
Rag (Lok)
Regn-Hat
Ringe (Trug)
Rokke-Tot
Rømme
Røy
Ryber
Sigd
Sjæser[1] (overs. Eisschuhe)
Ski
Skjene til Hjul
Skrokke (Rynke)
Skrub (Viskeklud)
(gaae) Skrømt
Slaape[1]
Slamp (Døgenigt)
Sli (Dynd)
Slo (østnorsk form for Slaa)
Slægge
Smie
Snør (Snot)
Spel (Tridse)
Spjelke
Stry
Sup, Suup
Sval
Svaelgang
Sæv (Siiv)
Taarv[1] (Tørv)
Tassen (det aa tasse)
Tave (Kave)
Trap(p)
Vand (= innsjø)
Vas (Sludder)
Vaser (Sludrer)

Værje
Ærle (Finke)
Ørret
anpusten
been
drunten
dry (varig)
gjil
gloende
hippen (forpikked)
indfuul
kuldsken
lubbed (ɔ: lubben)
læy (kjæd af)
morosam
myred
snap (rask)
snaask[1] (lystig, pusserlig)
snild (god)
spøgen
strak (lige, beent)
stri (heftig)
stø (alvorlig)
tagged (takked)
tidig
traa (suur, tungnæmmed, avskyelig, modgangs-)
truden (hoven, svollen)
uvørren (liderlig)
vørresløs
bøxle (forpagte)
bryne (slibe)
done (larme)
flekke (smutse)
gnaale
gnælle (= gneldre)
hæsple, hasple
jorte (tygge Drøv)
jure til (binde til)

kalde (skjælde)
kave
kisle (faae Unger)
knægge
krye (vrimle)
lige (lide)
lætne
læye (ledsage)
plystre efter
røte (= fælde haar)
sabbe (drikke)
sjæpe[1], skjæbe (vræng med Munden)
sjæse[1]
skjæfte
slampe (slaae Dank)
sleke[1], slege (smiggre for
slurpe (søbe i sig)
slænge (slaae sig til Ladhed)
smye (snige)
snyltre (snylte)
stinte (være anpusten)
sube, supe[1]
svarve
svolne op
svælle
tasse
tave (= kave)
trævle (føle)
tælje (snitte)
tærge
vanne (vrage)
varskue
vase (sludre)
ægle
ærte
øste (ɔ: yste).

Hit kan man ogsaa regne at et par adjektiver har faatt den norske «svarabhakti»-vokal: en k r o g e d e Næse, det er saa b l a k k e d e; ellers ender slike adjektiver paa -e d eller -e t, f. eks. t a g g e d, d a m p e t.

Ogsaa disse ordene er hentet fra natur og folkelig arbeide. Der er 100 substantiver, 26 adjektiver og 45 verber.

[1] med «ortofon» stavemaate.

Ikke alle ordene er norske i den mening at de er bare norske eller norske i sin oprindelse. Nogen som f. eks. sube blev brukt i ældre dansk, eller som kavring i danske dialekter. Andre som kork (i korketrækker) har faatt en spesialisert betydning i Norge. Ord som huk, trapp har bare faatt sin norske form, men de var ogsaa kjent i dansk i formene hug, trappe, og disse former blev ogsaa brukt i norsk-dansken. — Naar Kølle bruker et ord som Hjemkommer-Øl, er jo formen helt dansk, men selve begrepet er norsk. Et ord som Regnhat er vel nærmest et «oversættelseslaan» av tysk Regenhut. Men selv om ikke alle ordene er norske i ophav, saa er de allikevel aa regne som «norvagismer» her; de blev brukt i Norge og ikke i Danmark.

Kølle har naturligvis ogsaa flere danske ordformer som nu i all fall ikke blir brukt i norsk riksmaal, saaledes f. eks. Tørv, Nelde, Drossel og Krage.

Der er ogsaa en del norske bøiningsformer, saaledes ubundet fælleskjøn flertal paa -er: Kniver, to Torsdager i en Uge, Hester (mange ganger), Penger (mange ganger, men ogsaa Penge), Busker, Ormer, Naaler. Likesaa ubundet intetkjøn flertal paa -er: Glasser, Verts-Huser. Her kan former som «penger» ogsaa skyldes ældre dansk sprogbruk; i literaturen brukte man altid «penge» paa denne tid; men i den danske bibeloversættelse brukte man «penger». I det store og hele bruker Kølle de regelrette danske flertalsformer av substantivene. — Han bruker ikke flertal av verber, men disse flertalsformer var gaatt av bruk baade i norsk og i dansk dagligtale.

I skrivemaaten i boken fra 1774 merker man ogsaa av og til Kølles nationalitet. Naar han skriver Gærv (for jerv), skyldes jo det en overføring fra former som Gænge o. l. En skrivemaate som Jøg (ved siden av Gøg) er jo et vidnesbyrd om det samme fænomen, bare omvendt. I de særnorske ordene bruker Kølle ofte ustemt konsonant, som i Bak, Sup; av og til ogsaa i et «fællesord»: Huk; men han bruker ogsaa de stemte konsonanter i ord som klybe, lige, sube. I Trapp bruker han dobbeltkonsonant efter norsk uttale. — I det han kaller «Dansk Register» til de tyske ordene skriver han de norsk-danske ord efter uttalen. Her er mange særnorske ord som ikke er brukt ellers i boken. Fællesord som f. eks. «vide» skriver han med stemt konsonant her. Særnorske ord har oftere

ustemt konsonant. Han har ofte «normalisert» dem i teksten. Saaledes staar der f. eks. *sleke*, *supe* i den dansk-tyske ord-liste med «ortofon» stavemaate. Ellers staar der *slege*, *sube*.

Der er saaledes ikke saa faa norvagismer i den tyske læreboken av Kølle. Som nævnt er der en del i hans andre bøker ogsaa. Men det er karakteristisk at vi finner de fleste norskheter i ord-listene. Man hadde de norske ordene og brukte dem i naturlig dagligtale; naar man *skrev*, valgte man helst de fremmede ord. — Kølle tænkte ikke paa nogen sprogrensing eller paa aa skrive særlig norsk. Tvertimot vil han skrive «det rigtige Danske Sprog». Det er da av interesse aa se at i en ordliste paa 4—5000 ord er der over 200 særnorske ord som forfatteren i de fleste tilfælde ikke vet er særnorske.

FOLKETONER FRA NORDRE GUDBRANDSDALEN.

Av O. M. Sandvik.

Den som har drevet litt med at optegne folketoner, vil ha gjort samme erfaring som vor første optegner, Lindeman: alle steder blev han, hvor der var interesse, møtt med den beklagelse: at du ikke var her med ho go'mor levde! De var saa meget gildere de gamle til aa synge og spille. Sikkert er nok ogsaa mangt og meget gaat uigjenkaldelig tilgrunde, og hvad der er næsten det samme: saa vigtig som en god tradition er, kan denne alene bevares gjennem kongeniale sangere, — vi har derfor vistnok meget av andenrangs referater av oprindelige mesterverker, fordi optegnerne ikke kom den tid traditionen var god.

Allikevel maa vi erindre, at det fremragende skaper sig av egen kraft en hird. Hvor én maaltrost er god, blir egnens maaltrostsang udmerket, sier et gammelt ord. Den geniale bygdespilmand eller bygdesangers aandelige styrke paavirker smagen, saa de poetiske gemytter kan skjelne mellem hvad der bør leve og hvad ikke. Melodien selv overtar personens egenskaper, og ydmykt beundret faar den leve i sin mesterutformning fra slegt til slegt.

Desværre er der dog det slemme ved melodierne at deres forbindelse med teksterne sætter deres urørlighet i fare. Ganske væsentlige forandringer kan opstaa allerede av den grund at en slet tekst avløses av en god og vel omtykt, en frivol vise av en salme o. s. v.

Og i hvert fald kan ikke vi nutildags slaa os til ro med den tanke at det ikke er saa farlig om tiden gaar. Hvad der i «gamle dage» kunde holde sig saa nogenlunde, staar i vor rast-

løse tid i fare for at gaa sin vei med jernbanen eller gjennem turbinrøret.

De fleste tænker kanske som saa, at en optegner neppe over hodet har noget at gjøre for øieblikket. Med Lindeman og Elling, Sande og Bjørndal maa vel det væsentlige være gjort.

Saa er dog langt fra tilfældet. Den norske toneskat synes at være av ganske enestaaende rikdom. Lik et ustanselig op-komme sprudler der frem stadig like friske vidnesbyrd om den evne. Likesom den i alsidig uttryk neppe eier sin jevnlike synes ogsaa dens ydre omfang at være høist beundringsværdig.

At der nu fremdeles er noget at finde, hænger sammen med at ikke alle bygdelag er like godt undersøkte. En samler som Lindeman, der hadde hele landet at undersøke, kunde umulig fatte like stor interesse for alle strøk. Og meget kom ogsaa til at gaa ham forbi av den grund at han efterhaanden blev henvist til at hente sangerne ind til byen, gammel og svak som han blev.

Desuten ligger det i selve arbeidets art at meget endnu kan være at hente. En optegner kan ha heldige og uheldige øieblik. Hvad han idag ikke er istand til at faa tak i, kommer ham av sig selv imøte imorgen. Den gamle sangerske er kanske sen om at trække den og den hændelse frem av mindet, hun har faat en liten vækker til at leve sig ind i det kjære gamle igjen som hun saa længe har maattet la ligge upleiet, slik forholdene nu er om hende, — men langsomt og tydelig stiger det frem igjen. Og er ikke optegneren da allerede draget sin vei, kan han træffe paa netop det vidunder av en melodi, som forklarer at hun fra gammel tid gjaldt som en av de musikalske i bygden.

Hvad nu optegningen angaar, maa man ogsaa erindre det videnskapelig interessante i at ha varianter. Og man skriver ikke mange dagene, før man træffer paa den og den ny og kanske bedre skikkelse av en kjendt melodi. Kanske man da ogsaa er saa heldig at finde selve den oprindelige tone. (Se nedenfor.)

Mit eget arbeide har nærmest været knyttet til Lom, Skjaak, Vaage. Og deroppe har jeg faat et rikt og sterkt indtryk av folketonens væsen.

Hvilken usvikelig stil eier ikke de gamle mesterverker. Har de mistet noget av den i en bygd, saa er det ikke autors skyld — en skjæv tradition har medført det. Man finder, særlig i Lom, de nydeligste utformninger ogsaa av melodier som andre-

(Trykt 3dje december 1913.)

steds bare er ubetydelige i indhold, uten den gratie, som røber sangerens fornøielse ved at leke med det enkle stof.

Denne almindelige fælles egenskap ved vore bedste folketoner er i Lom forbundet med noget visst stedegent. Melodiforskningen hos os burde nu kanske samle sig om at utfinde hvad karakteristisk der kan være ved de forskjellige egnes musik. Opgaven byr naturligvis paa vanskeligheter som delvis ikke lar sig overvinde. Grænserne er ikke altid strenge. Men skulde ikke musiken likesaavel som dialekten avspeile væsentlige træk i befolkningens aandelige fysiognomi?

En saadan opgave forlanger ogsaa en viss indlevelse blandt befolkningen. Hvad turisten ikke hører, vil bygdebarnet instinktivt kunne skjelne. Det det gjælder er derfor at ta et enkelt strøk av landet, en del av et dalføre, og ved gjentagne, helst langvarige besøk prøve at lære sig til hvad bygdegutten har faat i vuggegave. Da sidstnævnte ikke er optegner, kan han jo likevel med alle sine fortrin ikke gjøre arbeidet.

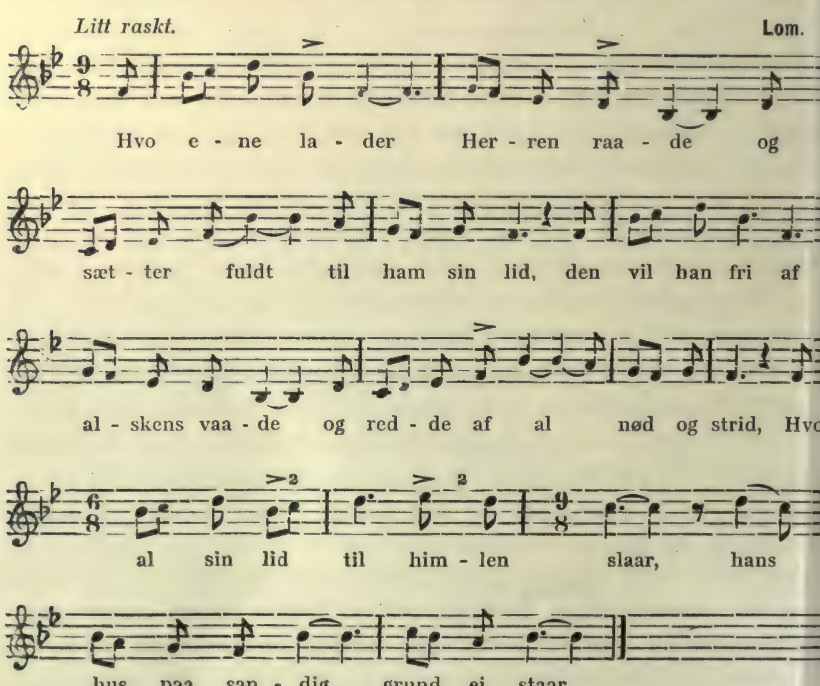
En iagttagelse som jeg som optegner er blit slaat av, er at de «berømte» sangere, spilmænd og sangersker, som regel ikke er de bedste. Ja, hvad der overhodet gjør en berømt, kan være av rent ydre art. En sterk stemme har meget at si, et stort repertoire likesaa. (Akkurat som delvis med konsertvirtuoserne). Om da vedkommende synger temmelig urent, gjør det ofte intet skaar i anseelsen. Jeg slet en hel dag for at faa fat paa en saadan berømthet. Men resultatet vilde været yderst bedrøvelig, om jeg ikke hadde truffet paa en meget overset gamling i samme stue. Av ham fik jeg en meget vakker kveldssalme; men de skingrende ulyd sangersken med sit falske mæle utstøtte, hadde ialfald psykologisk interesse. Komisk var den respekt de tilstedeværende fra grænden hadde for hende. Naar der blev tale om en sang, saa de alle meget forventningsfulde bort paa hende; efter et naadig nik tok hun ogsaa ganske rigtig fat paa melodien, som var en del av hendes mægtige samling. En beskeden gammel kone paa nærmeste stol var ganske og aldeles tyrannisert av hendes majestæt, og det varte længe, inden jeg kunde faa hende til ialfald at være med paa at synge. Hvad det poetiske ansigt med engang hadde røbet, kom da ogsaa for en dag; hun var den egentlige traditionsbærer. Men lik en stram «meistersinger» av lauget holdt den anden ogsaa hende nede. — Saadant har jeg truffet paa flere ganger. Og det er forbausende

hvor liten rede de omboende har paa hvem man egentlig skal henvende sig til, — naar da ikke et virkelig talent har tvunget alles opmerksomhet hen paa sig.

Optegnerarbeidet blir derfor igrunden — efter min erfaring — de første somre (eller ialfald den første) en forgjæves gang til de utpekede flinke, — med de tilfældige frugter der drysser en i fanget —; efter sine egne iagttagelser maa man saa fortsætte. Og jo bedre tid man har, desto mer overvældet blir man over melodiernes seige levedygtighet, der de kan holde sig paa de fattigste flekker, som bjerkekrøkla i bare bergskorua, leve sit ensomme liv blandt bare tøv og tull i et ellers upoetisk sind.

Og er man dertil saa heldig (som jeg har været) at træffe paa en, i hvem dalens inderste liv likesom lever op paany —, at ha et korrektiv i denne enes individuelle opfatning, saa kan samlerarbeidet ogsaa den dag idag bære rike frugter.

Efter disse indledende ord om samlernes vilkaar og opgaver i vore dager, vil jeg saa gi en del prøver paa melodier fra Lom. Jeg holder mig dennegang til melodier, som ogsaa findes i lig-

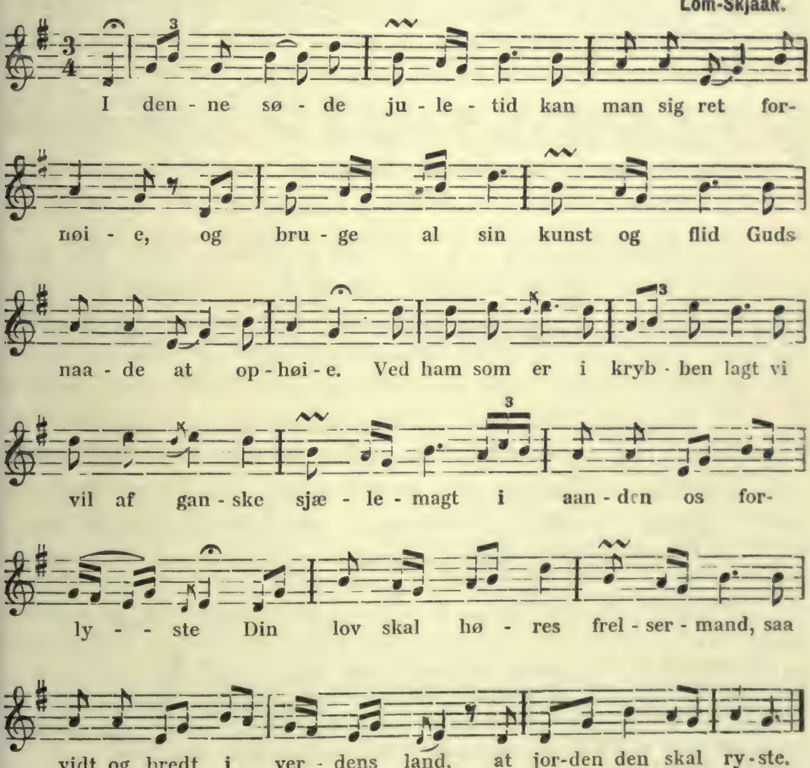
nende form andetsteds fra (i andres eller min egen samling); om ikke i egentligste forstand originale (uten for nogen faas vedkommende) gir de dog en ganske træffende karakteristik av væsentlige sider ved denne landsdels melodier.

Varianten kan være saa overordentlig avvikende at man næsten maa kalde den en nyskapning:

I salmen «Hvo ene lader Herren raade» er saaledes takten forandret fra 4-delt til 3-delt, hvad der gir en helt ny stemning. Desuten brytes denne 3-deling ved at ottende-deler energisk er traadt istedenfor trioler. Endelig er ogsaa melodigangen saa gjennemført i sin nye skikkelse, at man kunde tænke man hadde for sig en original-melodi, hvis ikke her den gamle salmetone «Hvo ved hvor nær mig er min ende» (samme versemaal som «Hvo ene lader Herren raade») paa grund av sin kjendthet straks meldte sig for erindringen.

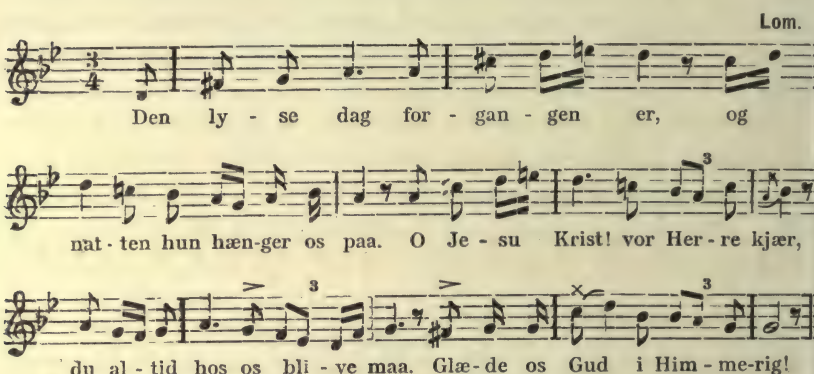
Et andet mer kunstfærdig eksempel er julesalmen «I denne søde juletid». Med en snørklethet som minder om rigtig ind-

Lom-Skjaak.

viklet træskurd fra rokokotidens eftervirkning i norsk bonde kunst, indarbeides her melodien i en række tremulanter og forsinkende trioler, synkoper og andre rariteter, saa rent fremmede for den oprindelige ældgamle salmetone. Det synes som slaattemusikens teknik har bemægtiget sig denne variant. Allikevel virker den ikke paa mig ialfald som tilgjort, der mangler ikke stilfølelse i den maate, hvorpaa kunstgrepene anvendes.

For at holde os til salmene, kan endnu en præsenteres i denne sammenhæng, fordi den er saa vakker en gjenerindring likesom av den kjendte kveldshymne «Den lyse dag forgangen er, og natten hun hænger os paa.»
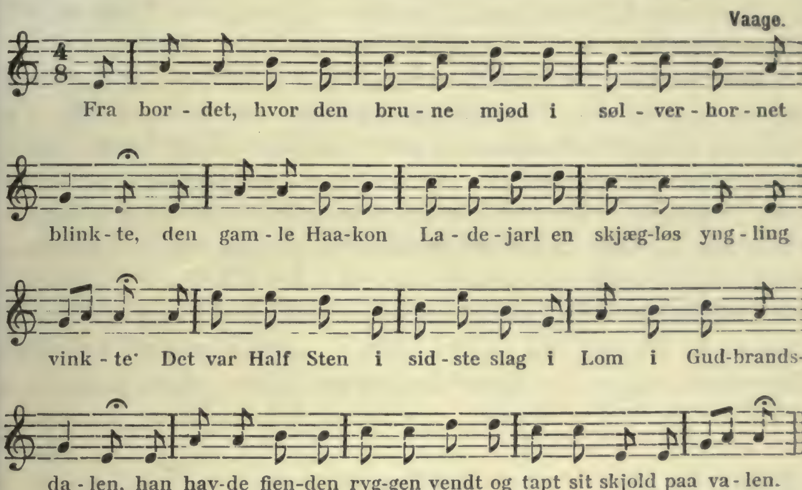

«Han bedstefar sang den slik om kveldene,» blev det mig meddelt av min hjemmelsmand. Ogsaa her overgang til 3-delt takt, samt en hel del, om end ikke unødvendig mange, forsiringer.[1] Men det eiendommeligste er den avskygning i grundstemningen, salmetonen har faat. Den danske utgave er trods al sin vemod mild og hengiven i sin tro. Naturens orden er Guds visdom, hvorefter vi har os at rette. Men den norske klang er næsten vild klagende: Solen og alle gode magter har gjemt sig bak svarte fjeldet; uhyggen, troldskapen har frit spil; derfor roper vi til dig herre Krist, mot al rædsel i os og om os! Slik virker

[1] Til denne (og adskillige av de originale fund) optegner jeg de saakaldte kvarttoner, d. e. toner som er et kvart trin høiere end angit. Efterhaanden er jeg kommet til det samme standpunkt som det av Erik Eggen (i «Syn og Segn» 1910) forfegtede, at kvarttonerne er en betydningsfuld bestanddel av vor folkemusik, om jeg end ikke er sikker paa hans «norske skala.» Jeg betegner for tydelighets skyld kvarttonen med × over angjældende note.

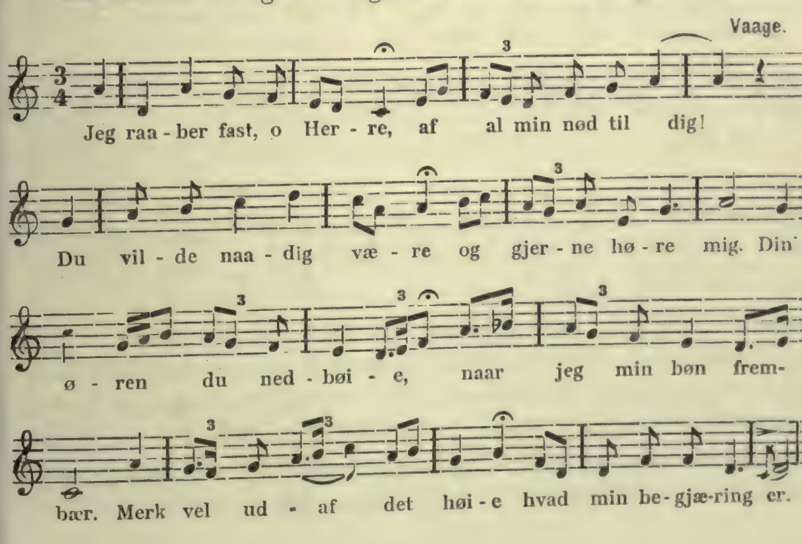
den pragtfulde stigning i begyndelsen, den store sekst, de bevægede trioler, kvartspranget mot slutten.

Den motsatte bevægelse i varianten, nemlig fra noget visst indviklet til det enklere, har vi i melodien (av Kunzen) til Øhlenschlägers «Half Sten» (Ole Vigs Sange og rim, nr. 37 med Linde-

mans melodibilag). Varianten gir kjæmpevisen en viss enkelhet og kraft, samtidig er den av en egen haardhet ved sin «doriske» karakter.
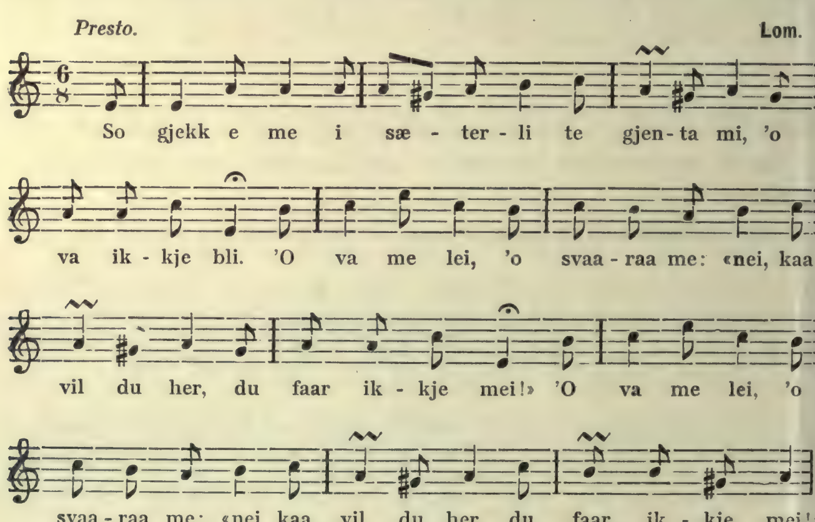
En salmeændring som ogsaa av sidstnævnte grund er værd

at lægge merke til, er «Jeg raaber fast, o Herre!» Den er av nogen interesse for spørsmaalet om vor folkemusiks mulige sammenhæng med kirketonen.

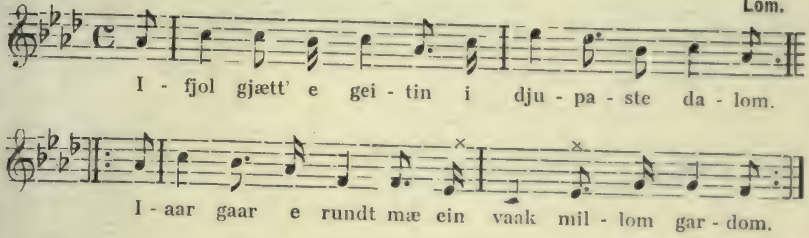
Den oprindelige franske melodi (fra 1556) er ogsaa «dorisk» — d. e. bygget paa en d-moll skala med *h* istf. *b* og *c* istf. *cis*. — Men med hvilken energi er ikke i varianten dette doriske element understreket, og gjort fremtrædende, næsten haardt? Teksten interesserte kanske særlig, da den var ca. 1615 oversat av en danske som kommanderte norsk hæravdeling. Den forandrede rytme, de karakteristiske forsiringer, den haarde mollklang gjør salmetonen til et eksempel paa forandringer, som maatte foregaa med en tone som knyttet sig til en saa personlig tekst; og den forklarer hvorfor O. A. Lindemans koralform ikke vandt indgang.

I Lindemans «Fjeldmelodier» nr. 346 finder man «E gjek mej op te sæterli», en ganske morsom skjæmtevise i g-dur. En interessant variant av denne fandt jeg i Lom. Den gaar, som

man ser, i moll. Men vigtigere er det veir som staar av melodien, den foregivne forpustede og ulykkelige stemning hos sangeren. Spørsmaalet er da kanske om ikke Loms-formen er den oprindelige; kanske ogsaa Lindeman (han har sin fra Kvikne) har truffet paa en mindre god forsanger for en gangs skyld. Men er der omdigtning i Loms-formen, saa er den genial.

Lom.

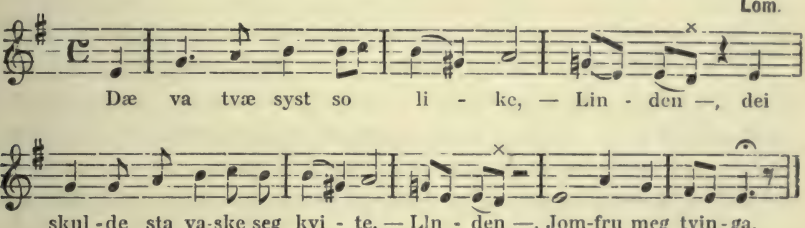

En karakterfuld ændring er ogsaa «Ifjol gjætt' e geitin», fordi den fortæller om sangerens misnøie med det resignerte durpræg over originalen.

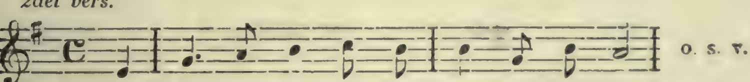
Naar alle disse varianter er saa helstøpte i sin omformning, gir de jo likefuldt som originale frembringelser vidnesbyrd om skapende evne. De røber det musikalske sindelag, smagen, fantasien, det som først kommer helt tilorde i de for bygden særegne og nye melodier.

Det ligger utenfor denne artikels plan at ta med disse sidste. Bare ett eksempel skal fremføres. Vi har i Lom og Skjaak en

Lom.
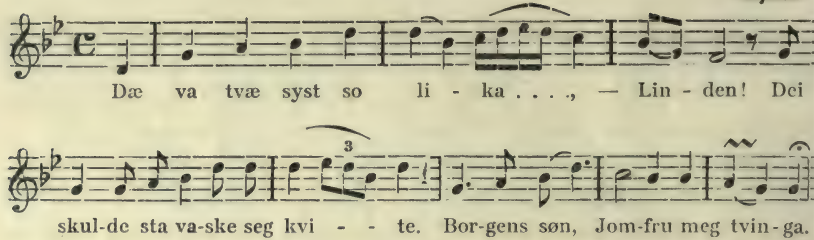

2det vers.

ogsaa i tekstlig henseende god variant av «Dei tvæ syst». En melodi til denne vakre kjæmpevise findes hos Lindeman — nr. 14 — fra Valdres. Den er ganske god, men kan paa ingen maate maale sig med den vidunderlige tone jeg hørte i Lom. Merkelig nok er den det eneste sikre eksempel jeg kan paavise derfra av kjæmpevisetoner. Nu fandt jeg i nabosognet Skjaak ogsaa en melodi til denne vise, og det en i høi grad forskjellig. Jeg traf paa den i flere varianter, men den røbet gjennemgaaende en viss usikkerhet, saa traditionen neppe er den oprindelige.

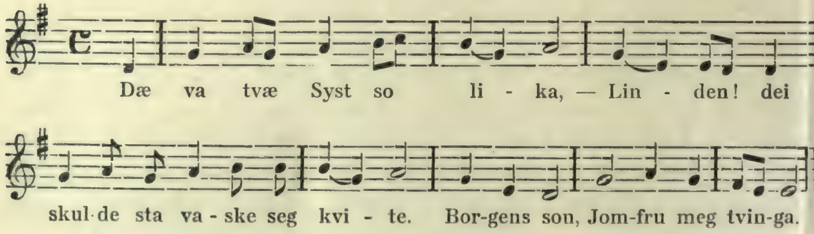
Skjaak.

Endelig kan jeg uten eksempler peke paa den betydning det har at forsangeren lever med i den melodi som synges. Ikke enhver har slaattens rytme i kroppen, og slet ikke kan alle synge fort en salmetone. Jeg hørte engang en i al sin uhyggelighet komisk form av «Jeg ser dig søde lam at staa». Manden som trallet ganske bra ellers, befandt sig her paa helt ukjendt grund, og de tremulanter denne salmetone blev forsynet med, hadde nært slegtskap med de kipne spræt i springaren. Det var ganske lærerikt til at faa øinene oplatte for den makeløse tekniske anvendelse av slaatteteknikken i de ædle salmemelodier, slik de er naar de foredrages av et fint (og religiøst) menneske.

Oppe i Nordre Gudbrandsdalen tror jeg da — hvad den ganske rikholdige samling originalmelodier nærmere skal bevise — at toneskatten er overordentlig rik, den fortjener en nøie efterforskning. Som Loms og Vaages kirker, Løkrestuen, teppevævmønstrene o. s. v. fortæller ogsaa melodierne om stilsans, høihet, rik fantasi, et skarpt blik for detaljerne og en nænsom haand i utformningen. Jeg tror at denne musik sandere end noget andet speiler dalens stemning og kanske avgir det værdifuldeste vidnesbyrd om den gamle hjemlige kultur deroppe.

Under trykningen av denne artikkel, der blev skrevet i vaar, har jeg faat anledning til at ta med endnu en variant, som jeg hørte i sommer. Den er, som man vil se, fastbygget nok. Værd at merke er dens durpræg, der i sidste omkvæd pludselig, men helt naturlig likevel, avløses av moll. Jeg hørte melodien i Leirdalen; men den skriver sig fra Skjaak.

NOGEN FREMMEDORD I ARENDALS BYMAAL[1].

Av Ragnvald Iversen.

I ethvert bymaal samles og brytes tre strømmer. Den ene har sine kilder i indflytternes maal. Den anden ledes fra landets skriftsprog, paa mange maater og ad mange forskjellige veier, ind i bymaalet. Den tredje dannes endelig ved nedslag fra fremmede, undertiden noksaa fjerntliggende steder og strøk — slike steder nemlig som byen staar eller har staat i livligst samkvem med, eller som har hat den største og varigste betydning for dens næringsliv.

Disse strømmer er nu ikke til alle tider og paa alle steder like sterke. Det indbyrdes styrkeforhold mellem dem bestemmes av en række faktorer av forskjellig art. Vi skal her bare peke paa et par som har særlig betydning for Arendals bymaals vedkommende.

Først og fremst maa da nævnes den indflydelse som sjømandssproget har hat paa dialektens ordforraad. Arendal er og har altid været en sjøfartsby par excellence. Og det vil i denne forbindelse si ikke bare en reder- eller parthaver-by, men ogsaa en virkelig skipper- og sjømandsby. I tidligere tider var

[1] Den lille samling laanord som her skal fremlægges, gjør ikke krav paa at være uttømmende; den bestaar av ord og uttryk, som jeg leilighetsvis har opsnappet under et par aars ophold i Arendal. Om der saaledes kanske kan findes et og andet av interesse som ikke er kommet med her, saa tror jeg likevel en indfødt arendalit ikke vil sakne altfor mange av de fremmedord som almindeligst høres i hans bymaal. Paa den anden side vil han kanske finde et og andet som han ikke kjendes ved; det vil altid være tilfældet i et nogenlunde stort bymaal, idet det individuelle ordforraad skifter litt efter stand og stilling, alder og arbeide, kundskap og kultur.

dette i endnu høiere grad tilfældet[1]. Det er klart at et slikt forhold, som har varet ved i generationer (saa at si gjennem hele byens levetid) maatte komme til at sætte merker, varige merker, ogsaa i sproglig henseende. Ganske naturlig trængte i tidens løp gjennem sjøfolkene en hel del fremmedord ind i byens maal, og fik borgerret der. At det særlig blev engelske ord og uttryk som paa denne maate fik indpas, kan ikke undre; engelsken indtar hos sjømanden omtrent samme plass som i tidligere tider fransken hos de dannede klasser; det er modesproget tilsjøs.

Med denne gamle og jevnt flytende strøm har nu i den senere tid en nyere og væsentlig ensartet forenet sig. Det er ikke sjelden at træffe folk her, som har tilbragt nogen av sine «Lehr- und Wanderjahre» i Amerika. Slike folk træffer en — foruten blandt sjømænd — helst blandt arbeidere og haandverkere, altsaa netop i de lag av befolkningen som fortrinsvis skaper og former et bymaal.

Det er derfor ikke andet end hvad vi paa forhaand kunde vente, naar vi blandt fremmedordene i Arendals bymaal finder et ganske stort antal ord av engelsk-amerikansk oprindelse[2]. Det er i virkeligheten dette anglistiske islæt som gir maalet dets eiendommelige farve. Det er det som gir byens sproglige fysiognomi dets særpræg[3].

Imidlertid har ikke middelklassen været alene om at forsyne bymaalet med fremmede elementer. Ogsaa patricierne har levert sine bidrag. Dette hadde de saameget lettere for at gjøre, som de i regelen var ganske vel bevandret i de europæiske kultursprog. Og det skyldtes igjen deres befatning med «negotien». Det var (og er tildels endnu) skik og bruk, at repræsentanterne for denne, byens anden hoved-næringsgren, i sine yngre dager

[1] «Dette Steds Næring bestaar aldeelis udi Skibsfarten og Negotien» — heter det saaledes i et gammelt Arendals-dokument (fra begyndelsen av 1700-tallet).

[2] I mange tilfælde vil det være vanskelig eller umulig at avgjøre om et slikt ord er optat fra engelsk (i snevrere forstand) eller fra amerikansk-engelsk — et spørsmaal som ellers nok kunde ha sin interesse.

[3] Her kunde nu den indvending ligge nær, at der dog ogsaa gives andre norske sjøfartsbyer end Arendal, og at det vel ikke bare er arendalske sjøgutter og Amerika-farere, som importerer anglismer? Nei — men dels er de virkende kræfter ikke like varige eller like sterke andre steder, dels maa de undertiden kjæmpe med andre faktorer om plassen (se f. eks. Bergens bymaal kap. XXI og XXII).

opholdt sig i utlandet nogen tid, dels for at lære, dels for at knytte nye forretningsforbindelser eller styrke de gamle. Hvad var nu naturligere, end at disse unge mænd, naar de vendte tilbake fra den store verden til den lille norske provinsby, at de da forsøkte at sætte en smule europæisk sving paa sin tale, ved at friske den op med en engelsk glose her og en fransk der? Det behøvet ingenlunde at være utslag av noget Jean-de-Franceri, og de blev saamen heller ikke daarligere patrioter for d e t.

I det følgende anføres nu ordene i alfabetisk orden, av og til med henvisninger til andre bymaal (KBm. = Kristiania bymaal, av Dr. Larsen, BBm. = Bergens bymaal, av Larsen og Stoltz). — Lydbetegnelsen er av hensigtsmæssighetshensyn en smule praktisk tillempet i enkelte henseender (saaledes *r* for lydskriftens ɹ).

ål, subst. (ubøielig) — fold paa strømpelæggen. «*du sęllər ål*» sier man til barn som gaar med nedsegne strømper. Ordet skal ifølge BBm. s. 216 rimeligvis være indkommet fra nedertysk.

abeniks', m. (-er) — grimacer, hermefagter; undertiden omtrent det samme som «dikkedarer». Ordets oprindelse er ikke ganske klar. Mulig er det vistnok, at det kunde være abstrahert av det tyske *(es ist) aber nix!* Ved denne forklaring volder jo ikke formen større betænkeligheter; derimot ser betydnings-sammenhængen unegtelig noksaa løs ut. Imidlertid kunde vi kanske komme over denne vanskelighet ved at anta at der foreligger en folkeetymologisk utvikling: man har simpelthen opfattet *abenikser* som «abe(kat)streger».

ak'tər, subst. (plur.) — optrin, trætte, slagsmaal. Opr. av latin *actus* handling (BBm. s. 229).

all'nfals, adv. (sjelden) — i ethvert fald. Av tysk *allenfalls*; forekommer forøvrig ogsaa paa dansk (Grundtvig, Hostrup).

am'plöi, m. — fast arbeide, ansættelse. Svarer til engelsk *employ* med samme betydning; formen er høist uregelmæssig, da første stavelse har faat en halvveis fransk, anden stavelse en halvveis engelsk uttale.

an''i, præp. — i berøring med. Sammensat med den tyske præp. *an* (BBm. s. 223).

ballā'də, m. — en eller anden (oftest festlig) anledning, hvor det har gaat særlig muntert eller livlig til, helst litt «over streken». Et nyere jargon-ord, som har vundet betydelig ut-

bredelse, idet det nu vistnok er kjendt i alle vore bymaal. Til os er ordet formodentlig kommet fra Danmark; det nævnes av K. Larsen i hans lille avhandling «Dansk soldatersprog tillands og tilvands» (s. 25). Men oprindelig stammer *ballā'də* nok fra fransk typograf-argot; Villatte[1] oversætter det med «Spaziergang mit folgender Kneiperei.»

ballē'ræ, v. — stræve, arbeide med braak og kjaak. Vel av nedertysk (holl.) *balderen* støie, banke, slaa. Ordet er vist videre utbredt over Sørlandet[2]. Sandsynligvis har det ikke været uten betydning for ordets indtrængen og utbredelse, at det baade i form og betydning nærmer sig saa sterkt det norske verbum *bale*. Det kunde sagtens ogsaa være en romaniserende utvidelse av dette hjemlige ord (jfr. s. 146 note 2).

baseli(s)k', m. (forældet) — et slags hodeplagg for damer (til at ha utenpaa den egl. hat eller hue). Rimeligvis en forvanskning av det tyrkiske *baschlik*, hue som brukes av et bergfolk (osseterne) i Kaukasus. Indførtes i Vesteuropa efter Krimkrigen.

bejī', v. — stanse, holde op med. Av tysk *sich begeben* (nedert. *begeven*) opgi, gi slip paa. Ogsaa i bygdemaalene (Aasen). — Videre forekommer den refleksive form

bejī' sęi i betydningen: hænde, ske («en ved aldri aa der kan begi sig paa slig en tur«). Sml. det bibelske: «Og det begav sig i de dage — — —«.

bekant', adj. (vistnok kun prædikativt brukt) — dygtig, flink, (især) nævenyttig. Fra tysk, gjennem betydningen «som er bekjendt med eller fortrolig med noget». Jeg kjender ellers ordet fra flere bygdemaal i Nordland; i literaturen finder vi det f. eks. hos Petter Dass (Saml. Skr. s. 8, og fl. st.), og endelig forekommer det i jyske dialekter i samme betydning (Feilberg).

besjöit', m. (-er) — et slags store kjæks, væsentlig til skibsbruk. Da varen egentlig er engelsk, er det ikke noget rart i at det engelske navn paa den — *biscuit(s)* — samtidig blev optat (i likhet med f. eks. kjæks < *cakes*, bergensk *most'är* < *mustard* o. s. v.).

[1] Parisismen (1884) s. 11.

[2] Det brukes saaledes av kristiansanderen Vilh. Krag i en artikel i «Tidens Tegn» (28. 7. 12). — Naar det i et proces-dokument fra 1782 heter, at «Selskabet har formelig Balleret og Dandset den gandske Natt», saa kan det være tvilsomt om «Balleret» her slutter sig til *balderen*, eller om det bare er avledet av *bal* og altsaa er synonymt med det følgende «Dandset».

blaŋ'kis, m. (flertal som ental) — uldtæppe. Av eng. *blankets* med samme betydning. Som sidste stavelse viser, er ordet optat i den engelske flertalsform. Det er nu saa indforlivet i byens maal — ikke bare i vulgærmaalet, men ogsaa i den dannede dagligtale — at en til og med kan finde det i avertissementer fra byens manufakturister.

borik'kə eller *burik'kə*, f. — gammelt, stridig øk. Skal egl. ha været brukt om mulæsler, hvorav der for nogen aar siden fandtes et par stykker i byens omegn. Ordet er det franske *bourrique*, spansk *borrica*, som betyr hunæsel. En kunde tænke sig at laanet av dette ord var formidlet gjennem sjøfolk, som i sydligere havnebyer pleier at more sig under landlov med at ta rideturer paa æsler eller muldyr; for denne indvandringsteori taler at man til orlogs i gamle dager brukte uttrykket «*ri paa burikka*» om at faa kanonjuling (synderen laa bundet til en kanon under tampningen)[1]. Forøvrig findes ordet ogsaa i danske dialekter; her tænker man sig det er indført gjennem tatersproget[2].

but't'l, m. (-er) — flaske. Av fransk *bouteille* med samme betydning. Ogsaa i bygdemaalene (Aasen).

bål'værk, n. — brukes i Arendal som i de fleste sjøbyer om «træunderlag under bygninger i sjøen» (BBm. s. 215). Av tysk *bolwerk*.

båtfår', m. (-er) — svarer til hvad man paa Østlandet i almindelighet kalder «snestøvler». Betegnelsen er forøvrig ikke specifikt arendalsk; den er ganske gjængs i bymaalene nordpaa; og en prestesøn fra Trøndelagen meddeler mig at ialfald for en menneskealder siden var *båtfårer* blandt de «konditionerte» deroppe det faste navn paa store, forede reise- eller kjørestøvler. Ordet gaar tilbake paa fransk *bottes fortes* (i modsætning til *bottes molles*)[3].

dā'lər, m. (flert. som ent.) — dollar(s). Ordet maa være indført av hjemvendte Amerikafarere; det har nemlig denne form i den norsk som tales av vore landsmænd derover[4].

[1] Iflg. Alnæs i Vidensk. selskapets Forhandlinger for 1902, nr. 3, s. 21.

[2] F. Dyrlund: Tatere og natmandsfolk i Danmark, s. 348, note.

[3] I avertissementer i lokalaviserne har ordet faat en forloren engelsk form «Bootfoders»!

[4] Iflg. prof. G. T. Flom «Det norske sprogs bruk og utvikling i Amerika» (Nordmandsforbundets tidsskrift, 4. hefte 1912).

dandē'ræ, v. — sætte noget sammen eller istand igjen, i guttesproget ogsaa = jule. Rimeligvis en fri avledning av det nedertyske part. *dân* beskaffen (BBm. s. 289). Til os er ordet muligens kommet fra dansk [1].

domməlē'ræ, v. — har væsentlig samme betydning som *ballē'ræ* og brukes ofte sammen med dette: *ballē'ræ å dommelē'ræ*. Etymologisk set er vist to forklaringer her mulige: *dommelē'ræ* kunde være opstaat ved en uorganisk utvidelse av nedert. (holl.) *dommelen*, svarende til høitysk *tummeln*, som bl. a. ogsaa kan bety «støie, larme» [2]. Eller det kunde tænkes at *dommelē'ræ* ved dissimilation var opstaat av skriftsprogets *dominere*. For den sidste forklaring taler at formen *dommenē're* andetsteds — f. eks. i Tromsø bymaal — findes brukt i væsentlig samme betydning som det arendalske *dommelē'ræ*.

drå'bak, m. (vistnok uten flertal) — mangel, ulempe. Høres ikke sjelden i den dannede dagligtale, særlig blandt forretningsfolk. Av det enstydige engelske subst. *drawback*.

dröletə. adj. — sendrægtig. Av usikker oprindelse (se BBm. s. 219).

dunnerī'-, *dånnerī'-* eller *dåŋerī'-* (kun i sammensætninger med *-tøi*, *-klę̄'ər* ell. lign.) — et slags tyndt, blaat arbeidstøi, som især brukes av maskinfolk ombord i dampskibene. Av eng. *dungaree* med samme betydning. Iflg. The Slang Dictionary er ordet egl. «Anglo-Indian».

fallə opp', v. — kjendes rart, føles usedvanlig («det falder op at se isen lægge sig saa tidlig»). Maa vel hænge sammen med tysk *auffallen*, være paafaldende.

fallə ūd', v. — bli usams, bli uvenner («naa maa dere lege pent og ikke falde ud»). Av eng. *fall out* i samme betydning.

[1] Jfr. K. Larsen l. c. s. 24.

[2] Der er, som det synes, baade i norsk og svensk en ganske sterk tilbøielighet til at danne nye, utvidede former av verber, ved tilføielsen av endelsen *-ere*. Foruten *dandē'ræ* kan nævnes f. eks. *snekkerere*, som er vidt utbredt; her i Arendal averteres stadig «*Møblerert* værelse tilleie»; et løierlig eksempel foreligger i *fantasē'ræ* (eller *fantisē'ræ*) som av paalidelige hjemmelsmænd opgis at forekomme paa disse kanter i betydningen «farte om som *fant*!» I den ældre literatur findes mange slike former; Petter Dass bruker f. eks. *skattere* v. s. a. *skatte*, og, med «reduplicert» endelse, *skrammereret* (Dalevisen s. 21).

fiktə, v. — stræve hart med noget. Gaar opr. tilbake paa mnt. *vechten*; overgangen $e > i$ er den samme som i folkesprogets og snedkerhaandverkets *knikt* < *knecht*[1]. Grundbetydningen er «gjøre raske bevægelser, særlig med armene» (F. & T.).

fitsə, v. — passe, høve. Av det enstydige engelske verbum *fit* — optat som det synes i præsensformen 3 pers. ent.

flons- — mest i sammensætninger (som: «det er bare flonsefett paa han»). Opr. av latin *fluentia* de flytende deler (se BBm. s. 284).

fodriāl', n. — futteral, hylster. Iflg. F. & T. laant fra nedertysk (jfr. holl. *foedraal*). Indskuddet av *i* efter *r* er vel analogisk efter ord som *matriāl'*[2].

fy'sak, m. — frastøtende person, «fyr». Muligens av m. latin *phisicus* fiffig person (F. & T.).

gaug, m. skøier, spilopmaker. Ordet opføres her under tvil. I ældre tysk har *gauch*, som egl. betyr gjøk, ogsaa betydningen «nar»; men ogsaa i norske bygdemaal kan *gauk* betegne en «taapelig person».

gramas'kər (plur.) — gamascher. Ordet har samme form i Tromsø bymaal, og ventelig ogsaa videre omkring i bymaalene. Det kommer nærmest av fransk *gamache*. Imidlertid kunde *r*'en i første stavelse kanske tyde paa nogenslags sammenhæng med det beslegtede *garamaches* = spansk *gorromazos* store ridestøvler (F. & T.).

gæn'sər, m. — tyk, blaa uldtrøie til at ha utenpaa vesten. Mulig egentlig *Guernsey*-trøie. Se nærmere om dette mit forslag til forklaring i Festskrift til professor Alf Torp, Kr.a 1913, s. 21.

göi, m. (uten flert.) — spektakel, løier. Iflg. F. & T. dannet efter navnet *Guy Fawkes* (lederen av det bekjendte Gunpowder Plot 1605).

hö`devann*, n. — vellugtende vand. Rimeligvis en folkeetymologisk omdannelse av det franske *eau de lavande* lavendelvand. I Tromsø bymaal har man ogsaa *hö`dekålånje, av *eau de Cologne* kølnervand.

huspetāl', n. — sykehus, hospital. Ordet har samme form i kri-

[1] Forøvrig forekommer *fikte* ogsaa som ældre literaturform (iflg. Dahlerup: Det danske sprogs historie s. 70).

[2] Fænomenet forekommer ikke saa sjelden i menigmands behandling av fremmedord; jeg har f. eks. hørt *nerviös* (for nervøs) og *oviasjoner* (for ovationer); likesaa i dansk: *garniert* («Snolderød Avis» 5. 9. 13) for *garneret*.

stiansandsk [1]. Skriftformen «*Huusbetale*» i gamle Arendalspapirer (1773) kunde synes at tyde paa, at man har opfattet hospitalet som et «(syke)hus», hvor en maatte «betale» for sig.

jabb eller *jåbb*, m. — et stykke arbeide (helst et av kortere varighet som lønner sig godt, som er godt betalt). Et erobrerord som holder paa at underlægge sig hele landet, og som virkelig ogsaa utfylder en tom plass. Av eng. *job* kort stykke arbeide [2]. Av de to norske sideformer findes den med vokalen *a* vist bare paa Vestlandet; den viser samme fonetiske opfatning av den engelske å-lyd som *sjapp* (av *shop*), *sjāl* (av *shawl*) og *trā'lər* (av *trawler*).

jestaŋ'sə, m. — avstand. Av fransk *distance*. Den almindeligere germanske forstavelse *ge-* har fortrængt den sjeldnere romanske *di-*. Det samme er tilfældet i

jestrikt', n. — distrikt.

jompə, v. — hoppe. Av eng. *jump*. Med hensyn til den uregelmæssige uttale av dette (og lignende) ord se BBm. s. 224.

jug'gəl eller *jugleri'*, n. — blendverk, tant, uegte kram. Vel av eng. *juggle* kogleri, bedrageri. Ved siden av høres ogsaa *jög'gəl*, som egentlig er et helt andet ord.

kaf''fəhūs, n. — café. Ordet er tydeligvis en oversættelse av eng. *coffee-house*, skjønt det ikke behøver at være optat direkte fra dette sprog.

kapått', m. (delvis forældet) — et slags fruentimmerhætte, kyse. Av fransk *capote* regnkappe med hætte, kysehat.

kis, m. — halskrave av skind, boa. Ordet er ikke let at forklare. Det kan muligvis hænge sammen med ældre dansk *kise*, hale. Den eksplosive konsonant (istedenfor spirant) foran *i*'en viser ialfald med temmelig stor sikkerhet hen paa fremmed oprindelse.

kiss, m, — kat. Er i Arendal saa at si den officielle betegnelse for dette dyr; der averteres saaledes stadig efter en «Bortkommen kis». Hvis der ikke foreligger en substantivering av lokkeordet, maa man ogsaa her paa grund av den fremlydende eksplosiv anta laan, og da nærmest fra dansk (jfr. V. Kristiansen: Ordbog over Gadesproget s. 157).

[1] Vilh. Krag i «Tidens Tegn» 6. 4. 13.

[2] Iflg. The Slang Dictionary, er *job* ogsaa i England endnu væsentlig et «cant» ord.

(Trykt 4de december 1913).

ʞåm'mi, m. (-er) — mest i tiltale: kar! gut! ogsaa = lystig fætter, hurragut. Av engelsk *chum* kamerat + den kjælende endelse *-y*. I Kristiania bymaal er ordet gaat over til at bli adjektiv. (KBm. s. 64).

ʞaŋs, m. — anledning. Uttalen med *ŋ* synes snarere at slutte sig til den franske end den engelske lydform av grundordet *chance*. Nærmere engelsk staar Kristiania-maalets *ʞans* (KBm. s. 54). En tredje form *kan(d)s* forekommer i literaturen hos ældre forfattere (f. eks. hos Petter Dass og Holberg).

klåss, adv. — like (ved). Av eng. *close* i samme betydning. Kan vist nu høres i de fleste norske bymaal. Derimot turde den overførte betydning «nøie» som forekommer i arendalsk («han regner det ikke saa kloss») være mindre almindelig.

knuflə eller *knoflə*, v. — støte til en, puffe. Ophavsordet synes at være det nedertyske verbum *knuffel(e)n* støte, mishandle. Egl. samme ord som «karnøfle», der utgaar fra den h ø i - tyske form av grundordet.

kröb'b'l, adj. — ussel, skrøpelig (især hvad helsen angaar). Av noget tvilsom oprindelse. Fra bygdemaalene opfører Ross et adjektiv *krypl* benskjør, daarlig tilbens — som uten tvil kan være et hjemlig ord, og som i et sørlandsk kystmaal regelret skal gi uttaleformen *kryb'b'l* eller *kröb'b'l*. Naar jeg likevel mistænker dette adjektiv for at være et indvandret ord, saa kommer det av, at det i Tromsø bymaal (og likens i en hel del bygdemaal nordpaa) heter *krö'bel* — med s t e m t eksplosiv. Her kan overgangen *p* > *b* ikke være foregaat paa hjemlig grund, *b*'en viser at ordet maa være indført. Rimeligvis har vi da faat det fra d a n s k, hvor dette adjektiv findes ikke bare i dialekterne (Feilberg), men ogsaa i skriftsproget (Molbech). I samme retning peker det ogsaa, at betydningen i bymaalene («ussel, klein») stemmer bedre med dansk «skrøpelig, daarlig» end med bygdemaalene («benskjør»).

kū'li, adv. — rolig, makelig — mest i uttrykket «ta det kuli» ta det med ro. Av eng. *coolly* egl. kjølig, dernæst koldblodig, rolig. Ogsaa i dansk (K. Larsen l. c. s. 29).

lapę̄l'lər, (plur.) — jakke- eller frakkeopslag foran paa brystet. Av eng. *lapel(le)s* med samme betydning. I andre bymaal heter disse opslag *rabatter* (jfr. Welhaven i «Norges Dæmring»:

«— — et Par nye Rabatter til gammel Vanes slidte Rokkelorer»).

lapsal'və, v. — banke, jule. Iflg. BBm. (s. 222) av hollandsk *lapzalven* drive kvaksalveri, hvorav (ironisk) banke, pryle. Jeg er mere tilbøielig til at tro at betydningen «jule» har utviklet sig av den betydning ordet har i sjømandssproget. Ombord brukes nemlig *lapsalve* (eller *laksalve*) om at indsætte eller smøre riggen med tjære, og betydningsovergangen «smøre» > «jule» er ganske kurant ikke bare i bymaalene, men ogsaa i bygdemaalene (Aasen); likesaa i tysk.

loff, m. — et slags brød (bakt av hvetemel). Av eng. *loaf* (et enkelt) brød.

lof'fər, m. — landstryker, slusk; hertil verbet *loffə*. Av eng. (amerik.) *loafer*, som igjen skal komme av nht. dial. *lôfen* løpe.

lons, m. — del, portion. Av eng. *allowance* ration (F. & T.).

lovē'ræ, v. (sjeldent) — slænge op og ned, drive frem og tilbake (mest i forbindelsen «gaa og lovere»). Ordet betyr egl. «krydse», og er som saa mange andre sjøtekniske uttryk indkommet fra hollandsk; her heter det nu *laveeren* (hvorav ældre dansk *lavere*); av denne form kunde nu meget vel *lovē'ræ* ha utviklet sig (ved overgang av ubetonet *a* til *o*, som i *lokris'* av holl. *lakkris*); men da man i ældre hollandsk ogsaa finder en form med *o* i første stavelse: *loveren* (Oudemans' Woordenboek), saa er det vel rimeligere at anta at vort *lovē'ræ* gaar tilbake direkte paa denne form. Dette saa meget mere som «lovere» kan paavises at være temmelig gammelt paa norsk grund; alt saa tidlig som 1577 brukes det av bispen Jens Nilssøn (eller hans sekretær) i visitasboken[1].

mårniŋ, m. (mest i bestemt form) — morgen. Vel efter eng. *morning* (BBm. s. 154). Paa samme maate *aftniŋ(en)*.

malesjusk' eller *malesjösk'*, adj. — ondskapsfuld. Av det enstydige franske *malicieux*. Formvarianter er *mannesjösk'* (Bergen) og *malasjörsk* (Tromsø).

man'nik, m. — enden av et taug, lagt flerdobbelt og omsurret (i den hensigt at gjøre tauget mere skikket til at kastes mot et bestemt maal). Det er for tiden mode blandt gutunger at gaa omkring med en slik tingest. Jeg vet ikke hvad

[1] Yngvar Nielsens utgave s. 46_{15}.

dette ord skulde komme av, hvis det ikke skulde være det engelske *manikin* «liten mand, dverg» (hvorav *man'nik* da er en «subtraktionsform» som Jespersen kalder det, idet sidste stavelse blev opfattet som efterhængt artikel). Med hensyn til betydningsutviklingen, sammenlign at en liten hespe garn, som ogsaa dannes av flerdobbelt lagte og omvundne traader, kaldes en «dukke».

masjonist', m. — maskinist. Formodentlig paavirket av ord som *kautionist, pensionist* o. s. v.

miksə, v. — blande. Av det enstydige engelske verbum *mix*.

mistə, v. — komme for sent til («vi miste(t) baaden»). Av eng. *miss*, som bl. a. kan ha denne betydning.

moləfoŋ'ken, adj. — trist. Iflg. BBm. s. 235 muligens opstaat av lat. *male* (*rebus suis*) *functus* «efter at ha været uheldig i sin gjerning».

mōvə, v. — bevæge, især refleksivt: bevæge sig. Av eng. *move* i samme betydning[1].

napp, n. — blund, liten lur[2]. Av det enstydige engelske substantiv *nap*.

nęt'tiŋ, m. — fletverk av jerntraad, til gjærdebruk, hønsegaarder o. l. Vist et nyere ord, indkommet fra engelsk sammen med varen (eng. *netting*).

nō'pis (kjønløst og ubøielig) — kun i uttrykket: *ręıs te nō'pis* omtrent det samme som «dra pokker ivold!» Ordet har en ganske merkelig historie; ifølge Grimms ordb. er *nō'pis* nemlig egentlig en forvanskning av det latinske *in abyssum* ned i dypet, i helvede; til os maa uttrykket da rimeligvis være kommet fra dansk, hvor *Nobiskro(g)* i folketroen betegner de dødes foreløbige opholdssted (= tysk *Nobiskrug*).

omsånst', adv. — mest i uttrykket *de jikk omsånst'*, det gik i vasken, blev ingenting av. Av tyst *umsonst*, forgjæves, for intet, til ingen nytte.

opsalvē'ræ, v. — den ogsaa fra andre bymaal vel kjendte form for *observere*. Lydovergangen er den samme som i bygdemaalenes *salveet* (Aasen) svarende til skriftsprogets *serviet*.

opstərnā'si, adj. — motvillig, trodsig. Egentlig av lat. *obstinatus* haardnakket. Se forøvrig BBm. s. 231.

påppə, m. — liten hund. Maa være det engelske *puppy*, hunde-

[1] Paa prent i «Vestl. Tid.» 8. 1. 13.

[2] Paa prent i «Vestl. Tid.» 5. 7. 13.

hvalp. Det bergenske *poppę* som betyr «dukke» og kommer av tysk *puppe*, er egl. samme ord; baade *puppy* og *puppe* gaar nemlig tilbake paa fransk *poupée*.

påstəlīn', n. — som vanlig ellers for *porcelæn*.

pai, m. — postei («æblepai» f. eks.). Et nyere ord, som imidlertid synes at vinde terræn. Av eng. *pie* postei.

pàrgās', n. — reisetøi; skrap. Av fransk *bagage* (se forøvrig BBm. s. 226).

pasā'sjə, m. — historie (helst om noget en selv har oplevet eller været med paa). Av fransk *passage*, gjennem engelsk, hvor ordet ogsaa kan bety «hændelse, begivenhet».

pikkə, v. — banke (f. eks. paa en dør). Av tysk *picken*. Derimot kommer verbet

pikkə — i betydningen: ta op, samle op — av eng. *pick* (*up*).

pilə — vistnok kun i forbindelsen *pilan'na*, *pilan'na*, der brukes som lokkeord til ænder. Gaar sikkert tilbake paa nedertysk *pile* eller *pilantje* andunge.

plass, m. — brukes i arendalsk i mangfoldige tilfælde, hvor man ellers i norsk maal vilde bruke *stē(d)*, og viser derved at det er paavirket av eng. *place*. I sjømandssproget betyr det som bekjendt særlig lasteplass, havneby.

plasē'r, m. — fornøielse; hertil adjektivet *plæsē'rli* fornøielig. Av fransk *plaisir* med samme betydning.

primə, v. — overdrive, skrøne. Av nedertysk *primen*, snakke over sig.

prō'bər, adj. — ordentlig, renlig. Av fransk *propre* i samme betydning. Overgangen $p > b$ kan paa disse kanter være lydlovmæssig; anderledes i ikke-sørlandske bymaal (se herom BBm. s. 231).

puss, m. — pynt, stas (især i uttrykket «være i pudsen, i fuld puds»). Er nu ganske almindelig baade i norsk og dansk, men ser ikke ut til at være synderlig gammelt i noget av sprogene (det findes f. eks. ikke i den anførte betydning i Det danske videnskapsselskaps ordbog 1829, heller ikke hos Molbech 1859).

pȳ'sis (kjønløst og ubøielig) — i uttrykkene *gå te pȳ'sis*, gaa i vasken, bli til ingenting, og *dra te pȳ'sis*, reis pokker i vold[1].

[1] Paa prent i «Vestl. Tid.» 8. 5. 12 («Dra til Pysis med den Fillemedaljen»).

I første stavelse kan *i* veksle med *y*. Av eng. *go to pieces*, gaa i stykker.

pö om pö' — litt efter litt. Av fransk *peu à peu* i samme betydning.

ransōn', m. — portion, ration. Egl. samme ord som «ration», men indført til os over Holland, hvor det har faat formen *rantsoen*.

rejḗ're, v. — braake, husere. I mange norske bygdemaal har ordet likeledes denne betydning, og at den ikke skriver sig fra igaar, kan vi se av følgende passus hos Peder Claussøn[1]: «oc begyndte han» — der er tale om en slagbjørn — «saaledis at slagte strax epter S: Hans Dagh Midsommer oc holt det saa indtill Helgemisse oc *regierede* saa i 3 Aar — —». Betydningsutviklingen er den samme i *dominere* > *dommәlē'ræ*.

remē'di, n. — hjelpemiddel, botemiddel. Meget utbredt. Av nedertysk (holl.) *remedie*, hjelpemiddel, lægemiddel, som igjen stammer fra latin *remedium*.

råt'tiŋ, m. — spanskrør. Et langveisfarende ord; det gaar nemlig tilbake paa det malajiske navn paa planten: *rotan*[2]. Til os er ordet sandsynligvis kommet gjennem hollandsk *(rotting)*.

sjapp, m. — simpel butik. Av eng. *shop* butik. Kan vist nu høres i de fleste bymaal langs kysten.

skvær, m. (ubøielig) — i uttrykket «hallo skvær! (er du her?)», omtrent = kar, gut, kjommy. Maa være det engelske adjektiv *square*, som bl. a. kan bety «ærlig, redelig». I byens nabosogn Hisø brukes *skvær* ogsaa som adjektiv i betydningen «real, grei, dygtig».

slå om slå', adv. — litt efter litt. Uttrykket er analogisk dannet efter *pö om pö*, av det engelske adjektiv *slow*, langsom. I Bergen heter det *slō' ōm slō* (BBm. s. 224).

smęısә, v. (mest i forbindelse med præpositionen *te*) — slaa, dra til en. Av tysk *schmeissen*, kaste, slænge.

snębbe, f. — rapmundet, næsvist fruentimmer. Ordet hænger rimeligvis sammen med mnt. *snebbe*, som betyr «neb»; *ęı snębbә* skulde da egentlig være en som var «god til at bruke nebbet». Sml. adjektivet *nebbet*.

[1] Gustav Storms utgave s. 9.

[2] Iflg. Pauls Grundriss I, 718.

spàrē'r, n. og m. — lav, klippet hæk (især rundt gravsteder). Det kunde ligge nær at sætte dette ord i forbindelse med *spalier*, som det jo sterkt minder om baade i form og betydning. Da det imidlertid væsentlig er planten spiræa som anvendes til disse hækker, og da der ved siden av *spàrē'r* ogsaa kan høres en form *spirē'r*, saa bør man vel helst slutte at grundordet er plantenavnet *spiræa* (i flertalsformen, kollektivt brukt).

spīk eller *spīg* (kjønløst og ubøielig) — kun i uttrykket «det er ikke spik om andet» det er ikke tale om andet. Uten tvil avledet av det engelske verbum *speak*, tale. Ser ut til at være noksaa gjængs blandt kystbefolkningen paa disse kanter.

spænnə, v. — bruke op, gjøre ende paa (om penger). Av eng. *spend* i samme betydning. Ordet kjendes i flere sjøby maal.

suffisant', adj. — solid. Av fransk *suffisant*, tilstrækkelig. Betydningen «solid» var tidligere almindelig ogsaa i det dannede talesprog. Saaledes skriver Claus Pavels[1], at han vil sælge sin gaard, «naar Kjøberen iøvrigt er suffisant».

svī'tər, m. — tyk ulden trikottrøie (til sportsbruk). Av eng. *sweater* (utt. *swetə*). Som den norske uttaleform viser, er dette ord ikke indført direkte ad mundtlig vei, men først middelbart gjennem skriftformen (i fakturaer); den falske vokal i første stavelse skyldes folk som vistnok kunde litt engelsk, men ikke tilstrækkelig.

sær'vis, m. — ranglefant, «vild krabat». Forklaringsforsøk (av engelsk *service* = *naval service* eller av engelsk *savage?*) i Festskr. til Torp s. 23 f.

sętlə, v. — fæstne, ordne, avgjøre («nu maa vi vel snart faa setla veir igjen»; «den streiken blir nok fort setla»). Av eng. *settle*, som bl. a. kan ha disse betydninger.

tæu'ˣ bååd, m. — slæpebaat, bugserbaat. Av det enstydige engelske *tow-boat*. I skibsefterretninger i byens aviser noteres en seilskude som «Indkommet i taug», ɔ: paa slæp. Det tilsvarende verbum er *tæuə*.

tavlætt', m. (delvis forældet) — væghylde. Av fransk *tablette*, hylde, bret (jfr. BBm. s. 227).

troŋk, m. — kuffert, især i sammensætningen *stīm'ərtroŋk*, egl.

[1] Dagbøkerne 1817—22 s. 169.

«dampskibskuffert», av eng. *steamer* dampbaat og *trunk*, som bl. a. kan bety kuffert. En morsom sideform er *troŋ'kərt*, som efter sigende skal forekomme i Kristiania vulgærmaal; det er tydeligvis en hybrid av *trunk* og *kuffert*.

trub'b'l, n. — møie, bryderi. Av fransk eller engelsk *trouble* i samme betydning. Hertil adjektivet *trub'bəlsam*, svarende til eng. *troublesome*. Ved siden herav fandtes i ældre arendalsk ogsaa en usammensat form *trubbel*[1], som igjen viser tilbake paa det franske adjektiv *trouble*. — Et apropos-spørsmaal: skulde det (ogsaa i dannet dagligtale) almindelig kjendte og brukte *trybel* bero paa en forbindelse av fransk *trouble* og tysk *trübe*?

trẹɪn, n. — jernbanetog. Skjønt ordet ikke er almindelig, kan det høres baade i byen og i de nærmeste bygder; det er vel nærmest sat i omløp av norsk-amerikanere. Ganske forældet er derimot betegnelsen «røilvogna», en noksaa uvøren sammensætning av eng. *rail(way)* og norsk *vogn*.

törnə, v. — har i forbindelse med præpositionen *ud* to betydninger i arendalsk: [1] almindeligst som i sjømandssproget «staa op (av sengen)»; [2] sjeldnere «vise sig at være eller at bli» (om barn som skikker sig vel, kan man f. eks. si, at de «tørner godt ud»). For begge betydninger ligger eng. *turn out* til grund.

vaɪ'er (sjeldnere *vẹɪ'ər*)[2], m. — staaltraad, eller metaltraad i det hele tat. Av eng. *wire* i samme betydning.

valandé'ræ, v. — drive dank, spasere. Ordet kjendes ogsaa andetsteds fra, bl. a. fra nordlandske by- og bygdemaal. Som grundord skal her foreslaaes det senlatinske verbum *validare*, gjøre gyldig, være gyldig. Spørsmaalet blir da først og fremst hvorledes en skal forklare sig begrepsutviklingen: være gyldig > drive dank? Dette kunde visselig bli vanskelig nok, hvis vi ikke var saa heldige i et beslegtet litet sprogsamfund at finde «det manglende mellemled» i denne evolution. Ifølge en bornholmsk ordsamling (utgit av lærere 1873) betyr nemlig det bornholmske *valledera*, slaa stort paa, leve høit. Nu er utviklingslinjen let at følge: den som er g y l d i g ɔ: «god» i økonomisk henseende, han slaar ofte stort

[1] I et arkivdokument fra 1746 forekommer saaledes uttrykket «i de trubleste Krigstijder».

[2] *vaɪ'er* er sandsynligvis en nyere uttale; jfr. Alnæs l. c. s. 5.

paa, og da han ikke behøver at slite for føden, saa spaserer han ogsaa ofte istedenfor at arbeide[1].

*

Hvor gamle er nu disse laanord i Arendals bymaal? Nogen nøiagtig tidfæsting er det ikke mulig at naa til, fordi kilderne som oftest mangler. Sandsynligheten taler for, at de fleste av disse fremmedord har levet paa arendaliternes tunge i flere slegtled; i enkelte tilfælde kan beviset ogsaa fremlægges (jfr. ovenfor passim). Der kan endog være grund til at tro, at der tidligere var flere slike fremmedord i bruk end nu. I følgende brudstykke av en sjøforklaring fra 1785 findes saaledes en anglisme, som nu ikke længer kjendes:

> «— — — fik svære Styrtninger over Skibet, hvoraf een Kl. 4 Morgenen underbrekte en af Cahyts Portene og knuste aldeeles Vinduet, og indpurede en heel Deel Vand i Cahytten.»

Det sidste verbum her, *indpurede*, er visselig intet andet end det engelske *pour in*, øse ind, skylle ind — omgjort til «egte sammensætning» efter papir- eller kancellistilens krav.

[1] En kunde spørre: hvordan kom nu dette noksaa sjeldne og fjerne fremmedord i folkets mund? Sandsynligvis har det ikke sivet ned fra den dannede talebruk (som regelen er); det er snarest optat direkte fra papiret, som i dette tilfælde vistnok har været — pengesedler. Paa de gamle papirdalere fra dansketiden stod der nemlig: «Imidlertiid *validerer* denne Banco-Seddel, saa længe den er til, uden videre Paategning eller Endossement for ovenmelte Een Rigsdaler, Valuta i Banquen annammet.»

FJELDNAVNET *HÁDÝR*, HAADYRET.

Av G. Birkeland og Magnus Olsen.

I.

Torarin Lovtunge skildrer i sin Tøgdraapa Knut den mægtiges færd fra Limfjorden til Nidaros vaaren 1028. Av dette digt er en stevbolk bevaret i Olav d. hell. saga kap. 172. En av stroferne lyder:

Ok fyr Lista
líðu fram viðir
hádýrs um haf
hart kolsvartir;

bygt var innan
alt brimgaltar
suðr sæskíðum
sund Eikunda.

Hádýr forklares av Sveinbj. Egilsson som en skibskenning: «kjeipens dyr» (av *hár* m. kjeip); *hadýrs viðir* oversætter han «skibets master».

Imidlertid kan ordet lettere forklares paa en anden maate.

«Haadyret» (utt. *hå̀dýræ*) er navnet paa et omtr. 100 m. høit fjeld, som falder steilt ned i havet 15 km. østenfor Ekersund. Toppen rager som et horn op over det øvrige kystfjeld og er synlig paa lang avstand, hvorfor det altid har været brukt som et godt sjømerke. Det har øiensynlig vakt Torarins opmerksomhet, dengang «de kulsorte skibe [1] seilte haardt forbi Lister, over Haadyr-havet»

[1] [Om «(kulsorte) skibe» er her brukt ordet *viðr*, som egentlig betyder «træ, ved». Dette er ikke paa nogen maate paafaldende. Professor Finnur Jónsson har fra sin (endnu utrykte) ordbok over skaldesproget, som skal ledsage «Den norsk-islandske skjaldedigtning», velvillig meddelt mig følgende eksempler paa *viðr* i betydningen «skib»: *Svartir viðir* hos Einarr Skúlason 12, 16 (Skaldedigtn. I B 454). Oftere i ental: *fagr viðr* Rǫgnv. 23 (smst. s. 484), *skildr viðr* Arn. 3, 19 (smst. s. 315), *rauðr viðr* Þorl. fagri 11 (smst. 368), *viðr þolir nauð* Refr 4, 4 (smst. 297). Prof. F. Jónsson mener, at der ikke lar sig noget indvende mot den opfatning av stedet i Tøgdrápa, som overlærer Birkeland har gjort gjældende. Han minder om, at «Tøgdrápa er forfattet i det allervanskeligste metrum, som kunde tvinge og tvang digteren til flere friheder end ellers.» — *M. O.*].

og ind til Ekersund (cf. 2. halvstrofe: «hele Ekersund var mot syd indenfor havet besat med skibe»).

Denne forklaring finder støtte i den omstændighet at Torarin ogsaa nævner flere andre iøinefaldende lokaliteter langs den norske kyst, nemlig *Hjǫrnagli* (vist Tjernagel i Søndhordland; Norske Gaardnavne XI s. 107), *Staðr* og *Stimr* (Stemshesten, paa grænsen av Romsdalen og Nordmøre; smst. XIII s. 320, 471).

Sandsynligvis gik forstaaelsen av *Hádýr* snart i glemme. Herpaa tyder de ikke faa varianter i haandskrifterne: *hranndýrs*, *hafdýrs*, *hágjalfrs*, *hafgjalfrs*. Den sidste er optat av Finnur Jónsson i Den norsk-islandske Skjaldedigtning, B. I, s. 323.

Haadyret nævnes ogsaa et par ganger i Haakon, Gutorm og Inges saga: «Birkibeinar snúa norðr fyrir Hádyri», og nedenfor: «róa Baglar norðr fyri Hádyri» [1] (Fornmanna sögur IX 37). Her skrives ordet *Hádyri*, men den nuværende uttale viser at den rette form er tostavelses med *ý* i anden stavelse. *Hádýri* maatte nu ha git uttalen *hådȳrė*, med lukt *e*. Den faktiske uttale (se ovenfor) viser hen til *Hádýr* + den bestemte artikel.

Efter at jeg for nogen tid siden hadde meddelt prof. Magnus Olsen denne opfatning av *hádýr*, har jeg fundet at kaptein Georg Munthe har været inde paa den samme tanke. Han siger nemlig i sin anmerkning til J. Aalls oversættelse av det nævnte sted i Haakon, Gutorm og Inges saga: «*Hádýr*, nu Haadyr, et steilt Næs eller Forbjerg $^3/_4$ Miil i Nordvest for Sogndal. At Thorarin Loftunge i 3de Vers af sin Tog-Draapa har med *Hádýrs um haf*, saaledes som det forekommer, havt Hensyn til dette Sted, er maaskee det rimeligste.»

Denne bemerkning av den fortrinlige kjender av Norges geografi i middelalderen synes at ha været overset av alle senere utgivere og oversættere.

G. Birkeland.

II.

Det norske fjeldnavn *Hádýr*, nu Haadyret, hvis gamle form vi gjennem overlærer Birkeland har lært at kjende fra et skaldedigt fra 11te aarh., fortjener opmerksomhed ogsaa paa grund af sin etymologiske betydning.

Vi har her i landet en mængde fjeldnavne, som egentlig er dyrenavne, saadanne som Hesten, Oksen (begge oftere), Elgen i Trondenes (Norske Gaardnavne XVII s. 25), Haveren i Tønset (oldn. *hafr* m., buk), o. s. v.; men vi har, saavidt vides, ikke noget

[1] [Her maa *Hádyri* efter oldn. sprogbruk være dativ; jfr. om *fyrir* i nautiske uttryk Vigfusson's ordbok s. 180 a nederst og 181 b l. 54 ff. — *M. O.*]

direkte sidestykke til *Hádýr*, d. e. det høie dyr. Det eiendommelige ved dette fjeldnavn er, at det ikke ligefrem er et dyrenavn, men en omskrivning for et dyrenavn. Efter al sandsynlighed menes ved Haadyret et dyr med høie horn — fjeldet rager jo med sin top «som et horn op over det øvrige kystfjeld» — og med høi hals og høie ben. Man vil da snarest tænke paa hjorten, *hjortr hábeinn* (den høibenede hjort), som digteren af Guðrúnarkviða II (strofe 2) kalder dette dyr; paa et andet sted i Eddadigtene (Helgakviða Hundingsbana II 38) tales om den unge hjort, «dyrkalv *(dýrkalfr)* af duggen vaat, som rager op over alt det vildt — høit mod himlen dens horn pranger» (Gjessing's overs.).

Men hvorfor kaldes da ikke fjeldet ligefrem for «Hjorten»? Et fjeld af dette navn har man mulig engang havt i Gjemnes paa Nordmør, hvor der findes en gaard Hjorten (N. Gaardn. XIII s. 353). «Det høie dyr» er ikke en digterisk betegnelse for fjeldet; Haadyret lever jo den dag idag som folkelig benævnelse. Og dog kan det efter sin oprindelse ikke være et dagligdags ord som de almindelige dyrenavne. Det er en om digtersproget mindende omskrivning, men tilhører samtidig dagliglivets sprog.

Denne modsætning finder sin enkle forklaring, naar man kommer i hu, at man har at gjøre med et fjeld, som danner et fortrinligt sjømerke paa en sterkt befærdet strækning af Norges kyst. *Hádýr*, det høie dyr, passer efter sin dannelse og sit indhold ypperlig ind mellem sjøovertroens «tabu»-navne. Herom er der i den senere tid fremdraget en fylde af materiale gjennem Jakob Jakobsen's granskning af Shetlandsøernes norske ordforraad. Dette tidsskrifts læsere kan henvises til de orienterende bemerkninger i MM. 1909 s. 89 ff.; jfr. ogsaa mine «Stedsnavnestudier» (Kr.a 1912) s. 25 ff.

Magnus Olsen.

NAMN OCH BYGD.

Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. Utgiven av Anders Grape, Oskar Lundberg, Jöran Sahlgren. Akademiska bokhandeln, Uppsala, i distribution. (3 hefter om aaret, tilsammen 10 ark; pris 4 kr.).

MM. vilde gjerne gjennem literaturoversigter holde sine læsere underrettet om det vigtigste nyt indenfor nordisk sprog- og folkemindeforskning; men desværre kan det endnu, saalænge dets omfang er saa begrænset, kun afse liden plads til anmeldelser. Jeg vilde imidlertid nødig have avsluttet denne aargang uden at have henledet opmerksomheden paa det vigtige filologiske foretagende, stedsnavnetidsskriftet «Namn och bygd», som er sat i gang i nabolandet i dette aar. Tre unge Uppsala-filologer, hvoraf den ene, bibliotekar Grape, har leveret et udmerket arbeide over gamle svenske personnavne af fremmed oprindelse, og de to andre, biblioteksamanuensis Lundberg og docent Sahlgren, har behandlet svenske stedsnavne i flere fortrinlige monografier, tildels af betydelig rækkevidde, har æren af at have ført ud i livet en tanke, som allerede for 10 aar siden havde sin varme talsmand i Sophus Bugge. Vi skylder dem, at der nu findes et organ for nordisk stedsnavneforskning, vist det første tidsskrift overhoved for den nye filologiske disciplin, som har gjort sig saa sterkt gjældende i den sidste mandsalder og allerede kan fremvise vigtige resultater i sproglig og historisk retning. Som bekjendt, arbeides der for tiden paa en systematisk udforskning af Nordens stedsnavne. Her i Norge staar vi allerede ved avslutningen af det gjennem Oluf Ryghs initiativ og jernflid grundlagte verk «Norske Gaardnavne», i Sverige er man snart færdig med «Älvsborgs län» af den efter en større maalestok planlagte bearbeidelse af samtlige «Sverges ortnamn», og i Danmark er nylig den første statsbevilgning givet til «stednavnesagen». Men disse ved offentlig foranstaltning iverksatte publikationer, hvis opgave først og fremst er at tilrettelægge materialet, betegner kun den ene side ved stedsnavneforskningen. Den anden side er studierne, enkeltundersøgelserne over stedsnavnene, gruppe for gruppe, som maa gaa haand i haand med fremlæggelsen af materialet. Disse studier danner absolut uundværlige forarbeider for de store offentlige publikationer; de maa have sine organer, og det turde være i det offentliges interesse, at deres økonomi blev sikret, om fornødent, gjennem direkte tilskud. Jeg ved ikke, hvordan det nye svenske tidsskrift i saa maade er stillet; jeg vil vende tilbage til hvad jeg begyndte med: at henlede den dannede almenheds opmerksomhed paa det nye foretagende, som blandt fagmænd har mødt den mest levende interesse fra alle nordiske lande. I forordet udtaler redaktørerne: «Det säger sig självt att en publikation, vars syfte är att samla och bekantgöra resultaten av en forskning, vilken har så mycket att giva även åt den krets, som ligger utanför fackmännens, också räknar på intresse och understöd från den stora allmänhetens sida. I tidskriftens program ingår därför även användandet av ett så långt möjligt lättillgängligt framställningssätt.»

M. O.

(Trykt 4de december 1913).